سەفەری ڕەش

((کۆژانی دەربەدەری و ئاوارەیی‌یە))

ئیسماعیل تەنیا

هەولێر ٢٠٠٢

* سەفەری ڕەش ((کۆژانی دەربەدەری و ئاوارەیی‌یە))
* ئیسماعیل تەنیا
* کۆمپیوتەری دەریا
* چاپخانەی (( ))
* تیراژ: (٥٠٠) دانە
* چاپی یەکەم
* ژمارەی سپاردن بەکتێبخانەی نیشتمانی ( ) ساڵی ٢٠٠٢

پێشکەشە بە:

- دایکی خۆشەویستم ((فاتیمە عەبدوڵڵا گۆمەشینی))
- (ژوان)ی کچم و (بارۆڤ)ی کوڕم

پێشەکی

سەفەر کردن، بۆتە بەشێك لەژیانی ڕۆژانەی تاکی کورد، چەندان گیروگرفت و ئاریشەی کۆمەڵایەتی لێ کەوتۆتەوە. . . ئەگەر لەساڵەکانی بەرایی ئەم لێشاوەدا، بەشێوەیەکی زەق و بەرچاو، باسی لێوە نەکرابێ، ئەوا ئەمڕۆ، لەکوردستان دا، لێپرسراوو دەزگا حکومیو حزبیو ئیدارییەکان بەڕاگەیاندنەکانیشەوە، سەرقاڵی باسکردن و لێکۆڵینەوەی ئەم دیاردەیەن.

دیاردەکە، ناکرێ پشت گوێ بخرێو بەهەند هەڵنەگیرێ.. . هەر لەم ڕوانگەیەوەش، من وەك تاکێکی کوردو کوردێکی کۆچبەر تاڵاوو کۆژانی ئەم سەفەرەم چەشتووەو لەم ڕێگایەش دەیان دیاردەی پۆزەتیف و نێگەتیفم بینیوە.. . لەسەرەتای سەفەرەکەشمەوە، زانیاریو ڕووداوە گرنگەکانم یاداشت کردووەو نیازی ئەوەم هەبووە لەڕۆژگارێکدا بڵاویان

بکەمەوە.. . پاش قوڵبوونەوەو ڕۆچوون بەناخی ئەم بابەتەدا، دەیان سەرچاوەو بەڵگەنامەم، بۆ تۆکمە کردن و پشت ڕاست کردنی باسەکەم پەیدا کردووەو سوودم لێ بینیوون و وەك سەرچاوە بەکارم هێناون.

هەندێك لەبەشەکانی ئەم کتێبە، بەکورتی، لەچەند گۆڤارو ڕۆژنامەیەکی وڵات و دەرەوەدا، بڵاوم کردوونەتەوە، ئەمڕۆش، پاش فراوانکردن و بەدواداچوونی زێتر، دووبارە بڵاویان دەکەمەوە.

وەنەبێت ئەم کارەی من، تاکە کار بێت، لەبواری کۆچ و سەفەردا.. . بەپێی ئەو زانیارییانەی لەبەردەستمدان، چەند برایەکی تر لەم باسە دواون و بابەتیان بڵاوکردۆتەوە، جا چ وەك ووتاری ناو گۆڤارو ڕۆژنامەکان، یان لەدووتوێی کتێب دا بوو بێت.. . کە گرنگترینیان ئەم دوو کتێبەن:-

١-کۆچ و سەفەر، ئاسۆ جەبار، سلێمانی، ٢٠٠٠.

٢-دیاردەگەرایی تاراوگە (لێکۆڵینەوەیەکە لەژیانی پەنابەران)، ڕێبوار سیوەیلی، ستۆکهۆڵم.

کتێبەکەی یەکەمم دیووەو وەك سەرچاوەش، لە زۆر شوێندا سوودم لێ بینیووەو ئاماژەم پێ کردووە. بەڵام ئەوەی کاك (ڕێبوار)م نەبینیووەو تەنها وەك ناوونیشان، لەدوالاپەڕەی (کتێبی نالی- ڕێبوار سیوەیلی)م خوێندۆتەوە.

هەڵبەتە، لە هەر باس و لێکۆڵینەوەیەکیشدا، سەرنج و بۆچوونی جیا جیا دەخرێنە ڕوو، مەرج نییە کاك (ئاسۆو ڕێبوار) ئەم کارەیان کردووە،

ئیدی نابێ کەسی تر تخوونی ئەم باسە بکەوێت.. . بەبەراوورد کردنیش، بابەت و بۆچوون و سەرنجەکانی، هەریەکێك، لەمن و کاك (ئاسۆ)، لەیەکتر جیاوازن و ئەو دیاردەیەش، ئەوەندە دەهێنێ، زێتری لەسەر بگوترێو بنووسرێو ڕێگا چارەی گونجاوی بۆ بدۆزرێتەوە.

مـن، بابـەت و ناوونیـشانەکانی نـاو کتێبەکـەم لەیـەکتر جـودا کردوونەتەوەو هەوڵم داوە، بەپێی پێویست لەسەریان بدوێم. . .

لەبەراییدا، زۆر بەکورتی، لەسەر ڕەنگدانەوەی کۆچ و سەفەر لەژیانی پێغەمبەران و شارستانیەتەکان و سەرکردەی بزووتنەوە ڕزگاریخوازەکان و گەلانی دنیاو هزرمەندان دواوم. لەقۆناغەکانی کۆچکردنیشدا، هەوڵم داوە، ناوبڕەیەك بۆ لێشاوی کۆچ دروست بکەم، زێتریش جەختم لەسەر سەدەی رابردوو -سەدەی بیستەم- کردۆتەوەو کردوومەتە پێنج قۆناغ.. . بەفراوانیش لەسەر هۆیەکانی سەفەر دواوم و بۆ شوێنی پێویست سەرچاوەی جۆر بەجۆرم بەکارهێناوە. هۆکارەکانم لەم خاڵانەدا پۆلین کردووە:-

أ- ڕامیاری: وەك" شەڕی درێژخایەنی ڕژێم دژ بەکورد، نەبوونی ئاسایش و ئاسوودەیی، پیلانە تیرۆریستییەکانی ڕژێم، پێشێل کردنی سنوورەکانی کوردستان (هەرێم) لەلایەن داگیرکەرانەوە، شەڕی ناوخۆو پێشێلکردنەکانی مافی مرۆڤ، کۆڕەو.

ب- ئابووری، وەك" دابەزینی نرخی دراوی عێراقی، نەبوونی کار،

گەمارۆی ئابووری، کەمی موچەو گرانـی شـت و مـەك، خۆشـگوزەرانیو دابینکردنی ژیانی دوارۆژ.

جـ- کۆمەڵایەتی، وەك:- تیرۆر کردنـی ژنـان، نـەبوونی ئـازادی تاکـە کەسی، چاولێکەری، نەبوونی شوێنی کات بەسەربردن، بێکاری، بـەرتیل و واسیتەکاری لەدام و دەزگا حکومیەیەکانی هەرێم، بڵاوبوونەوەی جۆرەهـا نەخۆشـی، داوەت کـردن، چەوسـاندنەوەی کۆمەڵایـەتی، دەزگاکـانی راگەیاندن، گۆرانیبێژەکانی دەرەوە.. .

لەسەرە باسێکی تردا، هەوڵم داوە، لایەنە بـاش و خراپـەکانی کـۆچ و سەفەر لەیەکتر جیا بکەمەوەو ڕەنگدانەوەی هەر لایەنێکیان لەسەر ژیـانی کۆمەڵگای کوردەواریـدا دیـاری بکـەم. ڕێگاکـانی سەفەریشم، بـەپێی تاقیکردنەوەی خۆم و ئەو خەڵکە زۆرەی دەرەوە، کردۆتە چـەند بەشـێکی وەك: (ڕێگـای قاچـاغ، ڕێگـای ڕەسمـی، ڕێگـای دەریـا). لـە هـەر بەشێکیشیاندا، بەچەند خاڵێکی جیا جیـا باسـم لـەم ڕێگایانـە کـردووەو سنوورەکانم دیاری کردوون.

لەباسێکی تردا، باسی ڕۆڵـی ئـەو خەڵکـەی دەرەوەم کـردووە، چ وەك لەشکرێکی ئابووری بۆ بەهێزکردن و دابین کردنـی ژیـانێکی ئاسـوودە بـۆ خەڵکی کوردستان، یان وەك کاریگەرییان لەسەر سەنتەرەکانی بڕیاردان و بەقازانج شکانەوە، بۆ بەرژەوەندی نەتـەوەی کـورد.. . جگـە لەمانـەش، لەڕێگای دامەزرانـدنی کـۆڕو کۆمەڵـەو دەزگاکانـدا، کاریگـەری ئـەوانم

دەستنیشان كردووە. هەروەها بەهێنانـەوەی چـەند نموونەیـەك، لـەگۆرانی هاوچەرخی كوردیو زنجیرە تەمسیلیو كورتە فلیمێك، ڕەنگدانـەوەی ئـەم دیاردەیەم لەسەر ئەم چمكەی ژیانی نەتەوەی كورد، لەم قۆناغەدا، دیاری كردووە.

چەند سەرە باسـێكی تـریش، دوورو نزیـك، پەیوەنـدییان بـەم بابەتـەوە هەیــەو لەئــەنجامی ئــەو ســەفەرەدا لــەدایك بــوون. وەك" دیــاردەی ڕەگەزپەرستی لەئەوروپادا، باری ژنـان و خێـزان، كـوردە پەراگەنـدەكانی دونیا، تـورك لـە چ ڕوانگەیەكـەوە سـەیرمان دەكـەن، هەنـدێك ووشـەی هاوبەش لەنێوان زمانەكانـدا، سـەربردەی سـەفەرەكەی (سـەمیر غـەریب سەمیر).

بـۆ هـەر سـەرە بـاس و ناوونیـشانێك، هـەولّم داوە نموونـەی زینـدوو، سەرچاوەی دروست بەكار بهێنم.. نـاوەڕۆكی بابەتـەكانیش، پەیوەندیـەكی بەهێزو پتەویان بەژیانی خەڵكی ئاوارەو پەناهەنـدەوە هەیـە، بۆیـە نـاكرێ فەرامۆش بكرێن.. .

سەربردەی سەفەرەكەی (سـەمیر غـەریب سـەمیر)یـش، یەكێكـە لـەو سـەربردە زیندوانـەو، كـۆژانی سـەدان هـەزار كـوردی كۆچـبەرە.. . وەك نموونەیەكی واقیعی، زۆر بەڕوونیو ڕاشكاوی، باسـی یـەكێك لـەڕێگاكانی دەرچوون لە (ئەلف)ەوە تـا (ێ)، دەكـات و بـۆ دەرس و پەنـد وەرگـرتن، خستوومەتە ناواخنی كتێبەكە.. .

لەکۆتاییشدا، پەراوێزەکانم ڕیزبەند کردووەو دواتر بەشێوەیەکی سەربەخۆ، سەرچاوەکانم تۆمار کردوون..

بۆیەش سەفەرەکەم، بە (سەفەری ڕەش) ناوزەد کردووە، چونکە"-

١ -لەڕێگای ئەم سەفەرە قەدەر ئامێزەو چارەنووس وونەدا، سەدان کەس گیانی خۆیان وون کردووەو بوونەتە قوربانی ڕێگای هات و نەهات.

٢ -ئەزموونی خۆم لەم سەفەرەدا، ئەزموونێکی ڕەش و پڕ لەزیان و ماندوو بوون بووە.. .

٣ -مادام ئەم سەفەرە گیان بەخشینی تێدایە، ئەم گیان بەخشینەش بەهیچ قازانجێك، قەرەبوو ناکرێتەوە.

لەدواجاریشدا، هیوادارم، خوێنەری ووریاو بەدیقەت، بابەتەکە هەڵسەنگێنن و ئەو بۆچوونانەی لەئەنجامی خوێندنەوەدا، لەلایان دروست دەبێت، بە ڕاشکاوی بڵاوی بکەنەوە.. .

لەپێشەکیشدا، من مەمنوونیانم .. .

ئیسماعیل تەنیا

حوزەیرانی ٢٠٠٢ - ئەڵمانیا

سەرەتايەك . . .
بۆ دياردەی كۆچ و سەفەر

سەفەر كردن و سەر هەڵگرتن، لەشوێنێكەوە بۆ شوێنێكیتر، لەپێناو خۆش گوزەرانیو درێژەدان بەژيان، دياردەيەكی بەرچاوو تايبەتە بە ژيانی هەموو گيانلەبەرانی سەر زەمين.. . دەتوانم بڵێم، لەگەڵ پەيدا بوونی ژيان لەسەر گۆی زەوی، ئەو دياردەيەش سەری هەڵداوە. باڵندەكان، لەگەڵ گۆڕانی كەش و هەواو ساردیو گەرمی لەشوێنێكەوە بۆ شوێنێكی تر، كۆچ دەكەن و هەندێكيان بە باڵندە كۆچكەرەكان، بەناوبانگن.. . زۆر لەئاژەڵ و گيانلەبەری كێويش، بۆ ڕاهاتن لەگەڵ كەش و شێوەی بەرزیو نزمی زەوی لەوارێكەوە بۆ وارێكی تر كۆچ دەكەن.. . زۆر جارانيش، ئەو ئاژەڵە كێویيانە، بەهۆی ڕاوكردن و تەق و تۆق و هەڵگيرساندنی شەڕ لەدەڤەرەكەيان، بەبێ ويستی خۆيان شوێنەكانيان چۆل دەكەن و بەرەو هەوارێكی تر ڕەو دەكەن.. .

مرۆڤيش، لەوەتەی پێی ناوەتە سەر ئەو زەوییە پڕ لەئاشووبە، تووشی ڕاگواستن و گێرمەو كێشەی كۆچ و سەفەر بۆتەوە.. . بڵاوبوونەوەی شارستانيەتەكان و فراوان بوونی قەڵەم ڕەوەكانيان، دياردەی كۆچ و سەفەری لەگەڵ خۆيدا هێناوە. هەموو ئيمپراتۆريەتەكان، بەهۆی داگيركردن و نيشتەجێ

کردنـی خـەڵکێکی ڕاگـوێزراو، لەشـوێنێکەوە بـۆ شـوێنێکی تـر، درێـژەیان بەفەرمانڕەوایەتی خۆیان داوە.

مێژووی ئایینە کۆنـەکان و پێغەمبـەرانیش، بـەدەر نییـە لـەم دیاردەیـە. حەزرەتی موسا، لەبڵاوکردنەوەی ئایینەکەیدا، بەربەرەکانیـەکی زۆر کـراوە.. . هەر بۆیە، کاتێك ((فیرعەون)) تاو بۆ (موسا) دەهێنێو ناچـاری کۆچـکردنی دەکات، موسا بەخۆیو بەشەش سەد هەزار کـەس، لـەژن و پیـاوو منداڵـەوە، میسر بەجێ دەهـێڵن و لـەدەریای سـوور دەپەڕنـەوەو بـەهۆی گۆچـانەکەیەوە دەبێتە خاوەن موعجیزە. هەروەها پێغەمبەران، یوسف و سلێمان و زەردەشت و.. .. هەر بەکۆچکردن، توانیوویانە، پەیامەکانیان، بڵاوبکەنەوە.

پێغەمبەری ئیسلامیش، (محەمەد - د.خ) کاتێك دەیەوێت ئـایینی ئیـسلام بڵاوبکاتەوە، لەلایەن ئەهلی قورەیشەوە تووشی ئەشکەنجەدان و گاڵتە پێکـردن و بەربەرەکانی دەبێتەوە. بۆیە بەناچـاری شـوێنی لـەدایکبوونی خـۆی، شـاری (مەککە) جێدەهێڵێو بـەرەو شـاری (مەدینـە) کـۆچ دەکـات. ئـەو کۆچـەی (محەمەد - د.خ)، گۆڕانێکی گەورەی لـەژیانی نەتـەوەی عـەرەب و ئیـسلامدا، دروست کردو، لەو ڕۆژەوە، مێژووی کۆچی (تـأریخ هجـری) هاتـە نـاو نـاوان و بـووە مێـژوو. هـەروەها جوولەکـەکان، لەسـەردەمی بابلیەکانـدا، پـەنجا هەزارێکیان، بەگەشتێکی درێژخایەن و پـڕ لەمەینـەتی، بابلیـان جێهێـشت و چوونە شاری (قودس). سـەلاحەدینی ئـەیوبی، بـەهۆی کـۆچ و شـەڕەکانیەوە، لاپەڕەیەکی بەرچاوی لەمێـژووی ئیـسلام و دنیـادا تۆمـار کـردووە. هـەروەها گەلانی ئیسپانیاو ئینگلیزو ئەڵمانیاو تورکە عوسمانییەکان، بـەهۆی کۆچـەوە، بوونەتە خاوەن شارستانیو کیانی سەربەخۆ.

کـۆچ و سـەفەر، ڕۆڵێکـی مـەزنی بینیـووە، لـەناودەرکردن و بڵاوبوونـەوەی شوهرەتی نـاوداران و سـەرکردەی بزووتنـەوە ڕزگاریخوازەکانـدا.. . مـارکس و

نەهرۆو غاندیو گیڤاراو دیگۆل و. . بەهۆی درێژەدان بەخەبات و جێ گـۆڕکێ، پەیامەکانیان بڵاو کردۆتەوەو چوونەتە ناو لاپەڕەکانی مێژوو. هەروەها لەبواری فیکرو ڕامانیشدا، جێگۆڕکێو سـەرهەڵگرتن، جـێ پەنجـەی تـەواوی دیـارە، بەسـەر داهێنانەکانی هۆمیرۆس و ئەفلاتون و ئەرستۆو جان جاك ڕۆسۆو هۆگۆو بۆدلێرو ڕامبۆو لەئەدەبیانی عەرەبیشدا، شاعیرانی وەك" (إیلیا أبو ماضي و جبران خلیل و میخائیل نعیم) بەهۆی سەفەرەکانیانەوە بە (شعراء المهجر) ناویان دەرکرد.

هەروەها زۆربەی هەرە زۆری گەڕیـدەو ڕۆژهەڵاتناسـەکان، بـەهۆی کـۆچ و سەفەرکردنیان توانیوویانە، زانیاری تەواو لەسـەر گـەلانی ڕۆژهـەڵات و داب و نەریت و جوگرافیای وڵاتەکانیان بڵاوبکەنـەوەو بوونەتـە (حەڵقەیـەکی وەصـل) لەنێوان نەتەوەو کولتوورە جیاوازەکاندا.

لەمێژووی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کوردیـشدا، کـۆچ و سـەفەر، کاڵایەکـەو بـەباڵای زۆربـەی هـەرە زۆری سـەرهەڵدان و بزووتنەوەکانـدا بـڕاوە. (بـارزانی نەمر)، بەهۆی کۆچەکەی بۆ سـۆڤیەت، دەنـگ و سـەدای کـوردی زێـتر بـەدنیا ناسـاند. لەمێـژووی ڕۆژنامەگـەریو ئـەدەبیانی کوردیـشدا، یەکـەم ڕۆژنامـە (کوردستان ۲۲/٤/۱۸۹۸)، هەر لەپەراوێزی ئاوارەییەوە لەدایك بـوو و بـووە سەرەتایەك بۆ (مێژووی ڕۆژنامەگەریی کوردی).

کۆچـەکەی (نـالی)و (حـاجی قـادر)یـش، نەخـشی دیاریـان هەیـە لەسـەر شیعرەکانیاندا. . لەمێژووی نوێو تازەشدا، شاعیری گەورەو هاوچەرخی کورد (شێرکۆ بێکەس)، زۆربەی چامە درێژەکانی، لەدەرەوە لەدایك بووینـەو کـۆژانی ئاوارەییو دوورە وڵاتیان پێوە دیارە. .

بەکورتیو بەکوردی، کۆچ و سەفەر، دیاردەیەکی مێژوو کـردەو کاریگـەریو ڕەنگرێژی تەواوی هەیە لەسەر ژیان و، ناتوانین باسی لێـوە نەکـەین و بیخەینـە پەراوێزەوە.

قۆناغەکانی کۆچکردن

نەتەوەی کورد، لەبەر ئەوەی خاوەن دەوڵەتێکی دان پیانراو نەبووە، لەلایەن داگیرکەرانەوە، لەهەموو قۆناغە جۆر بەجۆرەکانی ژیانیدا، تووشی کوێرەوەریو دەربەدەر کردن و ڕاگواستن بووە.. . ئەگەر سەیری مێژووەکەی بکەین، لەهیچ قۆناغێکدا، ئارامیو ئاسوودەیی بەخۆیەوە نەدیووە. جا لەبەر ئەوە، زۆر زەحمەت و ئەستەمە بێین و قۆناغەکانی کۆچی کوردان دەستنیشان بکەین. بەبۆچوونی من، ئەوەی تائێستاکە ئەنجامدراوەو دەستنیشان کراوە، جگە لە بۆچوونی تایبەتیو تۆمار کردنی بەشێك لەکوێرەوەرییەکان، شتێکی تر نییە. ئەگەر، ئێمە تەنها لەسەدەی بیستەمەوە دەست پێ بکەین، ڕوو بەڕووی دەیان ڕووداوی بەزۆر کۆچپێکردن و ڕاگوێزان و ئاوارە بوون دەبینەوە.. .

لەسەروبەندی کزبوون و داتەپینی، ئیمپراتۆریەتی عوسمانیدا، بەتایبەتیش لەسەرەتای بیستەکانی سەدەی بیستەمدا، بەسەدان کورد، لەخاکی باب و

باپیرانیــان، لەکوردســتانی بــاکووردا، بــەهۆی زەبــرو زەنــگ و توونــدو تیــژی داگیرکەرانی تورکەوە، زێدی خۆیان جێهێشت و ڕوویان لەولاتی لوبنان کرد.. . پاش هەڵگیرسان و خامۆش کردنی شۆڕشی (شێخ سـەعیدی پـیران)یـش، دام و دەزگای ڕژێمی (ئەتاتورك) بەدڕندانەترین شێوە کەوتـە گیـانی شۆڕشـگێڕان و قەتل و عام کردنیان.. . بۆیە بەشێکی زۆری خەڵکـە ڕاپەڕیوەکـەی دیاربـەکرو دەوروبەری، بەناچاریو بەکۆمەڵ، بەرەو لوبنان کۆچیان کرد[١].

لەکوردســتانی باشووریــشدا، (پــاش یەکــەم ڕاپــەڕینی بــارزان "١٩٣١-١٩٣٢ز"، شێخ ئەحمەدی بارزان و مەلا مستەفاو هەموو خزم و خێزانیان هـەتا ساڵی ١٩٤٠ی زایینی بەدوورخراوەیی لەناسریە مابوونـەوەو دواتـر بـۆ شـاری سلێمانی ڕاگوێزران)[٢].

هەروەها کوردستانی ڕۆژهەڵاتیش، بێ بەری نەبووە، لەبەرخودان و ڕاپــەڕین و تێکۆشان، لەبەرامبەر ئەوەشـدا، ڕژێمـی شاهەنـشاهی (حەمـە ڕەزا شـا)، بەتوونترین شێوە، بەرەنگاری ئەم ڕابوونە بۆتــەوەو هەرچـی لەدەسـتی هـاتبێ کردوویەتی، بۆ خامۆش کردنـی خـەڵکی ڕاپــەڕیو.. . یـەکێك لـەو سیاسـەتە چەپەڵانەی کە پەیڕەوی دەکرد، سیاسەتی دەربەدەر کردن و پـەرش و بڵاوکردنـی کوردەکان بوو لەزێدو مەفتەنی خۆیان.

ڕەزا شـا، (لەرێبەنـدانی ١٣١٦ هەتاویـدا - ١٩٣٧زایینـی - ئیدارەیـەکی بـەناوی "ســازمان پــرورش افكــار" دامـەزرانـد. لـەپێڕەو کردنـی سیاسـەتی شۆوێنیستانەیدا دەیان هەزار کوردی لەکوردسـتان هەڵقەنـد، لەمازەنـدەران و خوراسان و ناوەندی ئێرانێ پەستاوتن، بەئەنقەسـت تورکـەکانی لـەجێی ئـەوان دانا، بەو کارە لەنێوان دوو نەتـەوەی دراوسـێ ئـاگری دژایـەتی قـەومی خـۆش کرد)[٣].

دووباره لەکوردستانی باشووردا، بارزانییەکان، دەستیان کردەوە ڕاپەڕین و تێکۆشان دژی پاشایەتی ئەو سەردەم.. . لەکاتێکدا، بەریتانیا سەرقاڵی شەڕی دووەمی جیهانی بوو، بارزانییەکان، سەرکەوتنی گەورە گەورەیان بەدەست هێنابوو. توانیبوویان، ناوچەی بارزان و دەوروبەری لەدام و دەزگای حکومی پاك بکەنەوە.. . بەڵام، پاش کۆتایی هاتنی جەنگ و، دەست بەتاڵ بوونی بەریتانیا، بەچەك و فڕۆکەو پسپۆڕی سەربازی دووبارە کەوتەوە یارمەتی دانی ڕژێمی پاشایەتی عێراق و تەنگی بەراپەڕینەکە هەڵچنی. بۆیە بارزانییەکان، کە ژمارەیان نزیکەی بیست هەزارێك دەبوو، بەگەورەو بچووك و ژن و منداڵەوە لە ١٩٤٥/١٠/١١دا، بەرەو کوردستانی ڕۆژهەڵات کۆچیان کردو لەوێ گیرسانەوە. چەکدارەکانیان، بەسەرکردایەتی بارزانی کەوتنە کۆمەك و یارمەتی دانی کۆماری مهابادو، ڕۆڵێکی بەرچاویان بینی، لەپاراستن و بەرەو پێش بردنی کۆماری مهابادا. پاش ڕوخانی کۆماری مهابادیش، بارزانییەکان، بوونە دوو بەش. بەشێکیان، ژن و منداڵ و پیرو پەککەوتەو بەساڵداچووەکان، گەڕانەوە عێراق و، لەلایەن ڕژێمی پاشایەتییەوە لەسەرتاسەری کوردستاندا، هەر دوو سێ خێزان و لەدێیەکیان نیشتەجێو پەرش و بڵاوکردن.. . ئەوانەی تریش، کە ژمارەیان (٥٠٢) کەس بوو، بەسەرکردایەتی (بارزانی نەمر)، لەناوەڕاستی ساڵی ١٩٤٧دا بەرەو سۆڤیەت کۆچیان کرد. بەبۆچوونی من، لەسەدەی بیستەمدا، ئەوە یەکەمین کۆچی بەکۆمەڵی کوردانە بەرەو هەندەران و ئەوروپا. لەوە بەدواوە، دەتوانین بەشێوەیەکی ڕوونتر، دەستنیشانی قۆناغەکانی کۆچی کوردان بەرەو هەندەران بکەین، کە لەم خاڵانەی خوارەوەدا خۆیان دەنوێنن.

١ -ساڵانی ١٩٥٨-١٩٦٠: لەم یەك دوو ساڵەدا، پاش ڕوخاندنی ڕژێمی

پاشایەتی لەعێراقدا، دەرگای سەفەر ئاوەڵا کرا بەتایبەتیش بۆ خوێندن. بەشێکی ئەو خەڵکە کۆچکردووە، بەنیازی تەواو کردنی خوێندنی باڵا، روویان لەیەکێتی سۆڤیەت و وڵاتانی ئەوروپا کرد.. . پاش تەواو کردنی خوێندن، هەندێکیان گەڕانەوە وڵات و ئەوانی تریش لەوێ مانەوە.

٢ -لەساڵانی ١٩٦١ -١٩٧٠: پاش هەڵوێست گۆڕینی (عەبدولکەریم قاسم) بەرامبەر بەداخوازیەکانی گەلی کوردو هەڵگیرساندنی شۆڕشی چەکداری ئەیلول لەساڵی ١٩٦١دا، دواتر هاتنە سەر کاری بەعسیە نەتەوە پەرستەکان.. .. ژیانێکی نائاسایی لەکوردستاندا خولقا، کە بووە هۆی سووتاندنی سەدان گوندو ئاوارە بوونی خەڵك و کوشتنی بەکۆمەڵ و تاڵان و تەعریب و سوتماك کردنی کوردستان، لەلایەن حەرەس قەومیەیەکانەوە. ئەم وەزعە، ناوە ناوە کەمێك ئارام دەبۆوە، جار ناجاریش تاوی دەسەند.. . لەم حەدو سەدەشدا، خەڵکێکی تر، بۆ پاراستنی گیان و، دابین کردنی ژیانێکی ئاسایی، روویان لەهەندەران کرد. هەر لەم کاتەشدا، لەکوردستانی رۆژهەڵات دا، شۆڕشی چەکداری لەساڵی ١٩٦٨دا هەڵگیرساو بارەکەی ئەوێش زێتر نائارام بوو.. . رژێمی حەمەڕەزا کەوتە گیانی خەڵك و ناچاری کردن، بەشێکی زۆریان بەرەو هەندەران کۆچ بکەن.

٣ -پاش کارەساتی جەزائیر لەساڵی ١٩٧٥دا: لەپاش خامۆش کردنی شۆڕشی چەکداری چواردە ساڵەی کورد، بەپیلانێکی نێودەوڵەتییەوە، زۆربەی هەرە زۆری خەڵکە راپەڕیوەکە، بەئەمری واقیع رازی بوون و بەپیر بانگەوازی لێبووردنی گشتی رژێمەوە هاتن و گەڕانەوە گوندو شارەکانیان و چەکەکانیان تەسلیم کردەوە.. . لەناو ئەو خەڵکە تەسلیم بۆوەش، رژێمی بەغدا، بەشێکی زۆریانی دوورخستەوە بۆ باشووری عێراق. ئەو بەشەی تریش، لەبەر نەبوونی

متمانەو هەڵنەکردنیان لەگەڵ ڕژێم، ژیانی ئاوارەییو دووره وڵاتیـان هەڵبـژارد.
هەندێکیان پەرت و بڵاوی شـارەکانی ئێـران کـران، ئەوانـەی تـریش، بـەماڵ و منداڵیانەوه بەرەو وڵاتانی ئەوروپاو کەنەداو ئەمریکا کۆچیان کرد.

٤ -ســاڵەکانی ١٩٨٠ -١٩٨٨: هەڵگیرســاندنی شــەڕی عێــراق و ئێــران لەئەیلولی ١٩٨٠دا، نەهامەتییـەکی زۆری بـۆ هـەردوو وڵات هێنـاو هـەردوو پارچەکەی کوردستانیش (ڕۆژهـەڵات و باشـوور)، بەشـی ئـەو نەهامەتیـەیان بەرکـەوت. خـەڵکێکی زۆر، ڕازی نـەبوون بـچنە ریزەکـانی سـوپاو ببنـە سـووتەمەنی ئـەو جەنگـە گـەورەو بـێ چارەنووسـە.. . هـەر بۆیـە، ڕوویـان لەشاخەکانی کوردستان کردو، بەشـێکیان لـەوێوە، لـەڕێگای ئێرانـەوه چـوونە ئەوروپا.. . کوردەکانی ڕۆژهـەڵاتیش، بەهـەمان شـێوه، لـەڕێگای عێراقـەوه چوونە ئەوروپاو ئەمریکا.

هەر لەساڵی ١٩٨٠دا، کودەتـای عەسـکەری لـەتورکیادا، بەسـەرکردایەتی جەنەراڵ (کەنعان ئەڤرین) بەرپا بوو و ڕژێمـی عەسـکەرتاری هاتـە سـەرکار. کوردستانی باکوور، کەوتەبەر دڕندانەترین شاڵاوی عەسـکەریو وێـران کـردن و کوشتن و بڕین.. خەڵکەکە ناچار بوون، گونـدو شـارو مەفتـەنی خۆیـان بـەجێ بهێڵن. بەشێکی زۆریان بە ماڵ و منداڵەوە، ڕوویـان لەشـاره گـەورەکانی وەك (ئەستەنبۆڵ و ئەنقەرەو ئەزمیرو ئەدەنە) کردو ئەوانی تریش، لەژێر ئەم ئـەمری واقیعەدا مانەوە.. . هەندێکی تریش ماڵ و حاڵی خۆیـان جێهێـشت و ڕوویـان لەئەوروپاو لوبنان کرد.

لەکوردستانی باشوور، لەگەرمـەی بـەهێز بـوونی بزووتنـەوەی چـەکداریدا، شەڕی براکوژی لەنێو حزبە کوردستانیەکان هەڵگیرسـاو، وزەو توانایـەکی زۆری ئەو خەڵکەی بەفیڕۆدا.. . خەڵکێکی زۆر، لەهەموو لایەنەکان، لەخەبات سـارد

بوونــەوەو ڕازی نــەبوون، ئــەم شــەڕە ناڕەوایــە بکــەن و چــەکەکانیان دانــا . . . بەشێکیان، گەڕانەوەو تەسلیم بە ڕژێم بوونــەوەو بەشــەکەی تریــشیان، ڕوویــان لەهەندەران کرد.

پاش ڕووداوە جەرگبڕەکەی هەڵەبجە لــە ١٩٨٨/٣/١٦و کۆتاهــاتنی شــەڕی هەشت ساڵەی عێراق و ئێران و، شاڵاوی ئەنفالەکان و وێران کردنی پێنج هــەزار گوندو سەرلەنوێ کیمیاباران کردنی ناوچەکانی بالیــسان و جافــەتیو بادینــان، دیسان ژیان لە کوردستان زۆر بەزەحمــەت کــەوت. . هــەر کەســێك لەلاڕێــدا بدیترابا، یەکسەر گوللەباران دەکرا. . شۆڕشــی چــەکداری کــورد، بــەرەو کــزی ڕۆیشت. . لەم ساتەوەختەشدا، بەشــێکی زۆری خەڵکــە چــەکدارەکە، بــڕوای بەشۆڕشی چەکداری لاواز بوو و، تاك تاك و کۆمەڵ کۆمــەڵ، ڕوویــان لــەوڵاتانی ئەوروپاو ئەسکەندنافیاو پاکستان کرد.

٥ -لەدوای ڕاپەڕینی ١٩٩١دا: پاش داگیرکردنی کوێت لەلایەن عێراقــەوە لــە ١٩٩٠/٨/٢داو دواتر شکست هێنان و دەرپــەڕانــدنی، خۆپیــشاندان و نــاڕەزایی دەربڕین، لەباشووری عێراق و کوردستاندا سەری هەڵدا. لەئەنجامــدا، بەشــێکی زۆری خاکی کوردستان، لەدام و دەزگای بەغدا پاك کرایەوەو حــوکمڕانی کەوتــە دەست خودی کوردەوە. . ئەو خەڵکەی پاش کارەساتی هەڵەبجــەو ئەنفالــەکان چووبوونە دەرەوە، بەشێکیان گەڕانــەوە کوردســتان. مخــابن، ئــەم بــارە لــەبارو ڕەخساوە، بۆ کورد درێژەی نەکێشاو، لەلایەن خودی کوردەوە، تووشی گرفــت و کۆسپ کرایەوە. شەڕی کوردکوژی لــەنێوان یــەکێتی نیــشتمانیی کوردســتان و پــارتی دیمــوکراتی کوردســتان بــەفیعلی لــە ١٩٩٤/٥/١دا هەڵگیرســا . . . لەئەنجامــدا، گــرتن و کوشــتن و ڕاوەدوونــانی ئەنــدام و هــەوادارانی یــەکترو، تالانکردنی ماڵەکانیان، لەلایەن هــەردوولاوە دەســتی پێکــرد. وێــرای گــەمارۆ

ئابوورییەکەی نێودەوڵەتان و ڕژێم و، تەشـەنەکردنی برسـێتیو گرانیـو قـات و قڕی، کە هێندەی تر، ژیـانی لەکوردسـتان، ئەسـتەم تـر کـرد.. . ئـەمجارەیان دیاردەی کۆچکردن، زێتر فراوان بوو.. . لەگەڵ توندو تیـژی شـەڕی براکوژیـو، پێکـدادانی ١٩٩٦/٨/٣١و شـەڕەکانی دواتـر، کۆچـی بەکۆمـەڵی کـوردان، قۆناغێکی ترسناکی بەخۆیەوە دیت، کـە بـۆنی چـۆل بـوونی کوردسـتانی لـێ دەهات. ئەم دیاردەیە، وای لەڕۆژنامەنووسێکی سوێدی لەڕۆژنامـەی (مـیترۆ - Metro) کرد کە بنووسێت: (ئەوەی کە ئـەورۆ بەسـەر کـوردی عێراقـدا تێپـەڕ دەبێـت، ڕێـك بەپێـچەوانەی جوولەکەکانەوەیـە. ئـەوان سـاڵانی ١٩٣٠و ١٩٤٠کان، هەموو سامان و موڵکی خۆیانیان لەکۆڵ خۆ دەکـردەوەو ئـەوروپاو ئەمریکایان جێدەهێشت و بەهـەر شـێوەیەك بووایـە دەگەڕانـەوە ئیـسرائیل و وڵاتیان چێ دەکرد، کەچی کورد هەرچی هەیە دەیفرۆشێت، هـەموو هـەوڵێك دەدات بۆ ئـەوەی وڵاتەکـەی خـۆی جێبهێڵێـو بەهـەر شـێوەیەك بێـت بگاتـە ئەوروپا)[٤].

هۆیەکانی کۆچکردن

بۆ سەرهەڵدانی دیاردەی کۆچ لەنێو هەر نەتەوەو گەلێکدا، دەیان هۆکار هەیە، کەوا لەتاکەکانی کۆمەڵ دەکات سەری خۆیان هەڵبگرن و بەرەو چارەنووسی نادیار بەڕێ بکەون. ئەم خەڵکە، لەپێناو مانەوەو درێژەدان بەژیان، ئەم ڕێگایە دەگرنە بەر. . . بۆ کۆچی بەکۆمەڵی کوردانیش، هەڵبەتە دەیان هۆکارو بیانوو هەیە، کە بەرقەرار بوونی ئەم دیاردەو، زەمینە خۆشکردنی، پشت ڕاست دەکەنەوە. بەبۆچوونی ئێمە -ئەگەر زۆربەشی نەبێت- ئەوا بەشێك لەم هۆکارانە، خۆی لەم خاڵانەی خوارەوەدا دەنوێنێ" -

أ- ڕامیاری:

بەهۆی دابەشبوونی کوردستان و نەبوونی قەوارەی نەتەوەیی، هیچ کاتێك پارچەکانی کوردستان، ئارامیو ئاسودەیی بەخۆیەوە نەبینیووە. ئەوە، وێرای

چەوساندنەوەی بەردەوامی لەلایەن داگیرکەرو نەتەوە باڵادەستەکانەوە. هۆکارە ڕامیارییەکانیش زۆرن. لەوانە" -

١-شەڕی درێژخایەنی ڕژێم دژ بەکورد: لەکوردستانی باشووردا، لەوەتەی دەوڵەتی پاشایەتی عێراق دامەزراوە، بزووتنەوەی کوردیش، ڕۆڵی بەرچاوی هەبووە لەخەبات و درێژەدان بەشۆڕشی چەکداری.. . ڕژێمە یەك لەدوای یەکەکانی عێراق، هیچ کاتێك ئامادە نەبووینە، لەسەر مێزی دانوستاندن، دان بەمافە ڕەواکانی کورد بنێن. هەردەم تاکە چەکی دەستیان هێرشی دڕندانەو سەرکوت کردنی کورد بووە بەهەموو شێوەکانیەوە.

بەرەنجامی ئەم کردەوانەش، کوشتنی بەکۆمەڵ و وێران کردنی دێهات و سوتاندنی ڕەزو باخ و تەبارەی گەنم و جۆی جووتیاری کوردی لێ کەوتۆتەوە.. . سەرەڕای ئاوارە بوون و سەرهەڵگرتنی بەشێکی زۆری کورد، چ بۆ شارە گەورەکانی کوردستان یان بۆ دەوڵەتە دراوسێکان و وڵاتانی تری جیهان. خۆ شەڕە هەشتساڵییەکەی عێراق و ئێران (١٩٨٠-١٩٨٨)و داگیرکردنی کوێت لەلایەن عێراقەوە، نابێ فەرامۆش بکرێ.

هەروەها ئەنفال کردنی هەشت هەزار بارزانی بێ دیفاع لەهاوینی ١٩٨٣و بۆردمان کردنی هەڵەبجەی شەهیدو زنجیرەکانی ئەنفال لە ١٩٨٨دا کە زیتر لە ١٨٢ هەزار کوردی لەژن و منداڵ و پیرو پەککەوتە شەهیدو بێ سەرو شوێن کرد.. . کاتێکیش کە ڕاپەڕینی ١٩٩١ نشووستی هێناو، ڕژێم شارەکانی کوردستانی گرتەوە، بەهەزاران هاووڵاتی نەیانتوانی شارەکان بەجێ بهێڵن و ڕژێم دەستگیری کردن، کە هەتا ئێستاکەش چارەنووسیان نادیارە.

٢-نەبوونی ئاسایش و ئاسوودەیی: هەرچەندە لەپاش کۆچە بەکۆمەڵەکەی کوردان، لەدوای ڕاپەڕینی ١٩٩١دا، لەلایەن کۆمەڵگەی

نێودەوڵەتییەوە، بەشێوەیەکی ڕەسمی ناوچەیەکی ئارامیان بۆ کوردستانی باشوور دابین کرد، بەڵام ئەمە بەس نەبوو بۆ گەڕاندنەوەی یەکجارەکی ئاشتیو هێمنیو بەرقەرار بوونی بارێکی جێگیر لەکوردستاندا.. . دەرچوونی بڕیاری (٦٨٨) لەلایەن ئەنجوومەنی ئاسایشی نێودەوڵەتیو، پاراستنی کورد، لەهێرشەکانی ڕژێمی بەغدا، بەرەنجامی هەوڵ و کۆششی دەوڵەتی فەڕەنسایە.. فەڕەنسا لە ١٩٩١/٤/٢دا، نامەیەکی بۆ نەتەوە یەکگرتووەکان ناردو پێشنیاری ئەم ناوچە ئارامەی کرد. جگە لەوەش کۆماری ئیسلامی ئێران لە ١٩٩١/٤/٣و کۆماری تورکیا لە ١٩٩١/٤/٤دا، بەهۆی فشاری زۆری ئاوارەی کورد لەسەریان، لەنامەکانیاندا، هەمان پێشنیاریان کردو پشتگیری فەڕەنسایان کرد. پاش ئەو هەموو هەوڵ و کۆششە، بڕیاری (٦٨٨) پراکتیزە کراو بوو بەئەمری واقیع[٥]. لەگەڵ بوونی ئەم بڕیارەش، بەڕەسمی دان بەم واقیعە نەنراوەو خەڵك لەژیانی خۆی دڵنیا نییە. خەڵکی کوردستان، لەوە دەترسێن، جارێکی تر کۆمەڵگای نێودەوڵەتی لەپێناو بەرژەوەندییە ئابووریەکانیان، پشت لەکورد بکەن و گڵۆپی سەوز بۆ ڕژێم هەڵبکەن، ئەوکاتە هەڵەبجەیەکی ترو ئەنفالێکی تر دەست پێ بکاتەوە.

هەر لەبەر ئەوەشە، خەڵکە هەبووەکەی کوردستان، جورئەت ناکەن، پارەی خۆیان بخەنە پڕۆژەی گەورە گەورە.. . جگە لەوەش، هەتا دوو سێ ساڵ لەمەوبەریش، دیاردەی دزیو ڕاوو ڕووت و ئۆتۆمۆبیل فڕاندن و ستوون و تەلی کارەبا دزین و شەو کوت و پڕوپاگەندەکانی پیاوانی ڕژێم لەکوردستاندا، نەخشی بەرچاویان هەبوو، لەبەرقەرار نەبوونی ئاسایش لەکوردستاندا.

٣-پیلانە تیرۆریستییەکانی ڕژێم" هەتا ئێستاشی لەگەڵدا بێت، ڕژێمی بەغدا دەست بەرداری پیلانی تۆقاندن و کوشتن و بڕین لەکوردستاندا نەبووە. ڕۆژانە، لەڕێگای ئەمن و مخابەراتەوە، خەریکی چنینی تۆڕی تیرۆریستانەیە،

تـاوەکو تـرس و دڵـەڕاوکێ، بخاتـە دڵ و دەروونـی خەڵکەکـەیەو، نـەهێڵێت بەئاسودەیی بژین.

ئەگەر بێت و تەواوی ڕووداوو کارەسـاتەکانی دوای ڕاپـەڕین، لەکوردسـتاندا تۆمار بکەین ئەوە ڕووبەری بابەتەکە زۆر لەوە فراوانتر دەبێت.. . هەر تەنها بـۆ نموونەو بەس" کارەساتەکەی ۲۷ی شوباتی ۱۹۹۵ی زاخۆ کـە زێـتر لـە (۱۰۰) شەهیدو (۱۵۰) برینداری لێکەوتـەوە، کـە بەشـی هـەرە زۆریـان هـاووڵاتی کاسبکارو منداڵ و خەڵکی بێ دیفاع بوون.. . هەرچـەندە، ئـەوکات، پـارتی، یەکێتی بەم کارە تاوانبار کرد. بەپێچەوانەوەش یـەکێتی و (پەکەکـە) ڕژێمـی عێراق و تورکیایان تاوانبار کرد.

هەروەها ڕژێمی بەغدا، لەناوچەی ئارام و ژێر دەسەڵاتی کوردانـدا، بـەدەیان کەسایەتی ناسراوی کوردی تیرۆر کـردووە. لەوانـە" دکتـۆر محەمـەد باجـەلان و دکتـۆرە نـازدار بامـەڕنیو محەمـەد قـەرەداغیو مامۆسـتای زانکـۆ سـەلاح هەورامیو نافیع ئاکرەییو پەرلەمانتاران مامۆستا عوسمان سەرسـۆرو سـیروان نەورۆلیو لەئەندامی سەرکردایەتی حزبە کوردستانیەکان" خالە حـاجی لـەحزبی سۆسیالیست و فەرەنسۆ هەریری لەسەرکردایەتی پارتیو زانایانی ئایینی وەك" مەلا قادری هەمزە کۆریو سەدان کەسایەتی ڕۆشنبیریو سیاسـیو جـەماوەری تر.. . هـەروەها بەردەوامـە لەسیاسـەتی نـاردنی (T.N.T) بـۆ کوردسـتان و، تەقاندنـەوەی لەشـوێنە گـشتیو قەرەباڵغـەکان، تـاوەکو زیـانی زۆرتـری لـێ بکەوێتەوە. . . هەر بەکوردە بەکرێگیراوەکان، دڵی ئاوی نەخواردۆتەوە، بـەڵکو ئەمجارەیان لەڕێگای کارمەندی ڕێکخراوەکانی نەتـەوە یەکگرتووەکانـەوە، ئـەم دیاردەیە بۆ کوردسـتان دەنێرێـت. نموونـەی ئەمـە" لـەهاوینی سـالی ۲۰۰۰دا، لەڕێگای شۆفێری ترێلەیەکی ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکانـەوە، بڕێکـی زۆر (T.N.T) نـاردە کوردسـتان. بـەلام خۆشـبەختانە دەسـتی بەسـەردا گـیراو

نەتەقیەوە. . شۆفێرەکە، عەرەبێکی توونسی بوو، پاش لێکۆڵینەوە، بێ ئاگایی خۆی لەم کارە ڕاگەیاند. هەروەها لە ۲۰۰۰/۷/۱۹دا، تەقینەوەیەکی گەورە لەهوتێلی (ئەبوسەناء) لەسلێمانی ڕوویدا. . . ئەوە جگە لەتەقاندنەوەی دوکان و بارەگای ڕێکخراوە بیانیەکان کە لەکوردستاندا کار دەکەن.

٤-پێشێلکردنی سنوورەکانی کوردستان لەلایەن عێراق و دراوسێکانەوە: وڵاتە داگیرکەرەکانی کوردستان، سەرەڕای هەموو ناکۆکیو دووبەرەکیە درێژخایەنەکانیان، کە باسی مەسەلەی کورد دەکەن، هاوبیرو هاوهەڵوێستن. . . تورکیا لەم بوارەدا، مێژوویەکی ڕەش و لەمێژینەی هەیە، پێش ڕاپەڕینیش لەسەرەتای ساڵی ۱۹۸۳وە بەهاوئاهەنگی لەگەڵ ڕژێمی بەغداو پرس پێکردنی، بەدەیان جار سنوورەکانی کوردستانی بەزاندووەو بەبیانووی ڕاوەدوونانی پێشمەرگەکانی پەکەکە زیانی زۆری ماڵیو گیانی لەکورد داوە.

مانگ نیە لەڕۆژژمێری کوردستاندا خاڵی بێت لەهێرش و پەلامارەکانی ڕژێمی عەسکەرتاری تورکیا. هەر بۆ نموونە، چەند دەست درێژیەك تۆمار دەکەین کە بەڵگەیەکە بۆ دەست تێوەردانی دراوسێکان لەکاروباری کوردستان و جێگیر بوونی بارێکی نائارام و پڕ لەمەترسیو دڵەڕاوکێ لەکوردستانی حکومەتی هەرێم دا.

- لەڕۆژی ۱۹۹۵/۳/۲۱دا، ڕژێمی تورکیا بەپاڵپشتی زێتر لە (۳۵) هەزار سەرباز -کە سەرچاوەی باوەڕ پێنەکراو دەڵێن (۱۰۰) هەزار سەرباز- هێرشێکی بەرفراوانی کردۆتە سەر باشووری کوردستان[٦].

- ڕۆژی ۱۹۹٤/۵/۱۸، نۆزدە فڕۆکەی جەنگی تورکی نێوچەی قەڵادزێیان بۆردومان کرد کە بنکەکانی پەکەکەی لێیەو (۵۸) کەسی کوشت[٧].

- تورکیا لە ١٩٩٧/٥/١٤دا، بەپاڵپشتی (١٠-٥٠) هەزار سەربازو تانك و فڕۆکە هێرشی کردە سەر کوردستانی باشوور. ڕادیۆی لەندەنیش، ڕۆژی ١٩٩٧/٥/١٥، بەخوێندنەوەی چەند بڕگەیەکی بەیاننامەی پارتی دیموکراتی کوردستان، هێرشەکەی پشت ڕاست کردەوە[٨].

- ڕۆژنامەی (تورکیش دەیلی نیوز)ی تورکی، بەزمانی ئینگلیزی، لەژمارەی ڕۆژی ١٩٩٧/١٠/٢٥و ڕۆژنامەی (حوریەت)ی ڕۆژی ١٩٩٧/١٠/٢٤ نووسیوویانە" فڕۆکەکانی تورکیا بەناپاڵم ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی (یەکێتیو پەکەکە)یان بۆردومان کردووە[٩].

- لە ١٩٩٨/١١/٦ بەپاڵپشتی (١٥) هەزار سەربازو (١٥٠٠) تانك و زریپۆش، بەبیانووی ئەوەی هێزەکانی پەکەکە لەسوریاوە چوونەتە کوردستانی باشوور، ٣٠ کم چوونە ناو خاکی کوردستان[١٠].

- لە ١٩٩٩/٢/١٩دا، تورکیا بەپاڵپشتی (١٠) هەزار سەربازو چەندان فڕۆکەی جەنگی جۆری کوبراو سوپەر کوبراو فڕۆکەی (F١٤) و (F١٦)، بەقولایی (١٥کم) چوونە ناو خاکی باکووری عێراق[١١].

- لە ٢٠٠٠/٤/١دا حەوت هەزار سەربازی تورکی بەقولایی ٦کم هاتنە خاکی عێراقەوە.

- لە ٢٠٠٠/١٢/١٧دا، لەئەنجامی شەڕی نێوان پەکەکەو یەکێتیدا، سوپای تورکیا هەتا ناوچەی ڕانیە لەدوای هێزەکانی پەکەکە هات[١٢].

ئەوە، ژمارەیەکی زۆر زۆر کەمی ئەو هێرش و پەلامارانەی هێزەکانی سوپای تورکیا بوو، بۆ سەر باشووری کوردستان. ئێرانیش لەخۆشکردنی زەمینەی شەڕو، هێرشی سوپاییدا، درێغی نەکردووە بۆ سەر کوردستان. هەر بۆ نموونە:-

- لە ١٩٩٣/٥/١٢دا، ڕژێمی ئێران، نزیکەی سەد هەزار سەربازو (٥٠٠)

تانکی لەسەر سنووری باشووری کوردستان مۆڵداو نێوچەکانی پێنجوین و قەڵادزێو ڕانیەی گرت[١٣].

ئێران، لەسەرەتای ساڵەکانی ڕاپەڕینەوە، بەسوپاو هێرشی ئاسمانی هەڵیکوتاوەتە سەر باشووری کوردستان و بارەگاکانی (حزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران- حدکا)ی لەناوچەی کۆیەو زیانێکی زۆری لێداون.. . ئەمە لەکاتێکدا، کە یەکێتیو پارتی پێکەوە حوکمیان دەکرد.

- هەروەها لەهاوینی ١٩٩٦و پێش ٣١ی ئابی ١٩٩٦، سوپای ئێران بەپاڵپشتی تانك و تۆپی دوور هاوێژەوە، سنوورەکانی کوردستانی بەزاندو، دەستی هەبوو لەخۆشکردنی ئاگری شەڕی براکوژی.

- ئەوە جگە لەتیرۆرکردنی دەیان کادیری حدکاو هاوولاتی بێ گوناهی کوردستانی ڕۆژهەلات کە لەترسی زەبرو زەنگی کۆماری ئیسلامی ئێران ڕوویان لەکوردستانی باشوور کردبوو.

لەساڵی ١٩٩٣دا، نزیکەی (١٣٠) کردەوەی تیرۆریستی لەلایەن مەلاکانی ئێرانەوە لەباشووری کوردستانەوە بەڕێوەچووە[١٤]. هەروەها لەمانگی نیسانی ١٩٩٧دا، داگیرکەری ئێرانی نزیکەی (٦٠) کوردی خۆرهەلاتی لەئۆردوگای بازیان دا دەرمان خوارد کرد، کە هەندێکیان مەترسی زۆریان لێدەکراو ڕەوانەی نەخۆشخانەی بەغدا کران[١٥].

ئەوە تورکیاو ئێران، لەرژێمی بەغداش گەڕێ.. . کە هەموو کاتێك لەهەلێك گەڕاوە، تاوەکو بتوانێت دەستی خۆی بووەشێنێت و ناوچە ئازادکراوەکان داگیر بکاتەوە.. . باشترین نموونەش، هێرشەکەی ٣١ی ئابی ١٩٩٦ بوو بۆ سەر هەولێرو ناوچەکانی دەوروبەری، کە لەئەنجامی لێکترازانی ریزەکانی کورد، ئەم هەلەی قۆستەوەو، ژمارەیەکی زۆری دانیشتوانی کوردستانی شەهیدو دیل و ئاوارە کرد.. . وێرای ئەم کارەش، ناوە ناوە،

سوپایەکی زۆر لەناوچە سنووریەکان مۆڵ دەداو ترس و دڵەڕاوکێ دەخاتە دڵی خەڵکەکەیەوە.

٥- شەڕی ناوخۆو پێشێل کردنەکانی مافی مرۆڤ: هەر دوو ساڵ دوای ڕاپەڕین و نەمانی دەزگا ئەمنیو ئیداریەکانی ڕژێم لەکوردستان، بارگرژیو مۆڕە لێکردن لەنێو هێزەکانی کوردستاندا، هاتە ئاراوە.. کە نەیانتوانی کێشەکان بەشێوەیەکی هاوچەرخانەو دوور لەتووندو تیژی، چارەسەر بکەن، یەکسەر پەنایان بۆ چەك برد. هەڵبەتە زمانی چەکیش جیاوازی لەنێوان تاوانبارو بێ تاوان ناکات.. . بەکورتی، تەڕو ووشك بەیەکەوە دەسووتێنێت. زۆربەی ناکۆکیەکانی نێوان باڵەکانی بزووتنەوەی کوردستان، ناکۆکی دوورو سەردەمی شاخ بوون و، گواسترانەوە بۆ ناو شارەکان.

گرنگترین شەڕو پێکدادانە چەکداریەکانی پارتەکانی سەر گۆڕەپانی کوردستان، ئەم شەڕانە بوون، کە کاریگەریەکی نێگەتیفی کردە سەر ژیانی سیاسیو ئابووریو کۆمەڵایەتی خەڵکی کوردستان و بووە هۆی فراوان بوونی بازنەی کۆچی بەکۆمەڵ و سەفەری نادیار.

- مانگی کانوونی دووەمی ١٩٩٣، پێکدادانی نێوان یەکێتی نیشتمانیی کوردستان و بزووتنەوەی ئیسلامی کوردستان، کە بووە هۆی کوژرانی (٧٠) کەس.
- مانگی تشرینی دووەمی ١٩٩٣، ڕوودانی شەڕی براکوژی نێوان پارتی دیموکراتی کوردستان و حزبی سۆسیالیستی دیموکراتی کوردستان.
- مانگی کانوونی یەکەمی ١٩٩٣، پێکدادانی هێزەکانی پارتیو سۆسیالیست لەسلێمانیو هەولێر، کە چەند کەسێکیان لەیەکتر کوشت.
- مانگی کانوونی یەکەمی ١٩٩٣، پێکدادانەکانی یەکێتیو بزووتنەوەی

ئیسلامی، کە سەدان کەسی تێدا کوژرا.

- سەرەتای مانگی پێنجی ١٩٩٤، دەستپێکردنی گەورەترین شەڕی براکوژی لەنێوان پارتیو یەکێتی..و پارتیو بزووتنەوەی ئیسلامی کە بەدرێژایی شەڕەکان، دەنگ و باسەکان وا ڕادەگەیەنن کە (٦٠٠-٢٠٠٠) کەسیان لەیەکتر کوشتووە[١٦].

- ١٩٩٥/٧/١٩، تەلەتێکستی کەناڵی دووەمی هۆڵەندا ئەمەی نووسی: لەم دە ڕۆژەی دوایی شەڕی براکوژی نێوان پارتیو یەکێتی، کە دەیان ساڵە لەئارادایە، بۆتە هۆی کوشتنی ٤٠٠ کەس کە (٤٠) کەسیان خەڵکی مەدەنین.

- لەسەرەتای ٣١ی ئابی ١٩٩٦وە تاوەکو ١٩٩٦/٩/١٢، (٣٩) هەزار پەناهەندە چوونەتە ناو ئێرانەوە..

- جەلال تاڵەبانی لەسەر تەلەفزیۆنی (mbc) ڕایگەیاند کە پارتی لەسلێمانیدا، (٣٥٠) کوژراوی داوە..

- نیسانی ١٩٩٧، شەڕی نێوان یەکێتیو بزووتنەوەی ئیسلامی.

- ١٩٩٧/٥/١٩، ڕوودانی شەڕی براکوژی نێوان پارتیو پەکەکە، سەرچاوەیەکی (INC) ڕایگەیاند کە نزیکەی (١٠٠) کەسیان لەیەکتر کوشتووە..

- ١٩٩٧/٥/٢٠، ڕادیۆی پارتی بڵاوی کردەوە کە لەهەولێردا، نزیکەی (٣٠٠) پەکەکەیان کوشتووە.

- ٢٠٠٠/٧/١٢، هێزەکانی پارتی بەهێز هێرشیان کردە سەر بارەگاکانی بەرەی تورکمانی لەهەولێر.

- ٢٠٠٠/٧/١٤ لەئاکامی شەڕو پێکدادانەکانی نێوان یەکێتیو حزبی

کۆمونیستی کرێکاری عێراق، لەسلێمانی (٥) کەسی کۆمۆنیستەکان گیانیان لەدەست دا.

- ٢٠٠٠/٩/١٥، دەست پێکردنی جەولەی یەکەمی شەڕی پەکەکەو یەکێتی.

- مانگەکانی کۆتایی ساڵی ٢٠٠١، شەڕی نێوان تاقمێکی بەناو ئیسلامی (جند الاسلام)و یەکێتی.

لەئەنجامی ئەم هەموو ڕووداوە ناوخۆییانەدا، سەدان کارەساتی دڵتەزێن و کۆمەڵ کوژی روویداوە، کە بوونەتە مایەی نیگەرانیو دڵتەنگی خەڵکی کوردو دەزگا مەدەنیو نێودەوڵەتییەکانی کە بەتەنگ پاراستنی مافەکانی مرۆڤەوە دێن. کەس و لایەنە ناوبژیکەرەکان و دەزگاکانی مافی مرۆڤ بەسەدان نامەو بیرخەرەوەیان لەمەڕ پێشێلکارییەکانی مافی مرۆڤ لەکوردستاندا داوەتە لایەنە شەڕکەرەکان[١٧].

(إبن بلدی) لەرۆژنامەی (الاتحاد)ی ژمارە (١٠٨)ی ١٩٩٤/١٢/٣دا، دەڵێ: (شاری هەولێر لەڕووی کوشتن و بڕین و دزییەوە وەك خوارووی ئەفریقای لێهاتووە)[١٨].

هەروەك لەسەرەتاوە ئاماژەمان بەوە کرد، کە لەئەنجامی شەڕی ناوخۆدا، سەدان هەزار کەس لەهەوادارانی لایەنە شەڕکەرەکان، ئاوارەو سەرگەردان بووینەو ماڵ و مولك و سەروەت و سامانی خۆیان جێهێشتووەو بوونەتە ئاوارەی شەڕی ناوخۆ. ئەمانە لەژیانێکدا بووینە، دوور لەهەموو پێداویستییە سەرەتاکانی مرۆڤ و، بوونەتە مایەی بەزەیی پێداهاتنەوەی لایەنە خێرخوازە جیهانییەکان. گەنجی کورد، کە لەوڵاتی خۆی ئاوارە دەبێو بێ جێگاو کارو کاسبی دەمێنێتەوە، ناچارە بیر لەئەلتەرناتیفێکی تر بکاتەوە، کە ئەویش

کۆچە بەرەو هەندەران.. . دڵی خۆی بەوە خۆش دەکات: (ئەگـەر هـیچ نـەبێت، لەوێ کار هەیەو دەتوانم ژیانێکی باشتر بگوزەرێنم.. . خۆ لەوڵاتی خۆشم هـەر ئاوارەم.. .) ئەوە جگە لەو کەسانەی کە سەر بەهیچ لایەنێك نین، کە دەبیـنن، کەس و کارو هاورێکانیان شاریان جێهێشتووەو خەڵکێکی تری نـامۆ شـوێنی کەس و هاوەڵەکانیان گرتۆتەوە، لەشاری خۆیان، خۆیان بەنامۆو ئاوارە دەزانن.

٦-کۆڕەو: کۆڕەو یەکێك بوو لەو هۆکارە لەمپـەر شـکێنانەی کـە ڕێگـای سنوورەکانی لەبەردەم تاکی کورد ئاوەڵاتر کرد.. . جاران، لەسـەردەمی ڕژێـم، خـەڵکی بەزەحمـەت و بەترسـێکی یـەکجار زۆرەوە، تـاك و تـەرا دەیـانتوانی سنوورەکانی ئێران و تورکیا ببەزێنن. خـۆ ئەگـەر بـشگیرانایە، ئـەوا تەسـلیم بەعێراق دەکران و چارنووسی‌یان -مردن و لەسێدارە دان- بـوو.. . خەڵکەکـەش چاوی نەکرابۆوەو ئەوەندە لەسنوورەکان دەترساو وڵاتـی لێکرابـووە زیـندان.. . بەڵام بەهۆی کۆڕەووەوە، سنوورەکان، ئەو سام و هەیبەت و پیرۆزییەی جارانیان نەماو لەمانگە سەرەتاییەکانی کـۆڕەووەوە، ئەوەنـدە ئاسـان بـوو، خـەڵکی وا هەبوو، هەر لەم ڕێگایانەدا بوو.. . جگە لـەوەش بـەهۆی کـۆڕەووەوە، خـەڵکی کوردستان، جۆرە پەیوەندیـەکی نیـشتمانیانەو دۆسـتانەی لەگـەڵ کوردەکـانی پارچەکانی تر دروست کردو چاوی کرایەوە.. .

ب-ئابووری:

یەکێك لەهۆکارە بەرچاوەکانی تری کۆچ و سەفەر، هۆکاری ئابووری‌یـە. بـۆ لێکۆڵینەوەو سەرە دەری دەرکردن لەم دیاردەیە، ناکرێ ئـەم لایەنـە فـەرامۆش بکرێ. گرنگترین هۆکارە ئابووریەکانیش، لەم خاڵانەدا خۆیان دەنوێنن:-

١-دابەزینی پارەی عێراقی: پێش هەردوو شەڕە گەورەکـەی کەنـداو کـە

ڕژێمی عێراق هۆکاری سەرەکی بەرپابوونیان بوو، ئابووری عێراق بە بەراوورد لەگەڵ دوای شەڕەکان، زۆر باش و پتەو بوو.. . هەرچەندە ئەو پارە زۆرەی کە لەئەنجامی فرۆشتنی نەوت، بەرتاکی عێراقی دەکەوت، دڵۆپێك بوو لەدەریایەك، چونکە، بەشی هەرە زۆری لەکڕینی چەك و جبەخانەو بەهێزکردنی سوپا سەرف دەکرا. ئەوەی تریش، دەچووە سەر حسابی تایبەتی بنەماڵەی فەرمانڕەواو دارو دەستەکانی، لەبانکەکانی ئەوروپاو ئەمریکا. لەگەڵ ئەوەشدا، دیناری عێراقی، ڕەنگ و سەدایەکی دی هەبوو. تەنها یەك دیناری عێراقی (چاپی سویسری) ٣,٣٣ دۆلاری ئەمریکی بوو.. .

شەڕی یەکەم، ئابووری عێراقی خستە مەترسیو داتەپینەوە، بەهۆی ئەم هەموو قەرزە کەڵەکە بووەی ڕژێمی عێراقی کە لەوڵاتە ئەوروپیو عەرەبیەکانی وەرگرتبوو. هەر ئەم داتەپینەش، تووشی سەرکێشییەکی تری کردو گۆمەکەی مەنگتر کرد. وای لێهات، لەئەنجامی گەمارۆی ئابووریو شەڕی ناوخۆ، یەك دۆلار لە ١٩٩٤/٥/٢٨دا، لەبازارەکانی کوردستاندا بگاتە (٩٢) دیناری عێراقی[١٩].

٢-نەبوونی کار: بەهۆی هەردوو شەڕە گەورەکەی کەنداو، بواری کارکردنیش بەرتەسك بۆوە. چونکە زۆربەی پڕۆژەکان لەکار وەستان. هەروەها زۆر لەپڕۆژە گەورەکانی دەوڵەت فرۆشران و بوون بەکەرتی تایبەت. ئەمەش بواری کارکردنی لەبەردەم خەڵکێکی زۆری کوردستان کەم کردەوەو لەتاکێکی بەرهەم هێنەر، بوونە تاکێکی موشەخۆر. بانگ کردنی ئەم هەموو موالیدە زۆرەش بۆ خزمەتی سەربازیو لەکار کردنیان، دەرامەتی خێزانی کوردی تووشی دابەزین و تەنگژە کرد.

لەئەنجامی شەڕی ڕژێم لەکوردستاندا، زیتر لە (٤٥٠٠) دێهات و شارو

شارۆچکە تـەخت کـران و خەڵکـەکانیان ڕاگوێزرانـە ئۆردوگـا زۆرەملێکـان. لەکاتێکـدا، ئەوانــە خــاوەنی کێڵگــەو ڕەزو بــاخ و مــەڕو مــاڵات بــوون، لەئۆردوگاکانـدا، هــەموو شـتێکیان لەدەسـت داو، بوونـە لەشـکری بێکــار. هەروەها بەسەدان پرۆژەی گەورە گەورەی وەك" بەخێوکردنی ماسـیو پەلـەوەرو گاوو گۆتاڵ، کەوتبوونە ناو سنووری ئەم گونـدە وێرانکراوانـەو خەڵکەکـەی بـێ کـار مانــەوە. بەسـەدان هــەزار دۆنم زەوی بەرهــەم هێنــەر، بوونــە بــەیارو بەنەچێنراوی مانەوە. هــەموو ئــەم هۆکارانـە، دەلیڤەیـەکی گـەورەی بێکـاری لەکۆمەڵگای عێراقی بەگشتیو، کۆمــەڵگای کـوردەواری بەتایبـەتی، دروسـت کردو بژێوی خەڵکەکەی خستە دووڕیانی مەترسییەوە.. .

٣-گەمارۆی ئابووری: کـە باسـی گـەمارۆ دەکـەین، ناوەڕاسـتی سـاڵانی شەستەکانمان بەبیر دێتـەوە، چـونکە ئـەو کـاتیش، ڕژێـم گـەمارۆی ئـابووری خستبووە سەر دانیشتوانی کوردستان و لێ نەدەگەڕا شتوومەك و خواردەمــەنیو نەوت و پێداویستییەکانی ژیان بگاتـە کوردسـتان.. . ئـەوەی دەشگەیـشت، بەقاچاغ و نرخێکـی خـەیاڵاوی بـوو. بـەکورتی" کـورد لەهــەموو زەمانێکـدا، گەمارۆی ئابووری لەسەر بووە.. . بەڵام ئەمجارەیان، لەئەنجامی شەڕی دووەمـی کەنداو، بازنەی ئەم گەمارۆیە، گەورەترو کاریگەرتر بـوو. نـەوت نەدەڕۆیـشت، هیچ جـۆرە ئـامێرو داوو دەرمـان و کـەل و پـەل و خواردەمەنیـەك، بـەگوێرەی بەندەکانی بڕیاری گەمارۆی ئـابووری، نەگەیـشتنە عێـراق. بەسـەدان دەزگـاو کۆمپانیاو بـازاڕو دوکـانی بـچووك بـچووك داخـران. چـونکە، زۆربـەی کـەل و پەلەکانیان لەدەرەوە دەهاتن. خاوەنەکانیان و کارمەندەکان بێ کار مانەوە.. . بەسەدان پرۆژەی تایبەتی وەك بەخێوکردنی پەلـەوەرو ئـاژەڵ، بـەهۆی نـەبوونی پێداویستییەکان لەکارکەوتن. بەدەیان کۆمپانیای وەك" جگـەرەو شـیرەمەنیو مافورو ڕستن و چنین و مەڕمـەڕو چیمەنتۆو.. . بـەهۆی نـەبوونی کەرەسـتە

خاوەکان و کەل و پەلی یەدەگی ئامێرەکان، لەکار وەستان و کرێکارەکانیش بێ کارو کاسبی مانەوە. ئەوەیان، بەرەنجامی گەمارۆ ئابووریەیە نێودەوڵەتیەکەی سەر عێراق بوو. بەڵام دوای ئەوەی ڕژێم لەکۆتایی ساڵی ۱۹۹۱دا، دەزگا ئیداریەکانی خۆی لەکوردستان کێشایەوە، گەمارۆیەکی تری خستە سەر خەڵکی کوردستان. لێندەگەڕا نەوت و گازو بەنزین و سوتەمەنی بگاتە کوردستان. بازگەکانی وا مەحکەم کردبوو، مێش دەربازی نەبێت. جگە لەوەش ڕێگا سەرەکیەکانی بەگردۆڵکەی خۆڵ و بەرد داخستبوو.

هەروەها گەمارۆی ئابووری سێیەم لەسەر خەڵکی کوردستان، گەمارۆی حزبە دەسەڵاتدارەکان بوو.. دوای شەڕی ناوخۆ، ئەم گەمارۆیەش، کاریگەری خۆی کردە سەر خەڵکی دەڤەرەکەو ژیانی زێتر شپرزە کردن. خواردن و سووتەمەنیو کارەبا، پێویستیە سەرەکیەکانی ژیان، ببوونە هەنارە شیرینەو دەست نەدەکەوتن.. . ئەوەی دەستیشی دەکەوت، بەهۆی زۆری بازگەی گومرگی حزبەکان و چاوچنۆکی قاچاخچیەکان، نرخەکەی ئەوەندە بەرز دەبۆوە کە ۸۰٪ی خەڵکی نەیاندەتوانی دەستەبەری بکەن. بۆ نموونە" لەسەرەتای شەڕی نێوان یەکێتیو پارتی، قات و قڕیەکی وا دروست بوو، نرخی یەك فەردە ئارد گەیشتە هەزارو دوو سەد دینار[٢٠]. ئەوە لەکاتێکدا، مووچەی مانگانەی فەرمانبەرێك نەدەگەیشتە ۲۰۰ دینار. هەروەها لە ١٥/٤/١٩٩٤دا، نرخی شتومەك لەباشووری کوردستاندا زۆر بەرز بۆوە. نرخی یەك کیلۆ برنج بە ۲٥ دینار، ڕۆن ٦٠ دینار، شەکر ۳۳ دینار، تایت ٦٠ دینار، گۆشت ۱۱۰ دینار[٢١]. نرخی یەك بەرمیل نەوتیش بووە (۲۰۰) دینار[٢٢].

٤-کەمی مووچەو گرانی شت و مەکەکان: لەگەڵ ئەم هەموو بەرز

بوونەوەی نرخی شتوومەك و پێداویستییەكانی ژیان، مووچەی فەرمانبەران و كارمەندانی دەوڵەتیش، هیچ گۆڕانێكی ئەرێنی بەسەردا نەهات و هەر لەیەك ئاست مایەوە. سەرەڕای ئەوەی نرخی شتوومەكەكان بە دۆلار بەراورد دەكراو دۆلاریش هەر لەبەرز بوونەوە دابوو. مووچەی مانگانەی مامۆستایەك، نەدەگەیشتە سێ (٣) دۆلار. ئەگەر بشگەیشتایە سێ دۆلار، ئەوە دەیكردە هەشت كیلۆو نیو شەكر. یان دەیكردە چوار كیلۆو نیو ڕۆن.. ئەوە ئەگەر" تەنها ڕۆن و شەكری بخواردایە، ئەوجا بەشی دەكرد. ئەوە لەسووتەمەنیو جل و بەرگ و كرێی خانوو نان و كارەباو هاتووچۆو گۆشت و.. وو.. هەر بگەڕێ. لەو سەردەمانەدا، ژیانی تاكی كورد، گەڕابۆوە قۆناغە سەرەتاییو تاریكەكانی كۆمەڵگا.

هەر ئەم گرانیو قات و قڕییەش، بووە هۆی لەدەستدانی زۆر داب و نەریت و ڕەوشتی جوانی كوردەواری. كەسایەتی، پیشە پیرۆزەكان لەكەدار كرا.. . بۆ نموونە" بەسەدان مامۆستا ناچار بوون لەسەر شەقامەكان، لەبەرچاوی خەڵك و قوتابییەكانیاندا، پاكەت و شخاتەو سابوون و خاولیو پێڵاو ووردەواڵە فرۆشی بكەن.

مامۆستایەك لەگەڵ قوتابییەكانیدا، لەسەر كوچەو شەقامەكاندا پاكەت فرۆشی بكات چ جۆرە كەسایەتیەكی كۆمەڵایەتی پیشەكەی دەمێنێت؟

وێرای ئەوەش، لەمانگە سەرەتاییەكانی فەرمانڕەوایی كوردو شەڕی ناوخۆشدا جاری واهەبوو، مامۆستایان و فەرمانبەران، حەوت هەشت مانگی دەخایاند، ئەوجا مووچەیەكیان دەدرایێ. ئەو قات و قڕیو گرانیە، لەكۆتایی ساڵی ١٩٩٥دا گەیشتە لوتكەو خەڵك ژیانی كەوتە مەترسییەوە.

٥-خۆشگوزەرانیو دابین كردنی دواڕۆژ: بەهۆی بەرقەرار بوونی ئەم بارە ئابوورییە ناهەموارە، بەشێكی زۆری گەنج و ماڵباتی كورد، بیریان لەدەرباز

بوون لەم واقیعە تاڵ و نالەبارە کردەوە.. . ئەگەر هیچ نا، بۆ دابین کردنی داوڕۆژی منداڵەکانیان، ڕوویان لەهەندەران کرد.. . چونکە لەڕێگای کەس و کارەکانیان، دەیانزانی ژیان لەدەرەوەی ئەم بازنەیە، جۆرێکی ترەو تام و بۆیەکی تری هەیە.. .. دەیاندیت، ئەو کەسانەی کە لەدەرەوە دەهاتنەوە، بەدۆلار ماڵە باوانیان دەبوژاندەوە.. . خانوو و ئۆتۆمۆبیل و پێداویستیەکانیان بۆ دەکڕین و بەکەیف و ماشای خۆیان سەرفیان دەکرد.. دابین کردنی ژیان و داوڕۆژێکی گەشتر، هۆکارێکی تری سەرهەلگرتنی کوردە، کە لە تەنگژە ئابووریەکەوە سەرچاوە دەگرێت.. .. گەمارۆی ئابووری، نەبوونی کار، دابەزینی دینار، نەبوونی مووچە، بەرزبوونەوەی نرخی پێداویستیەکان، دەرباز بوون لەم بازنە پڕ مەترسیە، هەموویان لەو هۆکارە ئابووریانەن، کە تاکی کوردی مەجبوری کۆچ و سەفەری قەدەر کردووە.

جـ- کۆمەلایەتی

هۆکارە کۆمەلایەتیەکانیش، تەواو ڕۆڵی خۆیان بینیووە لەتەشەنە کردنی دیاردەی کۆچ و سەفەر، لەکۆمەلگای کوردەواریدا.. . بەبۆچوونی ئێمە، گرنگترین هۆکاری

کۆمەلایەتی، لەم خالانەی خوارەوەدا خۆیان بەرجەستە دەکەن:-

١-تیرۆرکردنی ژنان: کۆمەلگای کوردەواری، کۆمەلگایەکی داخراوی باوك سالاریە. واتە: حوکمی تەواو لەدەستی پیاوەو ئافرەت ئەو ڕۆڵەی نیە کە پێویستە هەیبێ. بەشی هەرە زۆری ئافرەتانی کورد، خاوەن داهاتی خۆیان نین، ئەمەش وا دەکات کە هەردەم چاو لەدەست و ژێر دەستەو پاشکۆی پیاو بێت. جگە لەمەش، کۆمەلگای کوردەواری تەواو پابەندە بەداب و نەریتی ئیسلامیەو هەر جۆرە دەرچوونێك لەم ڕێو شوێنە بەحەرام دەزانێت و لەوانەشە

تیاچوونی جەستەیی ئافرەتیشی تیا بێت.

بەپێی ئەم داب و نەریتـە، ئـافرەتی کـورد دەبێـت لـە زۆر حـەزو ئـارەزوو دیاردەی چاولێکەری کـە حـەز دەکـات بیانکـات، چاوپۆشـی بکـات. لەگـەڵ ئەمەشدا، زۆر ئافرەتی سەرکێش هەن، هەوڵ دەدەن ئەم کۆت و داب و نەریتانە بـشکێنن و ببنـە خـاوەن دەنگـی خۆیـان و لـەبواری کـارو بەرهـەم هێنـان و ڕووداوەکاندا، نەخشی خۆیان ببینن. لەبەرامبەر ئەوەشدا، کۆمـەڵگای کـورد - بەشێوەیەکی گشتی - ئەم داوایەی پێ ئیستیعاب نـاکرێو دەکەوێتـە سـەنگەر گرتن لەژن. بەرەنجامی ئەم کێـشەو ململانێیـە، زۆر جـاران، بەمـەرگی ژنـان کۆتایی پێ دێت.. . هەر بۆیە دەبیـنین، دیـاردەی ژن کوشـتن، هـەتك کـردن، سـوڕگوم کـردن، لـووت بـڕین، خۆسـووتاندن، بەشـێوەیەك بـڵاو بۆتـەوە، کـە ناتوانرێت دیزە بەدەرخۆنە بکرێت.

لەڕاگەیاندنێکدا، ناوەندی ژنان (سەنتەری ژنان) لەسلێمانی ڕایگەیاند" (کـە لـــەنێوان ١٩٩١-١٩٩٨دا (٤٣٣) ژن لـــەباکووری عێـــراق لەلایـــەن ئیسلامیەکانەوە کوژراون. ئێستا دەبێ گەیشتبێتە (٢٠٠٠) قوربانی..)[٢٣].

بەرەنجامی ئەم توندو تیژییە، دامەزراندنی چەندان دەزگاو ڕێکخراوی سـەر بەئافرەتان و شوێنی حەوانەوەی ئافرەتە هـەڵاتووەکانی لێکەوتۆتـەوە.. . ئـەم دیاردەیە، وەنەبێ هەر لەکوردستاندا لەپەرەسـەندن دابێـت، بـەڵکو لەسـەرجەم کۆمـەڵگای ڕۆژهەڵاتـدا تەشـەنەی کـردووە، چـونکە کولتـووری ڕۆژهـەڵات، کولتوورێکە زەبرو زەنگ و توندو تیژییو هێـز تێیـدا باڵادەسـتە. هەرچـەندە نووسەری کوردی واهەیە، کە پێی وایە" (.. کۆمەڵگایـەك لەکۆمـەڵگای کـورد ئافرەتکوژ تر نیە، مەگەر ئەفغانستانی تالیبان)[٢٤].

زۆر سەرچاوە هەن، بەرقەرار بوونی ئەم دیاردەیـە پـشت ڕاسـت دەکەنـەوە. ڕۆژنامـەی (یەکـسانی) زمـان حـاڵی (ڕێکخـراوی سـەربەخۆی ئافرەتـان*

لەیاداشتنامەیەکدا بۆ: ریدیکا کۆمارسیۆنی -بڕیاردەری گشتی نەتەوە یەکگرتووەکاندا - دەڵێ: (لەساڵی ١٩٩١ەوە تاساڵی ٢٠٠٠ زیاتر لە ٥٠٠٠ ژن تیرۆر کراوە، نەك هەر تیرۆر بەڵکو توندوتیژی لەئاستێکی زۆر فراواندا بەڕێوە دەچێ لەوانە، لێدان، لووت بڕین، چەقۆ لێدان، زیندانی کردنی ژنان لەنێو ماڵەکانیاندا، خۆسووتاندن.. . هتد)[٢٥].

ئەگەر جاران بەهۆی داخرانی کۆمەڵگای کوردەواری بەڕووی شارستانیەکان، ئافرەتان جورئەتی دەنگ هەڵبڕینیان نەبووبێ، ئەوا ئێستاکە، بەهۆی پێشکەوتنی تەکنۆلۆژیاو کاڵ بوونەوەی سنوورەکان لەبەرامبەر ئەم هێزە باڵادەستەدا، ئەم توێژە کۆمەڵایەتیە، هەوڵ دەدەن ببنە خاوەن دەنگ و ڕەنگی خۆیان. هەوڵ و کۆششەکانیشیان، ئەم دیاردە ترسناکانەیان لێ دەکەوێتەوە، کە هەڕەشە لەئاسودەیی و ئارامی ژیانیان دەکات. ئەم بەشە سەرکێشەی ئافرەتان، بۆ خۆ دەرباز کردن لەم گێژاوە، ڕێگای کۆچ و سەفەر دەگرنەبەر، بەڵکو ئەوە خوایە، لەم بەهەشتەی ئەوان خەونی پێوە دەبینن و نەیان دیوە، ژیان جۆرێکی تر بێت.. .

٢-نەبوونی ئازادی تاکە کەسی: لەبەر ئەوەی کۆمەڵگای کوردەواری، کۆمەڵگایەکی (متحفظ)ە، زۆر دیاردەو حەز هەیە، هیواکانی تاکە کەس ناهێننە دی. لەبواری خوێندندا، لەقۆناغی سەرەتایی و ناوەندی و دواناوەندیدا، کوڕو کچ لەیەکتر جودا دەکرێن و دیاردەکە دەبێتە سیستەمێکی گشتی و تاك دەبێت بەمەجبوری گوێ ڕایەڵ و پابەندی ئەم سیستەمە گشتییە بێت. حەز لێکردن و خۆشەویستی، بەشێوەیەکی ئاشکرا، لەکۆمەڵگای کوردەواریدا، دیاردەیەکی پڕ لەشەرمەو زیاد نارۆین ئەگەر بڵێین" حەرامیشە.. .

لەلای زۆر عەشیرەت و بنەماڵەدا، هەتا ئێستاشی لەگەڵدا بێت، دیاردەی گەورە بەگچکەو ئافرەت دان لە بەدەل خوێن و کچ لە بۆ کوڕە مام و.. باوی

ماوە. بۆ خوازبێنی، ڕازی بوونی باوکی کوڕو کچە گرنگترە لەڕازی بـوونی بـووك و زاوا.. .

لەبواری سیاسیشدا، کە ڕووداوێك سەرهەڵدەدا، تاك دەبێت پاشـکۆی حزبـە باڵادەستەکان بێت، ناتوانێت بەڕاشکاوی ڕاوو بۆچـوونی خـۆی، ئازادانـە بخاتـە ڕوو.

٣-چاولێکەریو هاندانی خەڵکی دەرەوە: ئەو خەڵکە زۆرەی لەدەرەوەن، کە بەسەردان دێنەوە کوردستان، ئۆتۆمۆبیل و خانوو دەکڕن.. . ئـەو ماوەیـەی کە دەمێننەوە بەکەیف و ماشای خۆیـان سـەرف دەکـەن.. بەشـێکیان، زیـاد لەپێویست بەشان و بـاڵی ژیـان لەئـەوروپاو دەرەوەدا هەڵـدەدەن، وەك ئـەوەی ئەوروپا شوێنی پارە کۆکردنەوەو ڕابـواردن و خـۆش گـوزەرانی بێـت.. . هـەر لایەنە باشەکان باس دەکەن. لایەنە خراپەکان دەبـوێرن. خـۆ ئەگـەر باسیـشی بکەن، لەوانەیە کەسـی گـوێگر بەهەنـدی هەڵنـەگرێ، چـونکە ئـەو، ئەوەنـدە لـەژیانی کوردسـتان بێـزارەو تامـەزرۆی دەرەوەیـە، هـەر دیـوە باشـەکان دەخوێنێتەوەو لەمێشکی خۆی نەخشیان دەکات نـەك لایەنـە خراپـەکانیش.. . جگە لەوەش، بەشێك لەم خەڵکەی دەرەوە، هـانی بـراو کـەس و کـاری خۆیـان دەدەن بێنە دەرەوەو دەستپێشکەری یارمەتیدانیش دەکەن.. . خۆ بەشێك لـەو خەڵکەی کە سەفەر دەکەن، پارەی سەفەرەکەیان نیيە، لەو برادەرو لـەم بـرادەر قەرز دەکەن، یان بە (نەقس) پارە لەحسابی بانك ڕادەکێشن.. . ئەم پارەیەش، باکەمیش بێت، لەڕۆژی ئەمڕۆدا، لەکوردستان حسابی بۆ دەکرێت.

گەنجی کورد، کە دەبینـی هـاوڕێ نزیکەکـەی سـەفەری کـردووە.. . کـوڕی هاوسێکەیان گەیشتۆتە یۆنان.. بیرۆکەی سەفەر دەکەوێتـە مێـشکیو بەهـەر شێوەیەك بێت، هەوڵی سەفەرکردن دەدات. جگە لەوەش خۆی لەکۆمەڵگایەکـدا بەنامۆ دەزانێ کە هاوڕێو برادەری نزیکی ژیانی ڕۆژانەی لەدەست چـوو بێـت..

هەندێك گەنجی هەرزەکار (دانیشتووی دەرەوە) ڕۆڵی دیاریان هەیە لەهانـدان و دەرپەڕاندنی لاوانی کوردسـتان. کـە دێنـەوە، بەقـژی درێـژ، سمێڵـی تراشـراو، پێڵاوی بەرزو قەبە -وەك ئەوەی کوردستان نەرویج بێـت بەدرێـژایی سـاڵ بـەفر بەری نەدابێت-، ملوانکەی مل، جل و بـەرگی تەسـك و ئـالاو والا.. . ئەمانـە بەسن، بۆ لەخشتەبردنی لاوانی هەرزەکار، جگە لەوەش بەفلیمی ڤیدیۆ یان ئـەو ڕەسمانەی کە لەدەرەوە گرتوونی، مەلەوانگەی پڕ لەکچ و کوڕو شەوانی دیـسکۆو پارك و شوێنە گشتییەکان پیشان دەدات، کە جیهانێکی تەواو جیاوازە لەگـەڵ کوردستان.. . یان جارێ خۆی هەر لەکەمپە رەسم دەنێرێتەوە، دەستی لـەملی کچێکی قژ زەردی شان و مل ڕووت کردووە -کە ئەمـە لەئـەوروپا هیـچی تـێ ناچێت- لەپشتی ڕەسمەکەش دەنووسێت: (.. ئەمەیان برادەرمە، ئەگەر هـاتی، ئەوە پێشکەشی تۆ دەکەم..) یان لەناو (مەسعەد) ڕەسمی گرتـووە دەنوسـێت" (.. ئەوە ژوورەکەمە..) لەسوپەر مارکێت و شوێنی بەرچاویش دا دەنووسـێت" (.. ئەمەش شوێنی کارەکەمە..)، ئەوەش ئۆتۆمبیلەکەمە، لەوانەیە هـاوینێ بیگۆڕم.. . هەموو ئەو پڕوپاگەندەو ڕیکلامانە ڕۆڵی خۆیان دەبینن بۆ چەواشـە کردن و فریودانی گەنجی ناوەوە. کەم کەس هەیە کـە دەچـێتەوە، باسـی دژواری ڕێگاو کولەمەرگیو ژیانی کەمپ و چاوەڕوانی وەڵامـی کـێس و ڕەفـز بوونیـو نامۆ بوون و نەزانینی زمان و مۆرە کردنی نازییەکان، بکات.

٤-نەبوونی شوێنی کـات بەسـەربردن: هـەتا دوو سـاڵ لەمەوبـەریش، لەکوردستاندا هیچ شوێنێکی وا نەبوو کە خێزانی کورد، کاتی بێکاریو دەست بەتاڵی لێ بەسەر بەرێ. لە بۆ ئافرەتان هەر نەبووە.. . بەڵام خۆشبەختانە لـەم یەك دوو ساڵەی دواییدا، باخـچەو شـوێنی پـشوودان و کـات بەسـەربردن، ڕوو لەزۆر بوونە.. . هەڵبەتە نەبوونی شوێنی حەسانەوەو کات بەسەربردن، هۆیەکە بۆ بێزاریو بیرکردنەوە.. . لـە زۆربـەی گـەڕەك و شارۆچـکەکان، مەلەوانگـەی

تایبەت بەئافرەتان هــەر نىیــە، ئەگـــەر هەشــبىَ، ئـــەوەی هاموشــۆی دەکات، لەوانەیە ببیّتە بنیشتە
خۆشەی بن ددانان و ناوی هەردەم لەسەر زاران بیّت.

ئافرەت کاتی دەست بەتاڵ بوونی مـەجبورە هـەر لەماڵــەوە بیباتــە ســەر. شوێنی تایبەت بەخۆیان نىیە، وەك" گازینۆو پارك و قاوەخانەو.. تاد. بۆ ژوان گرتن لەگەڵ دەستەخوشکەکەی، شوێنێك شك نابات کاتی دەست بـەتاڵی لـیّ بباتە سەر، جگە لەژووری ماڵەوە.. ئەگەر بچیّتە بازاڕیش، نـاوو نـاتۆرەی بـۆ دەبیننەوە.

ئەگەر شوێنی شەوانەش هەبیّت بۆ دانیــشتن و کـات بەســەربردن و گۆرانىو هەڵپەڕکیّ کردن، ئەوە شتێکی وانىیــە ببیّتــە هــۆی شـکاندنی داب و نـەریتی کـوردەواری.. . دام و دەزگـای گـشتی وەك: شــوێنی وەرزش کـردن، مۆســیقا فیّربوون، کردنەوەی خولی ڕاهێنان لەسەر کۆمپیوتــەر، زمانــە بیانیــەکان، زۆر کەمە یان هەر نىیە (بەمەرجێك بەخۆڕایی بیّت یان پارەیەکی ڕەمزی بیّــت).. ئەو شوێنانە ئەوەندە کەمن، بای ئــەوە ناکـات، ئـارەزووی گـەنجی کـورد تیّـر بکات. نەبوونی ئەو شوێنانەش هۆکارێکن بۆ بیرکردنەوەی کۆچ و سەفەر.

٥- **بیّکاری:** بەهەزاران گەنج هەیە، بە کـوڕو کـچەوە، کـە خوێنـدن تـەواو دەکـات، دانامــەزریّت. واتــە" زیّــتر لــە (١٦) ســاڵ دەخوێنیّــت، شــەهادە وەردەگریّــت، ئــەوجا کــارێکی دەســت ناکــەویّت، بەتایبــەتیش لــەبواری پسپۆڕیەکەی خۆی.. . ناچار دەبیّت کارێك بکات دوور لەلیّزانین و کارامــەیی خـۆی.. . یــان دەبیّــت واســیتەو واســیتەکاری بکــات تــاوەکو لەشــوێنێکدا دادەمەزریّت.. . ئەوەی ئەم شانسەی هەبیّت، ئەوا بەختیارە، ئەگەرنا، دەبیّـت ڕۆژانە بەتایبەتیش دەمەو ئێواران چەندان جار (ئەگەر لەهەولیّر بیّت) بـەدەوری قەڵاو شەقامی باتاو بازاڕگای سـیروان و شـێخەڵلا بیّـت و بـچیّت تـا ڕۆژئـاوا

دەكات. ئەم خەڵكەی شەهادەیان هەیەو بێكارن، ئەوەندە زۆرن بەبەراوورد لەگەڵ ئەوانەی دامەزراون.

٦-بەرتیل و واسیتەكاری: گەندەڵی ئیداری، دیاردەیەكە ڕوو لەپەرەسەندن دایە. واسیتەو بەرتیل لەهەموو شوێنێك حسێبی تایبەتی بۆ دەكرێت. خەڵك ئەگەر واسیتەی نەبێت، لەوانەیە كارەكانی بۆ مەیسەر نەبێت یان بەزەحمەت بۆی ئەنجام بدرێ. جگە لەوەش، لەبەر نەبوونی گیانی لێبووردن و یەكتر قبووڵ كردن حسێب بۆ هەڵوێستی سیاسی دەكرێت. ئەگەر یەكێك سەر بەحزبی (ب) بێت، لەلایەن حزبی (ج)ەوە حسێبێكی ئەوتۆی بۆ ناكرێت.. . دەبێت بەرتیل بدات و واسیتەیەكی زۆر بكات هەتا حزبی (ج) لەشوێنێك دایبمەزرێنێو كارەكەی بۆ ڕاپەڕێنێ.

٧-بڵاوبوونەوەی جۆرەها نەخۆشی: بەهۆی نائارامی باری سیاسی كوردستان و بەرقەرار بوونی گەمارۆی ئابووریو نەبوونی كارو دەیان دیاردەی نەرێتی تر، جۆرەها نەخۆشی كوشندە بڵاوبۆتەوە كە جاران بەو ڕێژەیە نەبوو. نەخۆشی دەروونیو جەڵتەی دەماغ و وەستانی دڵ و نەخۆشی گەدەو بەدخۆراكی لەزۆر بووندایە.. . بەسەدان كەس، بەهۆی تووشبوونیان بەم نەخۆشیانەوە، گیانیان لەدەست داوە.. . لەبەر نەبوونی دەرمان و ئامێری پزیشكی پێشكەوتوو چارەسەری زۆر لەم نەخۆشییانە، لەكوردستاندا ئەستەمە. بۆیە بەشێكی ئەو خەڵكە (ئەوانەی هەبووەن، یان خاوەن واسیتەن) بە هەر جۆرێك بێت خۆیان دەگەیەننە وڵاتەكانی ئەورووپا.. . بەشێكیان، پاش چارەسەر كردن دەگەڕێنەوە كوردستان و بەشێكی تریان لەئەورووپادا دەمێننەوە.

٨-داوەت كردن: تاك و تەراش لەگۆرانیبێژو خاوەن فكرو نووسەری كورد هەیە بەهۆی (داوەت) بانگهێشت كردن یان لێگێڕانەوە لەلایەن دەزگا ئەدەبیو

ڕاگەیاندن و هونەریەکانەوە، جا چ کوردی بێت یـان بیـانی، دێنـە دەرەوە.. .
پاش ئەنجامدانی کارەکانیان بەشێکیان دەمێننەوەو دەچنە وڵاتێکی ترو کێسی خۆیان پێشکەش دەکەن و ناگەڕێنەوە کوردستان.

٩-چەوساندنەوەی کۆمەڵایەتی: بەهۆی ئەم بارەی کە لەدوای ڕاپەڕینەوە خولقاوە، سەدان کەسی هـەبووە نـەدار بـووەو بەپێـچەوانەشەوە تـاقمێکی تـر دەوڵەمەند بووینە. هەیە ناتوانێت بژێوی ڕۆژانە دابـین بکـات، هەشـە شـاهانە دەژی.. . لەزانکۆکاندا، بـەدەیان کـوڕە دەوڵەمەنـدو لێپرسـراو بـەئۆتۆمۆبیلی دوامۆدێل دەسوڕێنەوەو لەزانکۆکانیـشدا حـسابیان بـۆ دەکـرێ. کەچـی کـوڕە هەژارەکە دەبێتە پەراوێزو ناتوانێت بەکەیفی خۆی جل و بەرگ لەبەر بکـات تـا بەئۆتۆمبیل ڕادەگات.. یان بەهۆی نەداریو لەبار نەبوونی بارە ئابووری‌یەکەی ناتوانێت خێزان پێکەوە بنێت، کەچی بەدەیان لێپرساو دەبینی، لەیـەك ژنـەوە کردوویانە بە دوو و برادەری کچیشی هەیـە. ئـەم چەوسـاندنەوە کۆمەڵایەتیـە، سەرچاوە لەئابووریەوە دەگرێت. بۆ زاڵ بوون بەسەر ئەم دیاردەیە، گەنجی کـورد بیر لەدەرەوە دەکاتەوە، بۆ ئەوەی هەرچی زووە خۆی خڕ بکاتەوەو دوارۆژێك بـۆ خۆی دابین بکات، تا شەمەندەفەری تەمەن لەکاروانەکەدا جێـی نەهێـشتووە.. ئەم چەوساندنەوە کۆمەڵایەتیە، ئەم نایەکـسانی‌یە، هۆیەکـە بـۆ سـەرهەڵدانی دیاردەی کۆچ لەنێوەندی لاوانی کوردستان.

١٠- دەزگاکانی ڕاگەیاندن: بەهۆی بڵاوبوونەوەو فراوان بـوونی تۆڕەکـانی ڕاگەیاندن، دووری نێوان شارستانیەتەکان کەم بۆتەوە. یان هەر نەماوە. تـاکی کورد لـەماڵی خـۆی، بەیـەك چـرکە قـسە لەگـەڵ کـەس و کـاری لەئـەمریکاو کەنەداو ئوسترالیا دەکـات و ئاگـاداری تـەواوی ژیـانی ڕۆژانـەیان دەبێـت.. . بەپێچەوانەوەش. لەڕێگای زۆر بوونی مانگە دەستکردەکان، سەتەلایت ئەوەندە زۆر بووە، کەم ماڵ هەیە لەکوردستاندا نەیبێت.

لەڕێگای ئەم کەناڵانەوە ژیانی ئەورووپاو دەرەوە بەلایەنی ئەرێنیو نەرێنییەوە دەبینیو ڕاستەوخۆ بێت یان ناڕاستەوخۆ کاریگەرییان لەسەری دەبێت. دەبینی” تاك لەدەرەوە دەنگی هەیە، حسێبی بۆ دەکرێت، سەربەستی تاك بێ سنوورە، پێویستییەکانی ژیانی لەئۆتۆمبیل، خانوو، کار، یان بیمەی بێکاری، تەلەفۆن، کارەبا، ڕادیۆو تەلەفزیۆن، ماڵی تەواو، دابین کراوە.. . سیستەمی خوێندنی ئەوێ دەزانێ، ڕەنگ و ڕووی ئەم خەڵکەی دەرەوە دەبینێ.. . بارو دیسکۆخانەو پەرستگاو شوێنە ئایینییەکان دەبینێ. مەجبوری کەس نیە بۆیان باس بکات.

بەهۆی دیاردەی جیهانگەرایی (عولمە) ئاگاداری بەشێکی زۆری ڕووداوو گۆڕان و پێشهاتەکانی دونیایە. ئەم دەزگایانە، ئاسۆی بیری فراوانتر دەکەن.. ئەم دونیا گەورەی بۆ بچووك دەکەنەوە.. . جگە لەوەش، تۆڕەکانی ئەنتەرنێت، بەماوەی خولەکێك هەواڵەکان دەگوێزنەوە.. . پێشهاتە ئابووریو سیاسیو کۆمەڵایەتیەکان دەخەنە ڕوو.. . ئەمانە هاندەرێکن بۆ تاکی کورد، تاوەکو لەهەوڵی ئەوە دابێت ئەویش وەك خەڵکی تر بژیو لەم نازو نیعمەتەی ژیان بێبەش نەبێت.. . ئەگەر هەرنا، بۆ منداڵەکانی دابینی بکات.

١١-گۆرانبێژە کوردەکانی دەرەوە: بەشێك لەم هاندان و چەواشە کردنەش، بەر هەندێك لەم گۆرانبێژە گەنجە کوردانە دەکەوێت، کە لەدەرەوە دەژین. ئەمانە بۆ تۆمارکردنی گۆرانیەکانیان، خۆشترین شوێن هەڵدەبژێرن لەدەریاو دەریاچەی شینی فراوان، ناو فڕۆکەخانە گەورەو نێودەوڵەتیەکان کە پێشکەوتووترین ئامێری ئەلکترۆنی تێدایە.. . باخچەی خۆش و پارکی فراوان و ڕازاوە.. . شەوانی کوردیو شاییو هەڵپەڕکێ.. ئۆتۆمبیلی جوان و دوامۆدێل.. . مۆبایل بەکارهێنان. سەرەڕای هەموو ئەمانەش” قوڵ لەقوڵ و

دەست لـەملی کـچێکی سـوورو سـپی قـژ زەردی ڕووت، گـۆرانی دەڵـێن.. . کچەش، بەڕوویانەوە پێدەکەنێو نازیان ڕادەگرێت.

گەنجی کورد، کە ئەم دیمەنانە دەبینێ، واهەست دەکات ژیان لەئەوروپا هـەر ئـەم دیـوەی هەیـە.. . وادەزانـێ، هـەر ڕابـواردن و پیاسـە کـردن و شـاییو هەڵپەڕکێیە.. . دیوە تارێك و ناخۆشـەکانی تـر نـابینێ.. . ئـەوە نازانێـت، خـەڵکی واهەیـە، لەئـەوروپاش دەژی سـاڵی جارێـك ڕێـی ناکەوێتـە ئـەم فڕۆکەخانەو دیسکۆخانەو کەنار دەریایانە.. . گۆرانبێژەکان، هـەر ئـەو دیـوەی ژیـانی ئـەوروپا پیـشان دەدەن کـە لای گـەنجی کـورد جێگـای سـەرنجەو لەکوردستاندا بەخەونی شەوانیش نایبینێت.

١٢-بەشێك لەلێپرسـراوەکان: بەشـێك لـەو کەسـانەی کـە ئێـستاکە لەکوردستاندا لێپرسراوی ئەو خەڵکەن، کەس و کارەکانیان لەئـەوروپا دەژیـن و خۆشیان لەکوردستان.. . لەلێدوان و قسەکردندا، ئامۆژگاری خەڵك دەکـەن کـە نەچنە دەرەوە، کەچی ئامادە نین کـەس و کـارو منداڵـەکانی خۆیـان بێننـەوە کوردستان.. ساڵانەش سەفەری خۆیان دەکەن و جنسیەی وڵاتـانی ئـەوروپایان لەگیرفاندایە.

لایەنە باش و خراپەکانی کۆچکردن

دیارە، سەرهەڵدانی هەر دیاردەیەك لەنێو کۆمەڵگادا، لایەنی ئەرێنیو نەرێنی هەیە. دیاردەی کۆچ و سەفەریش، یەکێکە لەو دیاردە کۆمەڵایەتیە بەرچاوانە کە دەیان لایەنی چاك و خراپی لێکەوتۆتەوە. . .

أ-لایەنە باشەکان:

١-کۆچ، کردنەوەی دەرگایەکە بەڕووی جیهاندا : لەڕێگای چوونە دەرەوەدا، نەخشە نەگۆڕاوەکەی مێشکی گەنجی کورد دەگۆڕێت و ئاسۆی بینینی فراوانتر دەبێت. دنیاش تارمایی ئەو سنوورە بەرتەسکەی دەڕەوێتەوە. شارەزای سیستەمی بەڕێوەبردنی ژیان و هەڵس و کەوت و مافی تاکەکەس و داب و نەریتی نەتەوەکانی دونیا دەبێت.. بەهۆی هەبوون و ڕەخسانی باری ئازادی تاکە کەس، لەو وڵاتانەدا، فێرە سینگ فراوانیو قەبووڵ کردنی ڕای جیاواز دەبێت. شارەزای باش لەبواری خەبات و تێکۆشان و مێژووی ئەو نەتەوانە پەیدا دەکات. هەروەها بەهۆی دابین کردنی کارو مسۆگەر کردنی

ژیانی، بیر لەشتی گەورە تـر دەکاتـەوە. هـەر ئـەوە نیـە بەتـەنگ تێرکردنـی سکیەوە بێت و نەپرژێتە سەر لایەنی تر.

لەدەرەوە بوارەکە فراوانترە.. . دەبینیٚ تاکەکەس ئازادە، دەتوانێت نامـە بـۆ سەرکردەو گەورە بەرپرسان بنێرێت و ڕەخنەیان لیٚ بگرێت. ئامێرەکانی ئاسـان کردنی ژیان و خۆشگوزەرانیو پەیوەنـدی کـردن مـشەیە. بـچووکترین دێهـات، جیاوازی نیە لەگەڵ شارە گەورەکاندا.. . هێڵی شەمەندەفەر، هەموو شوێنێکی ژیانی بەیەکەوە بەستۆتەوە.. . تەلەفۆن، فاکس، ئینتەرنێت، بوس، مارکێـت، ئاوو کارەبا، شەقامی ڕەش، باخـچەی منـداڵان، پـارکی حەوانـەوەو پـشودان، خانووی ڕێك و پێك و تازەو مۆدێرن، قوتابخانە.. . تاد. هەر هەمووی تێدایـە. دەبینیٚ، هاووڵاتی ئەو وڵاتانە، بەتەنگ پاراستنی دام و دەزگـا گـشتیەکانن، بەتەنگ پاك و خاوێنی شەقام و کوچەو ژینگەو باخچەکانن. گویٚ ڕایەڵی یاساو ڕێنماییەکانن.. . جیاوازیەکی ئەوتۆ نابینێت، لەنێوان نەتەوەو نەتەوەیـەکی تر.. . ڕەنگ و ڕەنگێکی تر.. . پیاوو ئافرەت.. . دەیـان دامـەزراوو دەزگـای ناحکومی هەیە کـە پارێزگـاری لـەئازادی تاکـە کـەس و ژینگـەو تـەیرو تـاڵ دەکەن.. . خـەڵکی ئـەو وڵاتـە، گرفتـەکانیان بـەڕێگای دیـالۆگ چارەسـەر دەکەن.. . سەرۆك وەزیرێك، بەدەنگ دەچێتە ئـەو شـوێنەو هـەر بـەدەنگێش لادەچێت.. . سەرۆکی دەزگای پۆلیس، شتێکی بچووکی لەدەست قەوما، خـۆی بەبەرپرسـیار دەزانێـت و دەسـت لـەکار دەکێـشێتەوەو داوای لێبـووردن لەهاووڵاتیان دەکات.

گـەنجی کـورد، کـە پێـشتر لـەنێو سـنوورێکدا بـووە، جگـە لەتۆقانـدن و تووندوتیژیو خۆفەرز کردن، شتێکی ئەوتۆی نەبینیووە، ژیانەکـەی خوولانـەوە بووە لەنێو بازنـەی تـرس و گومـان و دڵـەڕاوکیٚ. کـەس نـەبووە بیخاتـە سـەر شەقامی ڕاسـت و دروسـت. لەقوتابخانەشـدا، جگـە لـەئامۆژگاریو ڕێنماییـە

سەرەتاییەکان، کە ئەویش لەڕێگایەکی کۆن و ئیفلیجەوە وەری گرتووە، شتێکی تری نەبووە، ئاسۆی بیرو بینینی فراوان بکات. کە لەدەرەوە ئەم شتانە دەبینیێ، هەڵبەتە، کاریگەری خۆیان دەبێت لەسەر ڕێڕەوی ژیانیو بیرکردنەوەیدا.

٢ -زۆر بوون و فراوان بوونی بازنەی شەپۆلی کۆچی ئەم خەڵکە، لەدوا ڕۆژدا، کاریگەرییەکی باشی دەبێت لەسەر سەنتەری بڕیاردان، لەم وڵاتانەدا. دەتوانن بڕیارەکان بەئاڕاستەی پاراستن و بەرەو پێش بردنی بەرژەوەندییەکانی نەتەوەی کورد ببەن. هەر ئێستاکە، لەزۆربەی هەرە زۆری ئەو وڵاتانەی کە ڕەوەندی کوردی تێدایە، دەیان ئەندام پەرلەمان و سەرۆکی شارەوانیو چەند ئەندام پەرلەمانێکی ئەوروپی هەیە.. . بڵێین و نەڵێین، ئەوانە، کاریگەری خۆیانیان هەیە لەسەر ڕاکێشانی سۆزو خۆشەویستی ئەو وڵاتانە بۆ نەتەوەکەمان. بەسەدان کادیرو پسپۆڕی چالاکی کورد هەیە، وەك دکتۆرو ئەندازیارو مامۆستاو ڕۆژنامەنووس و مامۆستای زانکۆو سیاسەتمەدار، لەبوارە جیاجیاکانی ژیاندا کاردەکەن و نەخشی خۆیان هەیە لەناساندنی کوردو بەجیهانی کردنی کێشەکەی.. . ئەگەر ئێستاکە، چالاکیەکانی ئەم تاکانە، سنووردار بێت، دڵنیام لەداهاتوودا، فراوانترو بەرهەم دارتر دەبێت. وێرای ئەم چالاکیانەش، بەسەدان دام و دەزگاو سەنتەری ڕاگەیاندنیان دامەزراندووە بۆ خزمەت کردنی کولتوری کوردی.. . چەندان کەناڵی تەلەفزیۆنیو ڕادیۆی ناوچەییان هەیە.. . ساڵانە سەدان کتێب بەزمانی کوردیو زمانی ئەو نەتەوانە چاپ دەکەن.. گۆڤارو ڕۆژنامەی کوردی بڵاودەکەنەوە.. . سەنتەرو کۆمەڵی کولتووری کوردیان دامەزراندووە. بەشێوەیەکی فراوان یادی جەژنە میللیو بۆنە نەتەوەییەکانی وەك" نەورۆز، یادی هەڵەبجە، ڕاپەڕین، کۆڕەو.. . دەکەنەوە.

٣-لەڕووی ئابووریەوە، لەڕۆژی ئەمڕۆماندا، کە کوردستان، ١٢ ساڵە بەشێوەیەکی ڕەسمی لەژێر دوو گەمارۆی ئابووریدا دەناڵێنێ، ئەو کوردە پەنابەرانە دەتوانن یارمەتیەکی بەرچاو پێشکەش بەکەس و کارەکانیان، لەناوەوەی وڵات بکەن. ئەگەر هەر کەسێك بتوانێت، تەنها یارمەتی خێزانەکەی خۆی بدات، ئەوە خزمەتێکی گەورە بەئابووری کوردستان دەکات و ئەرکی سەرشانی حکومەتی هەرێم سووك دەکات.

جگە لەوەش، لەم گەمارۆ ئابوورییەدا، هەر ئەو کوردانەن، بەهەزاران ئۆتۆمبیلی نوێ دەبەنەوە کوردستان.. . ئەگەر یەکێك بەویژدانەوە سەیری شەقامەکانی کوردستان بکات، ئەم جیاوازییە بەرچاوەی بەئاشکرا بۆ دەردەکەوێت کە لەنێوان کوردستان و وڵاتە دراوسێکانی وەك سوریاو ئێران و تەنانەت عێراقیشدا هەیە. لەسوریادا، تاکسی واهەیە، لەکۆنیو بێزەوەریدا، لەهیچ شارو شارۆچکەیەکی کوردستاندا بەرچاو ناکەوێت، بەسەدان ئامێرو کەل و پەلی تازەی وەك" سەتەلایت و مۆبایل و کامێرای ڤیدیۆو تەلەفزیۆن و.. . لەکوردستاندا هەیە، کە بەشێکی زۆری بەهەوڵ و کۆششی ئەو خەڵکە گەیاندراونەتەوە کوردستان.

ئێستاکە، لەکوردستاندا، خەڵکێکی زۆر لەسەر مامەڵەی خانوو کڕین و فرۆشتن دەژین.. . خەڵکێکی زۆر لەکوردستان خانوو دەکات، ئەمەش بواری کارکردن فراوانتر دەکات و بێ ئیشی کەمتر دەکاتەوە. بەم هۆیەوە، قەیرانی بێ خانوویی‌و گرانیی کرێ کەمتر دەبێتەوە. بەسەدان خانوو و باڵەخانەی گەورە کراونەتەوە، خاوەنەکانیان لەدەرەوەن.. . چەندان گەڕەکی تازە دروست کراون.. دەیان هوتێل و چێشتخانەو بازاڕگاو سەنتەری گەیاندن کراونەتەوە.. ڕۆژانە تەنها لەڕێگای سەنتەرەکانەوە چەندان هەزار مارك و دۆلار دەگاتەوە

کوردستان.. . وێرای ئەوەی ئـەو خەڵکـەی لـەدەرەوەن ڕۆژانـە دەیـان کـەس، بەپارەو پوول و گیرفانێکی گەرم سەردانی کوردستان دەکەن و بـەگیرفانی بـەتاڵ دەگەڕێنەوە.

ئەگەر، هـەر کەسـەو لەدەوروبـەرو گەڕەکەکـەی خـۆی بڕوانـێ، ئـەوەی بـۆ دەردەکەوێت کە لە ٧٠٪ی خێزانی کورد، یەکێکیان لەدەرەوەیـە وای بـۆ دوو و سێ.. بەتایبەتیش خەڵکی سـلێمانیو شارۆچکەی ڕانیـە. هەڵبەتـە، ئەمانـە تەزوویەکی گەرم و گیانێکی زیندوو بەبازاڕەکان دەبەخشن.. . بەدەیان دوکـانی پارە گۆڕینەوە هەیە، بۆتە ئەلتەرناتیفی بانکەکان. جێ پەنجەی ئـەو خەڵکـەی لـەدەرەوەن، بەسـەر بەشـێکی زۆری ئـەم بازاڕانـەدا، دیـارە.. . خـەڵکی دەوڵەمەنـدی واش هەیـە، خـۆی لـەدەرەوە دەژی، بـەڵام سـەرمایەکەی لەکوردستاندا خستۆتە گـەڕو چـەندان هوتێـل و چێـشتخانەی گـەورە گـەورەی لەسەر نەخشەی ئەوروپا دروست کردووە.. بواری کارکردنی بۆ دەیـان کرێکـاری کورد ڕەخساندووە.

ئەمڕۆکـە، ئـەو کـڕین و فرۆشـتنەی لـەبواری خـانوو بیناسـازیدا بەرچـاو دەکەوێت، بەشـێکی هـەرە زۆریـان بـەپارەی ئـەو خەڵکـەن کـە لـەدەرەوەن. بەکورتی، لەڕۆژی ئەمڕۆماندا، ئەو کوردانە، لـەڕووی ئـابووریو کارکردنـەوە، ووزەیەکی گەورەیان لەکوردستاندا خستۆتەگەڕ.

٤-بەشێکی کەم لەو خەڵکە، بەنیازی تـەواو کردنـی خوێنـدن و بەدەست هێنانی شەهادەی بەرزو پـسپۆڕی پەیـدا کـردن لـەدەرەوە دەخـوێنن، تـاوەکو لـەبوارو هـەلی ڕەخـساودا بـچنەوە کوردسـتان و خزمـەت بـەدام و دەزگـا پەروەردەییو خزمەتگوزارییەکان بکـەن. ئەگـەر ڕێـژەی ئـەم جـۆرە خەڵکـە، لەڕۆژی ئەمڕۆماندا، کەم بێت، ئەوە دڵنیام لـە ١٠ -٢٠ سـاڵی داهـاتوودا زۆر

زێتر دەبێت.. . چونکە منداڵی ئەو خێزانانە، ئەگەر هەمووشیان نەبێت، ئەوە بەشێکیان خوێندن تەواو دەکەن و بەبیرێکی ترو بەروانینێکی تر دێنەوە مەیدان و دەتوانن خزمەت بەنەتەوەکەیان بکەن.

٥-هاتنی ئەم هەموو کوردە بەرێگای پاپۆرو شەپۆلەکانی دەریاو پەرینەوەی گروپ گروپی قاچاغ، سەرنجی میدیاکانی جیهان و ڕای گشتیو حکومیان بۆ لای کێشەی ڕەوای کورد ڕاکێشاوە.. . هەر ئەم دیاردە زەق و بەرچاوە دەیان کۆبوونەوەی گەورە گەورەی نێوان پەرلەمانەکانی ئەوروپاو وەزیرانی دەرەوەو کۆنگرەو کۆنفرانسی شارەوانیەکانی لێکەوتۆتەوە.. . بابەت و گفتوگۆکانی ئەم کۆبوونەوانە، ناساندنی کوردو خستنە بەرباسی پرسەکەیان بووە.. . هەر بۆ نموونە: سەیری ئەم هەڵوێستانە بکەن، کە جیهان و ڕای گشتی حسابیان بۆ دەکات:-

- لەکۆتایی ساڵی ١٩٩٧دا، کەشتییەك بە (٨٠٠) پەنابەری کوردەوە گەیشتە کەنارەکانی ئیتالیا، کە زۆربەیان کوردی باشوورو باکووری کوردستان بوون.. ئەم بابەتە، مەسەلەی کوردی هێنایە بەرباس و لێکدانەوە، بووە سەر باسی زۆربەی میدیاکانی ئەوروپا. هەر لەم بارەیەوە، (کلاوس کینکل)ی وەزیری دەرەوەی ئەڵمانیا (داوای لەئەنقەرە کرد رێگا چارەیەکی سیاسی بۆ کێشەی کورد بدۆزێتەوە)[٢٦].

(پاپا)ی ڤاتیکانیش، داوا دەکات مەینەتی کورد لەبیر نەکرێت.. . (ئەمنستی ئەنتەرناسیونال)یش داوای کرد لەجیاتی کۆبوونەوەی بەرپرسانی پۆلیس، با کۆنگرەیەك ببەسترێو تیایدا لەبارەی هەلاتنی کوردان و یارمەتی ولاتانی خانەخوێی پەنابەران بکۆڵرێتەوە[٢٧].

- شەوی شەممە، ٢٠٠١/٢/١٧، پاپۆرێکی بارهەڵگر کە لەکەمبۆدیا

تۆمار کرابوو، لای دایە کەنارەکانی فەڕەنسا لەنزیك شاری سانت رافایل (Saint Rafhael).. . سەرنشینەکانی بریتی بوون لە(٩٠٠) نەفەری قاچاغ کە کوردی باکوورو باشووری کوردستان بوون. ئەوەی سەیر بوو، چەند ژنێك لەناو پاپۆڕەکەدا، منداڵیان ببوو.

ئەم کارە پڕ لەتراژیدیایە، دیسان مەسەلەی کوردی هێنایە ڕۆژاوەو کەوتە بەرباس و لێکۆڵینەوە لەلایەن میدیاکان و پسپۆڕو دەزگاو لایەنە حکومیەکان. گەورەترین ڕۆژنامەی فەڕەنسی (لۆمۆند) سەروتاری ڕۆژی ٢٠ -٢٢/٢/٢٠٠١ی تەرخان کردبوو بۆ ئەم تراژیدیایە. ئەوە جگە لەچەندان ڕاپۆرت و باس و کاریکاتێرو لێکۆڵینەوە لەسەر ڕەوشی سیاسیو کولتووری کوردان.

هەر لەم بارەیەوە سکرتێری گشتی (NAOS)، ڕێکخراوی پەنابەرانی نەرویژ، (مورتن تیەسن) بەئاژانسی دەنگوباسی نەرویژی (NTB)ی گوت" (دیارە زۆربەی ئەو کەسانەی کە بەم ڕێگایە دەگەنە ئەوروپا لەبارودۆخێکی زۆر سەختەوە هاتوون و لەهەڕەشەی مەرگ هەڵاتوون و هەندێکیشیان تەنیا لەبەر هۆی ئابووریو چاککردنی باری ژیانیان هەڵاتوون، بەبڕوای من کێشەکە هەریەکە، چونکە لە هەر کوێ شەڕو ڕاونان بەهۆی بیرو باوەڕی سیاسیو دینیو ڕەگەزەوە هەبێت، ئەوا باری ئابووریش تێك دەچێت.. .)[٢٨].

پاتریك دڤیژیان وتەبێژی (RRR) یەکێتی لەپێناوی جمهوریدا، کە پێشتر (ژاك شیراك) سەرۆکی پارتەکە بوو، ووتی: (.. . بۆچی دەبێت کە چوار ملیۆن فەلەستینی مافی دروستکردنی ووڵاتی خۆیان هەبێت، بەڵام بیست و پێنج ملیۆن کورد لەو مافە بێبەش بکرێن.. .)[٢٩].

(.. . میدیای فەڕەنسایی بەهەموو لایەن و بەهەموو بەشەکانیەوە بەگشتی دۆستانە لەسەر کورد دەدوێن. لەم کارەساتەدا ڕۆژنامە گرنگەکانی فەڕەنسا"

لۆمۆند، لۆفیگارۆ، لیبراسیۆن و.. .. گۆڤـارو بلاوكـراوه هەفتەییـیـەكان نـەك هەر بەباشی، بەڵكو زۆر بەتووندی پشتگیریی ئـەو لێقەوماوانـەیان كـردو بـەو بۆنەشەوە چەند ڕۆژێك هەریەكەیان چەند لاپەڕەیەكیان لەسەر كـوردو كێـشەی كوردو مێژوو كولتوورو هەروەها لەسەر پەنابەرەكان و سـەختی سـەفەرەكەیان نووسی.. .)[٣٠].

- كەشـتی (مۆنیكـا)، ئـەو كەشـتییەیە، كـە لـەڕۆژی ٢٠٠٢/٣/١٨ لەكەنارەكانی ئیتالیا لەنگەری گرت.. . ئـەم كەشـتییە بەقاچـاغ لەباشـووری لوبنان بەڕێ كەوتبوو و نزیكەی هەزار نەفەری قاچاغی باركردبوو، كەزۆربـەیان كوردی باشووری كوردستان بوون.. . لەناو ئەو خەڵكەدا، ژمارەیەكی زۆر لـەژن و منداڵ دەبینرا.. . ئەم كەشتییە، دووبارە كێشەی كوردی هێنایـەوە بـەرباس و لێدوان.

زۆربەی كەناڵە جیهانیەكان بەگشتیو كەناڵەكانی ئیتالیا بەتایبەتی لەسـەر ئەم باسە دوان و لەسەر زاری گەورە لێپرسراوان داخۆیانی جۆربەجۆر درا[٣١].

ب- لایەنە خراپەكان:

١-كەمبوونەوەی ژمارەی گـەنجی كـورد لەكوردسـتاندا، كـە ئەمـەش بۆشاییەكی گەورە لەبواری كارو پەروەردەو زانست و پزیشكیو خزمەتگوزاریـدا دەكاتەوە.. . بەسەدان ڕۆشنبیرو دكتۆرو ئەنـدازیارو شـاعیرو نووسـەری كـورد كۆچـیان كـردووە، كـە ئەمـەش زیـانێكی گـەورە بەدانیـشتوانی كوردسـتان و كەمبوونەوەی دەگەیەنێت.. . جگە لەوەش مەیـدان چـۆل دەبێـت بـۆ كەسـانی ناشارەزاو كۆنەپەرست، تا لەهـەموو بوارەكانـدا بەكـەیفی خۆیـان لێبخـۆن و كۆمـەڵگای كـورد بـەرەو سـەدە تاریكـەكان بگێڕنـەوەو لەپێـشكەوتنی شارستانیەتی جیهانیدا، دوای بخەن. هەروەها لەبواری ڕۆشنبیریو كولتووریـدا،

خالی بوونی ئەم هەوارە، بەکەسانی دواکەوتوو و ناشایستە پڕ دەکرێنـەوە، کـە بانگەشە بۆ بیروڕاکانیان دەکەن و مێشکی هەزاران گەنج، بە بـیرو باوەڕەکـەیان زاخـاو دەدەن. . هــەروەها نــەمان و کەمبوونــەوەی کــادیری پزیــشکی لەکوردستاندا، ڕێژەی بەرز بوونەوەی نەخۆشـیەکان بـەرزتر دەکاتـەوە، بـەهۆی چارەسەر نەکردنی ئەم نەخۆشیانە بەشـێك لـەو نەخۆشـانە دەمـرن و زیـانێکی گەورە بەقەبارەو سەنگی نەتەوەی کورد دەگەیەنن.

هەروەها نەمان و لەدەست چـوونی سـەدان مامۆسـتای زانکـۆو ئامۆژگـاو قوتابخانــەکان، ئاســتی خوێنــدن و زانــست لەکوردســتاندا دادەبــەزێنن و خوێندکارەکان مەحروم دەبن لەهــواڵ و پێـشکەوتنەکانی جیهـان و هـەر لـەو قاوغە تەسکەدا دەمێننەوە، کە لەسەردەمی بەعسدا پەیڕەوی لێ دەکرا.

٢-لەبواری ئابووریشدا، زیانێکی زۆر لەخەڵکی کوردسـتان دەکـەوێت و ئەو بڕە پارە زۆرە دەچـێتە گیرفـانی قاچاخـچیەکان. . ئـەو کەسـەی سـەفەر دەکات، مەجبوور دەبێت خانوو و ماڵ و سامانی خۆی هەرزان فـرۆش بکـات و ئەوەی هەیتی بیکاتە پارەو پارەکەش بنێرێتە دەرەوەی کوردستان.

٣-لەبواری (مرۆڤ)یشەوە، لەئەنجامی گرتنە بەری ئەم ڕێگا سەخت و پـڕ لەهەڵدێرەدا، دەیان کەس گیانی خۆیان و منداڵەکانیان لەدەست داوەو بوونەتـە خۆراکی تەیرو تاڵ و ماسیەکانی دەریا. . قوربانیەکانی ئەم بـوارە، ئەوەنـدە کەم نین چاوپۆشی لێبکرێت و بەهەنـد هەڵنـەگیرێت. . مـانگ نیـە، هــەواڵی ڕووداوێکی دڵتەزێنی لەم بابەتانە نەبیستین، کـە ڕاسـتەوخۆ یـان ناڕاسـتەوخۆ کاریگەرییەکی زۆر دەکاتە سەر ژمارەو قەبارەی نەتەوەیی‌و زیان پێ گەیاندنی.

هەر بۆ نموونە سەیری ئەم ڕووداوانە بکەن:-

- لەڕۆژی ١٦/٣/١٩٩٧دا، گەمیەك کە ٢٢ کوردی باشـووری تێـدا بـوو، لەشاری ئەنتالیای تورکیا بـەڕێ دەکـەوێ‌و لـەدەریای (ئیجـە)دا نقـوم دەبێ‌ـو

(١٩) كەسیان گیان لەدەست دەدەن.

- ڕۆژی ١٩٩٩/١/٣٠، لەکاتی بەقاچاغ پەڕینەوەی کۆمەڵێك کوردی عێراقی لەسنووری تورکیاوە بۆ ناو خاکی یۆنان، کەوتنە ناو کێڵگەیەکی مین و لەئەنجامدا (٥) کەس گیانیان لەدەست داو ژمارەیەکیش بریندار بوون[٣٢].

- ڕۆژی ١٩٩٦/١٠/١٠ کوژرانی (٣٠) لاوی کورد لەنێوچەی هەکاری لەلایەن ژەندرمەی تورکەوە کە دەیانویست لەسنووری تورکیاوە ئاودیو بن[٣٣].

- ڕۆژی ٢٠٠٠/٤/٣، لەئاکامی نقوم بوونی کەشتییەکدا لەنزیك کەنارەکانی تورکیا (٩) کەس لەسەرنشینەکانی گیانیان لەدەست دا کە (٨) لەو پەنابەرانە کوردی عێراقی بوون و ئەوی تریشیان قاچاخچیەکی تورك بووەو بەنیاز بووە بەشێوەی نایاسایی بیانگەیەنێتە یۆنان[٣٤].

٤-کۆچ و سەفەر زۆر ئاسەواری خراپی لەنێو کۆمەڵگادا دروست کردووە.. . دەیان گیروگرفتی کۆمەڵایەتی لێ کەوتۆتەوە.. . بەسەدان گەنجی کوردی کۆچیان کردووەو ژن و منداڵەکانیان لەکوردستاندا جێ هێشتووە.. . لەئەنجامی تووندکردنی یاساکانی پەنابەران و ڕەفز کردنی کێسەکانیان لەلایەن ئەو وڵاتانەوە کە کۆچیان بۆی کردووە، ئەو گەنجانە، ناتوانن ژن و منداڵەکانیان ببەن و یەکبگرنەوە.. . هەر بۆیە بەشێك لەو ژنانە، چیتر بەرگەی تەنیایی‌و دوور لەپیاوەکانیان ناگرن و داوای جیابوونەوە دەکەن.. . بۆیە ئێستاکە لەدادگاکانی کوردستاندا، زۆر ڕووداوی لەم بابەتە دەبینرێن.. . تەلاق دان بەتەلەفۆن و فاکس بۆتە دیاردە.. . بڵاوبوونەوەو فراوان بوونی ئەو دیاردەیە، هەڕەشەیەکە بۆ سەر تۆکمەیی‌و ریزبەندی خێزان و کۆمەڵگای کوردەواری.. . جگە لەوەش، ئەم تەنیاییە، چ پیاو چ ژن لەوانەیە بەرگەی نەگرن و تووشی زۆر کارو کردەوە بن کە کاریگەری هەبێت بۆ سەر کەسایەتی کۆمەڵایەتیان.

دەیان گەنج هەیە، کە لەکوردستاندا بووە، کچێکی بەدەستگیران کردووە،

بەو ئومێدەی کە گەیشتە ئـەو بەهەشـتە، بتوانێـت ئـەویش ببـات.. . بـەڵام درێژبوونەوەو چاوەڕوانی ئەو دیواری ئارام گرتنە دەڕوخێنن و جیابوونـەوەی لـێ دەکەوێتەوە.

٥-لەلێکۆڵینەوەیەکی مەیدانی کاک (ئاسۆ جـەبار)دا، کـە لەسـاڵی ١٩٩٨دا ئەنجامی داوە، هاتووە:-

- لە ٧٦٪ی خوێنـدکارانی زانکـۆو پـەیمانگاکان ئـارەزووی کـۆچ و سـەفەر دەکەن.

-لە ١٠٪ی بەتەمای ژن هێنان و پێکەوە نانی خێزانن(٣٥).

کەواتە، لە هەر (١٠٠) کـەس، تـەنها (١٠) کـەس بەتـەمای ژن هێنانـە، ئەویش لەوانەیە بارە ئابووریەکەی یارمەتیـدەر نەبێت بۆ بەئـەنجام گەیانـدنی داخوازییەکەی.

هەڵبەتە، ئەم کارە بەرەنجامی خراپی لێ دەکەوێتەوە.. .

یەکەم: لە ٩٠٪ی کچی کورد نـاتوانن ژیـانی هاوسـەرێتی پێکـەوە بنـێن و بگەنـە مـاڵ و حـاڵی خۆیـان، جگـە لـەوەش سەرئێـشەو چـەندان گیروگرفتـی کۆمەڵایەتیو ئابووری بۆ خێزانەکانیان دروست دەکەن.

دووەم: ئەم کـارەش زیـانێکی زۆر لـەداهات و ژمـارەی دانیـشتوانی کـورد دەدات. ئەگـەر ئـــەو ڕاسـتیە بـزانین کـە" (ڕێـژەی لـەدایک بـوون لـەنێوان دانیشتوانی کوردستاندا، لەساڵی ١٩٨٥دا، ٤٨٪ بـوو. ئـەم ڕێژەیـە لەڕێـژەی هەموو دەوڵەتەکانی باشووری- ڕۆژئاوای ئاسیادا، وەکو تورکیا "٢٨٪"و ئێران "٤٢٪"و عێراق "٤٣٪"و سوریا "٤٤٪" زیاترەو بەیەکێ لەبەرزترین ڕێـژەی لەدیک بوون دادەنرێت لەجیهاندا)(٣٦).

کەم بوون و نزم بوونەوەی ڕێژەی لەدایک بوون لەنێو کورددا، هەڕەشەیەکە بـۆ

سەر دوارۆژی نەتەوەی کورد، چونکە بەم هۆیەوە، ژمارەی کورد لەبەرامبەر نەتەوە سەردەستەکاندا، لەکورتی دەدات و لەقۆناغی بەئامانج گەیشتنیش دوورتری دەخاتەوە.

٦-ئەو کوردانەی کە دەگەنە دەرەوەو لەکەمپەکان نیشتەجێ دەبن،

بەهۆی کاری ڕۆتین و دواخستنی وەڵامەکانیان تووشی چەندین نەخۆشی دەروونی دەبن و هەست بەبێزاریو پەشیمان بوونەوە دەکەن.. پاش چاوەڕوانیەکی زۆر، بەهیوای قبول کردن، چەندان هیوای سەوز لەمێشك و دڵ و دەروونی خۆیاندا دەچێنن، بەڵام ئەنجام، کە وەڵامەکانیان ڕەفز یان ڕەفزو دەرکردن دەبێت، ئەوە ئاسۆی بیرکردنەوەو هەنگاونانیان تەسك دەبێتەوەو باڵی خەمۆکیو بێزاری بەسەریاندا زاڵ دەبێت.. . ئەم دیاردە خراپە، زۆر کاردانەوەی مەترسیداری لێکەوتۆتەوە.. . هەر بۆ نموونە:-

- ڕۆژی ٢٠٠٠/٧/٣٠، کوردێکی عێراقی بەناوی (جاسم محمد علی) دوای ئەوەی لێپرسراوانی پەنابەران لەشاری (ڕیگنز بۆرگ)ی ئەڵمانیا، بواری هێنانی خێزانەکەیان نەداوە، خۆی خستۆتە ژێر ئۆتۆمبیلێك و یەکسەر گیانی لەدەست داوە[٣٧].

- ڕۆژی ٢٠٠٠/٨/١٦، کوردێك بەناوی (وەلید ئەکبەر) کە خەڵکی توزخورماتوو بوو، لەشاری (دێلەمۆند)ی سویسرادا، لەکاتی کرێکاریدا، لەنهۆمی حەوتەوە خۆی فڕی داوەتە خوارەوەو گیانی لەدەست داوە[٣٨].

- ڕۆژی ٢٠٠٢/٢/٥، لەشاری (گوپنهاگن)ی پایتەختی دانیمارك، (ڕەفیق سەدیق محەمەد ساڵح)ی تەمەن ١٧ ساڵان، کە خەڵکی شارۆچکەی (دیانا)ی کوردستانی باشوور بوو، پاش چاوەڕوانیەکی زۆرو وەرنەگرتنی وەڵامی کێسەکەی، لەکەمپی پەنابەران، لەگیانی خۆی بێزار دەبێت و بەپەتێك خۆی

دەخنکێنێت[٣٩].

٧-بەهۆی دوورکەوتنەوە لەباوك و دایك، بەشێکی زۆری منداڵانی کۆچکردووەکان، لەخۆشەویستیو سۆزو چاودێری باوك بێبەش دەبن و، کاریگەرییەکی نەرێنی لەسەر دروست بوونی کەسایەتیان دروست دەبێت و، ئەو سۆزو خۆشەویستییە ئاساییەیان نابێت، بەرامبەر بەباوکیان.

٨-بەهۆی کۆچکردنی تاکەکانی خێزان، ئەوەی کە لەوڵات دەمێنێتەوە، فێرە ژیانی تەمبەڵیو چاو لەدەستیو پشت بەستن بەخەڵکی تر دەبێت. . . تەشەنە بوونی ئەم دیاردەیەش، کۆمەڵگا لەبەرهەم هێنەرەوە دەکاتە کۆمەڵگایەکی مشەخۆر، کە ئەمەش کاریگەری خۆی دەبێت لەسەر کارو داهاتی نەتەوەیی.

٩-بەشێك لەو خەڵکەی کە دەچنە دەرەوە، ڕووبەڕووی کولتوورێك دەبن، کە زۆر جیاوازی هەیە لەگەڵ کولتووری کوردی. بۆیە، بۆیان ئیستیعاب ناکرێو ناتوانن تەرازووەکە بەهاوسەنگی ڕابگرن و خوو و ڕەوشت و ئاکاری کوردەواری لەدەست دەدەن.

١٠-بەشێك لەو گەنجانە، بەتایبەتیش کە لەکەمپەکان دەژین، کارو کردەوەی ناشیرین ئەنجام دەدەن و ڕەوشتی کورد لەکەدار دەکەن. ئەنجام وای لێدەکەوێتەوە کە دەوڵەت و نەتەوەی خانەخوێ بەچاوێکی سووك و کەم بایەخەوە، سەیری کورد بکەن.

- لەکەمپەکان، بەهۆی جیاوازی کولتوورەکان" (عەرەب، ئەفغانی، بۆسنی، ئەلبانی، ئەفریقی، چینی، سیریلانکی، یۆگۆسلافیو. . .)و لەیەك نەگەیشتنیان، تووشی شەڕە چەقۆو ئاژاوە دەبن و ڕادەکێشرێنە پۆلیسخانەکان و لێپرسینەوەیان لەگەڵدا دەکرێ. . .

- هەندێکی تر، لەبەر ئەو بڕە پارەی پەناهەندە کە لەکەمپ وەری دەگرێت زۆر کەمەو تەنها بەشی جگەرە ناکات، پەنا دەباتە بەر دزین و کاری ناڕەوا.. هەرچەندە ئەوە لەنێو کوردەکاندا زۆر کەم دەبینرێ.

- بەشێکی تر، لەئەوروپاش، خەریکی ململانێی حزبایەتیو ناوچەگەرێتین. زۆر جاران ململانێکان کاری توونـدو تیـژیو بەیەکـدادان و چەقۆکێشانی لـێ کەوتۆتەوە. بۆ نموونە لەسالآنی ٩٥و ٩٦و ١٩٩٧دا، لەشارەکانی (هانۆڤەرو نۆرنبێرگ و مانهایم)دا، ئەو ململانێیە بەئاشکرا دەبینراو پۆلیسی ئەڵمانی وای لێهاتبوو لەوێستگەی شەمەندەفەر (بانهۆڤ)و شوێنە گشتییەکاندا، یەکسەر دەیگوت: تۆ هەولێری یان سلێمانی، بەتایبەتیش لەشاری نۆرنبێرگ، ئەمەش بەخراپ لەسەر کێشەی کوردو ناساندنی بەدنیای دەرەوە دەکەوێتەوە. ئەم ڕووداوانە، زۆر جاران دەبێتە مانشێتی ڕۆژنامەکان.

- خەڵکێکی تر -باکەمیش بێت- هەر لەبەر ئەوەی ئیقامە وەربگرن و دابووەرێنەوە، پیرەژنی وا لەخۆیان مارە دەکەن، کە بەداپیرەیان دەشێ.. . مەجبوور دەبن لەگەڵ ئەم پیرەژنانە، ژیان بەسەربەرن و شەمەندەفەرەکە لێبخوڕن.

١١-خێزانی کوردی واهەیە، -هەرچەندە لەچاو تورك و نەتەوەکانی تر زۆر کەمەو بەپەنجەی دەست دەژمێردرێت- دەسەلآت و کۆنترۆڵیان بەسەر منداڵەکانیاندا نامێنێت و دوور دەکەونەوە لەداب و نەریتی ڕەسەنی کوردەواری.. . کچ هەیە بەتەنها دەژیو شەوو نیوەشەوان نایەتەوە ماڵەوە. لەشوێنە گشتییەکانی وەك دیسکۆو قاوەخانەو بارەکان، ڕۆژ دەکاتەوە.. .

زۆر جارانیش بەهۆی ئەو سەربەستییە فراوانەی تاکە کەس لەدەرەوە هەیەتی، ژن و پیاو بەڕووی یەکتردا دەتەقنەوەو جیابوونەوەی لێ دەکەوێتەوە. یان باوك و برای کچی کورد، ناتوانن چاوپۆشی لە زۆر دیاردە بکەن، کە

لەکوردستان یاساغ و حەرام بووە کەچی لەئەوروپا شتێکی ئاسـایییە.. . ئـەم بینەو بەردەیە، کارەساتی دڵتەزێن و ناخۆشی لێ کەوتۆتەوە، کـە میـدیاو ڕای گشتی ئەوروپای لێ وەئاگا هاتووەو ئاکاری کوردی پـێ ڕووشـاوە. دوانموونـەی ئەو ڕووداوانە، کوشتنی (فاتیمە)ی کچە کوردی کوردستانی باکوور بوو.

(فاتیمە ساهیندال)ی تەمەن ٢٦ ساڵان، لەڕۆژی ٢٠٠٢/١/٢١دا، بەدەستی باوکی خۆی لەسوێد دەکوژرێت. بەپێی هەواڵی ڕۆژنامـەکانی سـویدو دەنگـۆی ناو کوردەکان، فاتیمە لەگەڵ کوڕێکی سوێدی پەیوەندی خۆشەویستی هەبووە.. ئەو کچە کوردە خوێندنی باڵای لەبواری سۆسـیۆلۆژیا تـەواو کردبـوو. لـەڕۆژی ٢٠٠٢/٢/٤دا، بـەئامادەبوونی ١٥٠٠ کـەس و نوێنـەری کۆشـکی شـاهانەی سوێدو سەرۆکی پەرلەمان و وەزیری ئاوێتە بـوون و کوردەکـانی سـوێد بـەخاك سپێردرا.. . ئەم ڕووداوە، تاماوەیەکی زۆر بووە سـەر باسـی میـدیاکان و ڕای گشتی سوێد.. . باوکی کچەش بۆ هەتا هەتایە زیندانی کرا.

پێش ئەم ڕووداوەش، کوردێکی تر کە خەڵکی دهـۆك بـوو، کـچەکەی خـۆی بردەوە کوردستان و لەوێ کوشتیان.. . بەڵام ئـەم ڕووداوەش دیـزە بەدەرخۆنـە نەکراو لەسوێد ئاشـکرا بـوو و هەڵلایـەکی تـری نایـەوە. ڕووبـەڕوو بوونـەوەی کولتوورەکان و ئیـستیعاب کردنیـان، کێـشەیەکی گەورەیـە، ئەگـەر کـۆنترۆڵ نەکرێت زۆر زەحمەتە بتوانی بەسەریاندا زاڵ بیت و ئارێشەی لێ نەکەوێتەوە.

ئەمانەو دەیان گرفت و ئارێشەی تر، ڕووبەڕووی پەناهەندەی کورد دەبنـەوە. ئەگەر خوو ڕەوشـت و ئاکـاری کوردانـەی پتـەوت نـەبێت، نـاتوانی بەرگـەیان بگریو کەسایەتیەکەت تووشی هەڵدێری هەزار بەهـەزار دەبێـت.. . پـەروەردە کردنی خێزانیو منداڵیش، ئەگەر لەکوردستان ڕۆژانە سەعاتێکی بووێـت ئـەوە لەئەوروپا چەندان سەعاتی دەوێت.. . واتە، ئەرکەکـە بـۆ خێزانـی کـورد، زۆر قورسترە وەك ئەوەی لەکوردستان بیت.

ڕێگاکانی کۆچکردن

ئەو خەڵکەی کە کۆچ دەکەن، بەزۆر ڕێگادا دەڕۆن. ئەم ڕێگایانـەش وەنـەبێ ئاسان و بێ ناخۆشیو گرفت بێت، بەڵکو زۆر جاری واهەیە، قوربـانی زۆریـشی لێ دەکەوێتەوە. گرنگترین ئەو ڕێگایانەی کۆچبەرەکان پێیـدا سـەفەر دەکـەن، بریتین لە"-

یەکەم: ڕێگای قاچاغ، (یان ڕێگای بەپێ ڕۆیشتن): کاتێـك قاچاخـچی لەکوردستانەوە، وەجبە کۆدەکاتەوەو ئامادەی سەفەرکردنیان دەکـات، بـەزۆری بەم شێوە ڕێگایانەدا دەڕۆن:-

أ-ڕێگای کوردستان- ئێران:

١ -لەحاجی ئۆمەرانەوە بەرەو گوندی (زێوەو کۆنـە لاجـان)ی دیـوی ئێـران، بەشاخی (لاقەمریشك)دا دەگەنە (گەلی بڵباسان).

٢ -ڕێگای پاسداران: ئەم ڕێگایە، شوێن کۆنە ڕەبایەکانی سوپای عێراق بوو، بەشـاخێکدا سەردەکەون کە زاڵـە بەسـەر شارۆچـکەی خـانێ (پیرانـشەهر)ی دیوی ئێران.

٣ -لەقەڵادزێوە بەناوچەی (سونێ)دا تێدەپەڕن و ڕوو دەکەنە گوندەکانی (شێنێو زەڵێو ناوزەنگ)و ئاودیوی ئێران دەبن و بەگوندەکانی (تۆکـان و قاسمـەڕەش)دا تێدەپەڕن.

٤ -لەناوچەی (کێلێ)وە دەچنە گوندی (بێورانی سـەروو بێـورانی خـواروو)ی دیوی ئێران.

٥ -ڕێگای سلێمانی: بەچەمی چۆماندا تێدەپەڕن و دەگەنە شاری (بانە)ی دیوی ئێران.

٦ -ڕێگـای سـیدەکان: لەسـەر سێگۆشـەی سـنوورەکانی عێـراق و ئێـران و تورکیادا، ئەم دوو ڕێگایە هەیە:-

- لەسێگۆشەی سنوورەکانەوە، بەرەو گونـدی (زێـوە)ی سـەر بەتەرگـەوەڕو مەرگەوەڕی دیوی ئێران، دەکەونە ڕێ.

- لەسێگۆشەوە بەرەو شاری (شنۆ).

پاش ئەوەی وەجبە (کە لە ١٥ -٣٠) کەسێك پێکدێت، کە بـەم ڕێگایانـەی باسمان کرد دەگەنە ئێران. . . ئینجـا لـەوێوە بـەم دوو ڕێگـا سـەرەکیە بـەرەو تورکیا دەکەونە ڕێ:-

١ -لەناوچـەی (تەرگـەوەڕ)ەوە دەچـنە گونـدی (سـێ مالکـان)ی دیـوی کوردستانی باکوورو دواتر گوندی (مەشکان)و شارۆچکەی گەوەڕ (یۆك سـێل). لەگەوەڕەوە سواری (پاس) دەبن بۆ شاری (وان) لەوێشەوە بەرەو ئەستەنبۆڵ.

٢ -لەناوچەی (مەرگەوەڕ)ەوە دەچنە گونـدی (گوڵانـە)ی کوردسـتانی دیـوی تورکیاو دواتر شارۆچکەی (شەمزینان)، لەوێشەوە بۆ گەوەڕو وان و ئەستەنبۆڵ.

جاری واهەیە قاچاخچی، وا لەگەڵ نەفەر ڕێـك دەکـەوێت کـە هـەتا شـاری (ڕەزاییە)ی دیوی ئێرانی ببات، دواتر تەسلیمی قاچاخچیەکی ئێرانـی دەکـات. ئێرانیەکـەش بـە (١٠٠) سـەد هـەزار تمـەن (ئـەوە ساڵانی ١٩٩٦ -١٩٩٧)

وەجبەکە دەگەیەنێتە شاری (گەوەڕ)ی دیوی تورکیا. لەگەوەڕەوە تەسلیمی جاشە کوردەکانیان دەکات.. . ئەوانیش لەهەر نەفەرێك سەد دۆلاریان لێ دەسێنن و دەیانبەنە شاری وان و تەسلیمی نووسینگەیەکی گواستنەوەی سەربەخۆیان دەکەن و، پارەکەشیان بۆ دەدەن، تا ئەستەنبۆڵ.

وەجبە لەکوردستانەوە تادەگاتە ئەستەنبۆڵ، بەشێوەیەکی گشتی (٥ -٨) ڕۆژ بەڵکو زێتریش دەخایەنێت. گەلێك جارانیش تووشی دزو جەردە دەبن و ڕووت دەکرێنەوە. یان تووشی کەمینی پاسدارانی ئێرانیو ژەندرمەکانی تورکیا دەبن و دەکەونە بەر دەستڕێژی گوللەو گیانیان لەدەست دەدەن.

ب-ڕێگای عێراق- تورکیا:

ئەم دوو ڕێگا سەرەکیە هەیە"-

١ -لە(فیشخاپور)ی سێگۆشەی سنوورەوە بەرەو گوندی (قەرەوڵا)ی دیوی عێراق، کە لەسەر ئاوی خاپوورە، دەکەونە ڕێ. . . لەوێشەوە دەچنە هەردوو گوندی (بەتەقێ)یانی سەر بەتورکیا، ئینجا بەرەو سلۆپی یان جەزیرە دەڕۆن.

٢ -لە(زاخۆ)وە بەڕێ دەکەون و بەگوندی (هیزاوە)ی دیوی عێراق تێدەپەڕن. گوندەکانی (کۆلیاو وەحسەرو گەتە)ی دیوی تورکیا دەبڕن و دەگەنە (سلۆپی).

گەلێك کەس هەیە، هەر لەکوردستانەوە، ناسنامەی (هویە)ی ساختەی - دەرنەك، کە دەزگایەکی کولتووری تورکمانەکانی عێراقە لەتورکیا - دەردەکات، تاوەکو لەبازگە (سەیتەرە)کانی ناو تورکیادا، نەگیرێت.

جـ- ڕێگای عێراق- سوریا:

کە لەفیشخاپوورەوە دەپەڕنەوە دەگەنە گوندی (عومەرکان)، کە یەکەم گوندی دیوی سوریایە، لەسەر سنوور. ماوەی نیو سەعاتبەئۆتۆمبیلدەڕۆنودەگەنە شاری (قامشلی).. . ئەگەر بیانەوێ بچنە تورکیا، یەکسەر دەچنە شاری (نصێبین)ی دیوی تورکیا، کە تەنها تەلبەندێك لەگەڵ (قامشلی)دا، لەیەکتریان جیادەکاتەوە.

د-لەئێرانەوە بۆ کۆمارە هەڵوەشاوەکانی یەکێتی سۆڤیەتی جاران:

- لەشاری (سەڵماس)ی دیوی ئێرانەوە بەرەو قەزای (باکۆ) دەچن.

- لەڕێگای (خوئی)ەوە بەرەو ئەو کۆمارانە دەکەونە ڕێ.. . کە گەیشتنە ئەم کۆمارانە، ئینجا بەرەو وڵاتانی ئەوروپا دەکەونە ڕێ.

هـ- ڕێگای ئێران- پاکستان: خەڵکێکی زۆری کوردستان و عێراق، دوای شەڕی عێراق و ئێران و ئەنفالەکان، لەئێرانەوە چوونە پاکستان.. . لەوێشەوە، بەهەزاران مەینەت و دەردەسەری، پاش چەندان ساڵ، لەنووسینگەکانی (UN) ناوو نووسکران و ڕەوانەی وڵاتانی ئەوروپاو ئەسکەندنافیا کران.

و- لەتورکیاوە- بۆ ئەوروپا:

ئەو بەشە خەڵکەی کە دەگەنە تورکیا، بەشی زۆریان لەئەستەنبۆڵ دەگیرسێنەوە. ئەوەی کەس و کاری لەدەرەوە بێت، چاوەڕوانی پارە دەکات، تاوەکو بۆی دەنێرن، ئەوانی تریش چەندان ئیشی جۆر بەجۆری وەک" (قاپ شووشتن لەچێشتخانەکان، لەشوێنی شوشتنی ئۆتۆمبیل، کارگە بچووکەکانی کەرتی تایبەت،.. . تاد) دەکەن، تاپارەی دەرچوون، پەیدا دەکەن. بەزۆریش (٤ -٦)کەس پێکەوە ژوورێك دەگرن. جاری واهەیە، یەك دوو مانگ ئیش دەکەن، کەچی خاوەن ئیش پارەیان ناداتێ. قاچاخچیەکان —کە هەموویان کوردی عێراقین- وەك گورگی برسی بۆ ئەو خەڵکە لەکەمین دان.. . بەقسەی خۆش و لووس، زۆر وەعد دەدەن.. . درۆ دەکەن.. . خۆیان دەکەنە فریشتە.. . هەر هێندە کە پارەکەیان لەخەڵك وەرگرت، بەمانگ و ساڵ ئیتر نابینرێنەوە.

قاچاخچیەکانی نێوان ڕێگای تورکیاو یۆنان، چەند ڕۆژێك پێش بەڕێکەوتن، لەپارکەکانی ئەستەنبۆڵ، یان شوێنی تایبەت بەخۆیان، دەسوڕێنەوەو نەفەر کۆدەکەنەوە. پێشەکی (١٠٠ -٢٠٠) دۆلار لە هەر نەفەرێك وەردەگرن و زەوی

بگیریان دەکەن. نەفەرەکانیش، خواردنی (٧-١٢) ڕۆژی ڕێگا دەکرن و کۆڵە پشت ئامادە دەکەن، لەگەڵ دەستە جلێکی خاوێن و نوێ بۆ دابەزین. خواردنەکانیش، بەزۆری بریتین لە“ (پسکویت، معلبات، ماسی قوتوو، هەنجیری وشککراو، سێ چوار کیسە نانی بچووك و تەنك تاکو زوو کەڕو هەڵنەهێنێت و لەکەڵك نەکەوێت، قوتی فاسولیا یان نۆك، حەلوای شەکر، فستق و چەرەزات، بیبسیو کۆلاو فانتاو ئاو.. .) ئەم خواردن و خواردنەوانەش، بەهیچ جۆرێك نابێت نووسینی تورکی یان هیچ ئاسەوارێکی وڵاتی تورکیای بەسەرەوە بێت، نەوەك لەدیوی یۆنان بگیرێن و بزانن کە لەتورکیاوە هاتوون و یەکسەر ڕەوانەیان بکەنەوە.

ژمارەی نەفەرەکانی وەجبەش، بەپێی ویست و شارەزاییو لێوەشاوەیی قاچاخچی دەگۆڕێت. بەڵام بەشێوەیەکی گشتی، ژمارەی هەر وەجبەیەکی ئاسایی خۆی لە(١٢-٣٠) کەس دەدات. لەئەستەنبۆڵەوە بە (پاس) بەرەو شارەکانی تورکیا —سنووری یۆنان- بەڕێدەکەون. پێش ئەوەی بگەنە ئاوەکەی نێوان هەردوو سنوور، دادەبەزن و بەپێ دەڕۆن. بەزۆریش لەم سێ ڕێگایەوە دەڕۆن“ (ئەنیس، ئەبسەڵە، ئوزون کۆپری). کە لەئاوی دەستکرد (صناعی) دەپەڕنەوە تووشی ئاوی گەورە دەبن، بەپێ یان بەکندر یان بەچوپ دەپەڕنەوەو، ماوەیەك بەپێ دەڕۆن، بەناو دارستان و کێڵگەی برنج و گوڵەبەڕۆژەو شاخ و هەورازو دڕك و داڵدا تێدەپەڕن و دەگەنە یەکەم شارۆچکەی یۆنان، کە ناوی (ڤێریێ)یە. هی واهەیە هەر لە(ڤێریێ)وە سواری شەمەندەفەر دەبێت و دەڕوات. هی واش هەیە، هەر بەپێ بەرەو قوڵایی ناو خاکی یۆنان هەڵدەکشێ، تاوەکو لەڕێگادا گومانی ئەوەی لێ نەکەن کە غەریب و لایدەیە. بەزۆریش هەتا شاری (ئێگزەنتی) دەڕۆن، لەوێوە سواری شەمەندەفەر دەبن بۆ شاری (سالۆنیك) کە

دووەم شـاری یۆنانـە لەگەورەیی‌ـدا. لەوێـشەوە، بـۆ (ئەسـینا)ی پایتـەخت. لـە(ڤیـرێ)وە، تـا ئەسـینا، بـەم شـارو شارۆچـکانەدا تێدەپـەڕن" (ڤیـرێ، ئەلکساندەر، پـولی، گونـدی ئیـسلامی -کوردەکـان ئـەو ناوەیـان لێنـاوە-، کۆمەتین، ئێگزەنتی، کەڤالا، .. ..و .. . ئەسـینا). کـە گەیـشتنە ئەسـینا، یەکسەر دەچنە پارکی (ئەمۆنیا) کە چەقی شاری ئەسینایەو کوردەکـان لـەوێ لەپارکێکدا کۆدەبنەوە.

دووەم: ڕێگای ڕەسمی، یان پاسە پۆرت:

ئەو ڕێگایەش هەر قاچاغە، لەبەر ئەوەی کوردستان، ولاتێك نییـە خـاوەن قەوارەو سەربەخۆیی بێـت و لەلایـەن جیهانـەوە دانـی پیانرابێـت. بـەلام ئـەم ڕێگایە، بەپێ ڕۆیشتنی تێدا نییەو پاسەپۆرتی عێراقـی تـا ڕادەیـەکی بـاش، ڕێگای هات و نەهات و مەینەتی کەم دەکاتەوەو، کۆچبەر کەمتر ترسی لەسەر دەبێت تا ناو خاکی تورکیا.

١-بە پاسە پۆرتی عێراقی، لەخاڵی پەڕینەوەی (ئیبراهیم خەلیل) دەگەنـە تورکیا. لەلایەن کاربەدەستانی تورکیاوە لەسەر سنوور (ڤیزەو دخولیە)یان بـۆ لێدەدرێت و بەشێوەیەکی یاسایی دەگەنە تورکیا. ڤیزەی مانـەوەیان لـەتورکیا لەنێوان (١٠ -١٥) ڕۆژەو لەمە بەدواوە لەناو خاکی تورکیا دەبنە قاچاغ.

٢-ڕێگای بەغدا- ئوردون:

لــەم حـاڵەتـەدا، کۆچبـەر بـەشێوەیەکی ڕەسمی لەبەغدا، یـان شـارەکانی تری ژێر
دەسەلاتی ڕژێم، پاسەپۆرتی عێراقی دەردەکات و ڤیزەی ئـوردون وەردەگرێـت. کە چووە ئوردون، سەردانی باڵوێزخانەی ولاتە سۆسیالیستەکانی جاران -ولاتـە هەژارەکان-ی وەك" ئۆکرانیا، بولغاریا، هەنگاریا، ڕۆمانیا.. . دەکات، تاوەکو

بەپارە ڤیزەی ئەم وڵاتانە وەردەگرێت و سەفەریان بۆ دەکات. لەوێش باندی قاچاخچی هەیەو بەپێو بەشەمەندەفەر بەرەو وڵاتانی ئەورووپایان بەڕێ دەکەن.

٣-ڕێگای کوردستان- سوریا:

کۆچبەر، تەزکیەی پارتێکی کوردی یان عێراقی وەك" (یەکێتی، پارتی، شیوعی) دەستەبەر دەکات و بەناسنامەی کەسێتی لەئاوی خاپوور بەڕەسمی دەپەڕێتەوەو دەچێتە دیمەشق.. . لەوێوەش، قاچاخچیەکان پاسەپۆرتی عێراقی بۆ پەیدا دەکەن و ڤیزەی وڵاتێکی وەك" (هەنگاریا، بولغاریا، ڕۆمانیا، پۆڵۆنیا،.. .) بۆ وەردەگرن. یان پاسەپۆرتی ساختەی بۆ دروست دەکەن و ڕەوانەی ئیتالیای دەکەن. زۆر جارانیش (بەتایبەتی ساڵانی ٩٩-٢٠٠٠) ئەو کوردانەی کە لەدەرەوەن و پاسەپۆرتیان هەیە، بەڵام لەبەر ئەوەی ناتوانن خێزانەکانیان بەرن، ناچار دەبن بێنەوە کوردستان و نەچنەوە دەرەوە.. لەم حاڵەتەدا، کابرای خاوەن پاسەپۆرت، پاسەپۆرتەکەی خۆی دەفرۆشێتەوە.. . ئەو کەسەی کە دەیکڕێت، لەلایەن قاچاخچی شارەزاو، بەشێوەیەکی وا ڕەسمەکەی بۆ دەگۆڕن کە گومانی گۆڕینی لێ نەکرێت.. .

ئیدی کۆچبەر بەم پاسەپۆرتە دێتە سوریاو لەوێش بەڕەسمی سەفەری خۆی دەکات، چونکە دخولیەی سوریای هەیەو گرفتێکی ئەوتۆی بۆ دروست نابێت.

٤-ڕێگای تورکیا- ئەوروپا:-

کۆچبەر لەڕێگای قاچاخچیەکانەوە، پاسەپۆرتی وڵاتێکی ئەوروپا دەستەبەر دەکات و ڕەسمەکەی بۆ دەگۆڕن و سواری فڕۆکەی دەکەن. زۆر جاران سەرکەوتوو نابن و لەفڕۆکەخانەوە گومانیان لێدەکەن و دەگیرێن و بەزیندانی ڕەوانەی عێراقیان دەکەنەوە. یان لەسەر پاسەپۆرتی عێراقی، ڤیزەی وڵاتێکی ئەورووپای ڕۆژهەڵاتیان بۆ وەردەگرن و ڕەوانەیان دەکەن.

سێیەم: ڕێگای ئاو (دەریا):

١-ڕێگای تورکیا - یۆنان:

قاچاخچی لەگەڵ گەمیەوانێکی تورك ڕێکدەکەوێت و لەشارەکانی ئەنتالیاو ئەزمیرەوە بەرەو جەزیرەکانی یۆنانیان بەڕێ دەکات. کە هەر وەجبەی خۆی لە(٢٠ -٥٠) کەسێك دەدات. جاری وا هەبووە، پێش دابەزین، لەلایەن پاسەوانانی سنووری یۆنانەوە تەقەیان لێکراوەو گەڕاونەتەوە تورکیا. یان کە گەیشتوونەتە خاکی یۆنانیش گیراون و سنووورداشی تورکیا کراونەتەوە. گەلێك جاران، کۆچبەرەکان، تووشی حاڵەتی مەرگ و گیان لەدەست دان دەبن، بەهۆی شەپۆلی دەریاو نالەباری کەش و هەوا یان لەبەر ئەوەی زۆربەی گەمیەکان بچووك و کۆنن، بەرگەی ئەو بارە قورسەناگرن و نقوم یان وەردەگەڕێن و سەرنشینەکانیش گیان لەدەست دەدەن.

کرێی ئەم ڕێگایەش، بەپێی ویست و خواستی قاچاخچییە. ئەگەر کۆچبەر زۆر

کەشتییەکی نەفەر هەڵگری قاچاغ

بێت، ئەوا ئەوانیش خۆیان دەخەنە سەر پشت و پارە زیاتر وەردەگرن. خەڵك هەیە بە (٢٠٠) دۆلار لەساڵی ١٩٩٦دا بەم ڕێگایەدا ڕۆیشتووە. هی واش هەیە بەهەمان ڕێگاو هەمان ساڵ هاتووە کەچی هەزار دۆلاریان لێ سەندووە. ماوەی گەیشتنیش، بەگوێرەی شوێنی بەڕێکەوتن دەگۆڕێو بەگشتی لەنێوان سەعاتێك تا سێ سەعات دەخایەنێت.

٢-ڕێگای تورکیا - ئیتالیا:

ئەم گەمیانە گەورەترن و زێتر نەفەر هەڵدەگرن کە خۆیان لە (٨٠٠-١٥٠٠) دەدات. قاچاخچیەکان کۆمەڵ کۆمەڵ کۆچبەرەکان کۆدەکەنەوەو دەیانبەنە شارەکانی کەنار دەریاو لەهوتێلێك کۆیان دەکەنەوە.. تاوەکو شەوێك، لەهەلێکدا بەڕێیان دەکەن. ماوەی (٤-٦) ڕۆژ بەڕێگاوە دەبن و هەر نەفەرەو (١٢٠٠-٢٠٠٠) دۆلار دەدات و دەگەنە کەنارەکانی دەریا لەئیتالیا.. . زۆر جاران، قاچاخچیو گەمیەوانەکان، پەلە لەدابەزینی نەفەرەکان دەکەن و فڕێیان دەدەن، لەم حاڵەتانەدا، زۆر کەس گیانیان لەدەست دەدەن. یان خۆیان وون دەکەن و هەڵدێن و پاپۆڕەکە جێ دەهێڵن.. . چونکە ئەو پارەی وەری دەگرن چەند قات زێترە لەنرخی پاپۆڕەکە. پاسەوانەکانی ئیتالیا، نەفەرەکان کۆدەکەنەوەو دەیانگوێزنەوە کەمپی کاتیو لێپرسینەوەیان لەگەڵدا دەکەن، ئینجا ئازاد دەکرێن، پاش ئەوە، خەڵکەکەش وەجبە وەجبە بەشەمەندەفەرو ئۆتۆمبیل بەرەو فەڕەنساو ئەڵمانیا بەڕێ دەکەون.

لەناو ئەو کەشتیانەدا، حاڵەتی سەیرو سەمەرەی وا ڕوویداوە کە جێگای سەرنجە. لەناو ئەو خەڵکە زۆرەدا، زۆر جاران ئافرەتی دووگیان، لەحاڵەتی

سەفەرو لەناو کەشتییەکانەوە منداڵی بووە. یان لەبەر پاڵەپەستۆو قەرەباڵغی تووشی تەنگەنەفەسیو بوورانەوە بووە.

٣-ڕێگای ئێران- وڵاتانی دەرەوە:

کۆچبەر بەهەر شێوەیەك بێت لەئێرانەوە خۆی دەگەیەنێتە (بەندەر عەباس)و لەوێش چاوەڕوانی هەلێك دەکات و بەدزییەوە خۆی داوێتە ناو پاپۆڕێکی گەورەی بار هەڵگرەوە.. . لەشوێنێکی نەدیوی ناو پاپۆڕەکە خۆی حەشار دەدات. سەیر ئەوەیە، زۆر جاران کۆچبەر نازانێت ئاڕاستەی پاپۆڕەکە بەرەو کوێ دەڕوات.. . خواردن و خواردنەوەی لەناو ئەم پاپۆڕەیە، کاتێکی زۆر دەخایەنێت -کە خۆی لەمانگێك تا دوو مانگ دەدات- تادەگاتە شوێنی مەبەست.. . جاری واهەبووە، پاپۆڕەکە بەرەو وڵاتێکی ئەفریقی بەڕێکەوتووە. یان گەیشتۆتە وڵاتێکی ئەوروپیو ئەسکەندنافیو، لەوێشەوە، ڕەوانەی ئێران کراونەتەوەو لەوێش زیندانی کراون.

بەهۆی ئەم ماوە زۆرەی، ناو پاپۆڕو کەمی خواردن و خواردنەوە، زۆر جاران کۆچبەر گیانی خۆی لەدەست داوە.

ئەم ڕێگایانە وەنەبێت ڕێگای نەگۆڕو چەسپاو بن، بەهۆی ئاشکرا بوون و کۆنترۆڵکردنی، لەوانەیە لەکار کەوتبن و ڕێگای تر دۆزرابنەوە.. . بەهەر حاڵ، ئەوانە بەشێك بوون، لەو ڕێگایانەی کە خەڵکی کوردستان پێی دەگەنە ئەوروپاو شوێنی دڵخوازی خۆیان. بڕی پارەکەش، لەڕووی چەندێتییەوە، بەپێی هەل و مەرج گۆڕانی بەسەردا هاتووە.. .

ڕەوەندی کورد
باڵوێزی نەتەوەکەیانن لەدەرەوە

لەئەنجامی ئەو کارەساتە یەك لەدوای یەکانەی، کە داگیرکەرانی کوردستان، بەسەر گەلی کوردیان داهێناوە، بەشێکی زۆری ڕۆڵەکانی ئەم میللەتە پەرتەوازەو دەربەدەری زێدی مەفتەنی خۆیان بووینەو لەولاتی غوربەت و نامۆییدا، گیرساونەتەوە. ئەگەر جاران ئاوارەکانمان، لەبەر هەر هۆیەك بووبێت، حسابێکیان بۆ نەکرابێت، ئەوا ئەمڕۆ حسێبی تایبەتیان بۆ دەکرێت و لەزۆر بڕیارو هەڵس و کەوتدا، سەنگی ئەوان لەبەرچاو دەگیرێت. ڕاستە جاران، بەهۆی ئەو بارودۆخەی کە لەکوردستاندا بەرقەرار بوو، تاکی کورد نەیدەتوانی لەشارو شارۆچکەو ولاتی خۆی دەربکەوێت.. . ئەگەر دەریش بکەوتایە، ئەوا لەلایەن دەزگاکانی ئەمن و ئیستخباراتەوە، تووشی دەیان پرسیارو وەلام دەهات و لەوانەش بوو، زیندانی کردنیشی بەدواوە بێت. . .

ئەو کاتە، سەفەر کردن ئەوەندە ئاسان نەبوو، هەر کەسەو ئارەزووی کرد، بتوانێت ئەنجامی بدات. وەلێ ئەمڕۆ، بەتایبەتیش دوای کارەساتی هەڵەبجەو

ئەنفال و کۆڕەو، بارستاییەکی گەورەی تاکی کورد لەدەرەوەن. بڵێین و نەڵێین، ئەوانە لەڕووی ناساندنی نەتەوەی کوردو کێشە ڕەواکەیدا، ڕۆڵی خۆیان بینیووە.

کە کارەساتی دڵتەزێنی هەڵەبجە ڕوویدا، ڕۆڵەکانی کورد، لەدەرەوەی وڵات، ڕژانە سەر شەقامەکان و، دەستیان دایە خۆپیشاندان و مانگرتن و هێرشیان کردە سەر باڵوێزخانەی عێراق و ئەو وڵاتانەی کە دەستیان هەبوو لەیارمەتیدان و چەکی کیمیایی فرۆشتن بەعێراق. بەسەدان بەیاننامەو یاداشتنامەی نارەزاییان، دایە نەتەوە یەکگرتووەکان و ڕای گشتی، ئەو وڵاتانەیان هوشیار کردەوەو کێشەی کوردیان زێترو فراوانتر بەدونیا ناساند. .

لە ١٩٨٨/٣/٢٣دا، بەبیانووی یادکردنەوەی جەژنی کولتووری نەورۆز، کوردەکان، لەشاری (فرانکفۆرت)ی ئەڵمانیادا، (وەك یادی ڕۆژی نەورۆزو دانی ناوەڕۆکی تەواو بە نەورۆز لەجیاتی ئاهەنگ لەکاتژمێری ١٠ی بەیانی "الخطوط الجوية العراقية"یان بۆ ماوەی دوو سەعات گرت و، ژمارەیەکی زۆر لەڕۆژنامەنووس و هەواڵدەرانی ڕادیۆو تەلەفزیۆن ئامادە بوون و پاش ئەوەی پۆلیسی دۆنکی سەرمایەدار بۆ پارێزگاری کردنی هاوتاوانەکانیان، بەتەور شووشەی جامخانەکەیان شکاندو پەلاماری کوردە ئاشتی پەروەرەکانیان داو بەرەو بەندینخانەیان ڕاپێچ کردن)[٤٠].

وەنەبێ کوردە پەناهەندەکان، هەر تەنیا لەیەك گۆشەی جیهاندا ئەم نارەزایی و خۆپیشاندانەیان ساز کردبێ، (لەهەمان کاتدا مەڵبەندی خاچی سوور لەلەندەن بۆ ماوەی ١٢ سەعات لەلایەن کوردە نیشتەجێ بووەکانی بەریتانیاوە گیرا بوو و لە ٣/٢٦دا لەشاری ستۆکهۆڵم، پایتەختی سوێدو ئەمستردام پایتەختی هۆڵەندا خۆپیشاندانی گەورە گەورە دژ بەباڵوێزخانەی عێراق سازکرابوو. . لە ٣/٢٨دا لەڤیەنناى پایتەختی نەمسا چەندین کورد چووبوونە

گرتنی ((خطوط الجوية العراقية)) لەلایەن چەند کوردێکەوە لە ١٩٨٨/٣/٢٣دا
لەگۆڤاری (پەڕەنگ) ژمارە (١) وەرگیراوە

سـەر باڵوێزخانـەی عێـراق و، چـەتەوڵەکانی ڕژێمـی فاشـی کەوتبوونـە تەقـە لێکردنیان.. .)[٤١].

دەبێ ئەوەش بزانین، خەبات کردن لەدەرەوەش چـی کـەمتر نـەبوو لـەناوەوە، چونکە ئەو کاتە، ڕژێمی عێراق لەباو دابوو و دۆسـت و لایـەنگری ئەوەنـدە زۆر بوو، وڵاتانی ئەوروپا لەبەر چاوچنۆکیو بەرژەوەندییە ئابوورییەکانیان، بەچـەك و پارە، یارمەتی ڕژێمیان دەداو لەئاست تاوانەکاندا بەرامبـەر بەگـەلی کـورد، چاوی خۆیانیان دەچوقاند.. . تەنانەت چەکی کیمیاییش، کە بەگوێرەی هەموو بەندەکانی مافی مـرۆڤ و نەتـەوە یـەکگرتووەکان یاسـاغ بـوو، وڵاتێکـی وەك ئەڵمانیا، بەهەموو توانایەکیەوە یارمەتی عێراقی دەدا، کە دواتر دەرکەوت لـە ٧٠٪ی ئەو گازە ژەهراوییە، کۆمپانیاکانی ئەڵمانیا داویانەتە عێراق و ئـەوەی تریش ئەمریکاو وڵاتانی تری جیهان، دەستەبەریان کردووە.

ئەو کاتە وڵاتێکی وەك ئەڵمانیا، ئەوەندە دۆســـتی عێراق بوو (بەگوێرەی

بەرنامەی مۆنیتۆر Monitor، کە لەکەناڵی یەکی تەلەفزیۆنی ئەڵمانی پەخش دەکرێ، کۆمپانیاکان و دەزگای پۆلیسی ئەڵمانیا، هاوکاریو یارمەتی ڕژێمی عێراق و تورکیایان دەدا، بۆ دژایەتی کردنی کورد.. . زانیاری تەواویان لەسەر ئەو کوردانەی کە لەئەڵمانیادا دەژیان، دەدا عێراق و تورکیاو بۆ دەستگیرکردنیان، هاریکاریو چاوساغیان بۆ ئەو دوو ڕژێمە دەکرد)[٤٢].

ئەو کوردانەی کە لەژێر دەسەڵات و زەبرو زەنگی سەدامدا، هەڵدەهاتن، کێسەکانیان پێشکەش بەو وڵاتانە دەکرد، کە پەنایان بۆ دەبردن.. . وەلێ ئەو کاتە، لەبەر پێگەی عێراق و پاراستنی بەرژەوەندیەکان، دانیان بەو کێسانەدا نەدەناو لەدەزگای پۆلیس و دادگاکاندا، بەتایبەتیش لەئەڵمانیا، بەرپەچیان دەدانەوەو (مەسەلەی پێشمەرگایەتیو چەك هەڵگرتن دژ بەرژێمی عێراق، وەك کارێکی ئیرهابی "تیرۆریست"یانە سەیر دەکرێت و.. . هەڵهاتن لەخزمەتی سەربازیو بەشداری نەکردن لەجەنگدا، گوایە "خزمەتی سەربازی خزمەتی نیشتمانیەو پێویستە هەموو پیاوێك بیکات")[٤٣].

عێراقیش ئەوکاتە، ئەوەندە دەست ڕۆیشتوو بوو، کە دەستی بەهەموو شوێنێکی جیهاندا ڕادەگەیشت.. . ئەو کوردانەی کە دەگەیشتنە دەرەوەش، هێشتاکە لەژیانی خۆیان دڵنیا نەبوون، چونکە هەر لەو سەردەمانەدا، ڕژێمی عێراق بەهەموو توانایەکیەوە، بەهۆی ئەو تۆڕە بەربلاوە سیخوڕییەی کە لەدونیادا، بەناوی کارمەندانی باڵوێزخانەکانەوە، بلاوی کردبوونەوە، دەستی دەگەیشتە بینی هەموو پەناهەندەیەك، وڵاتانی دونیاش، ئاسانکاریان بۆ دەکرد.. . لەکۆتاییەکانی ساڵی (١٩٨٩)دا، سیخوڕەکانی عێراق، لەوڵاتی ڕۆمانیادا، دوو ئەندازیاری کوردیان دەستگیر کردو لەناو جانتایان نان و بۆ عێراقیان ڕەوانە کردنەوە. ئەو کردەوەو دەیان کردەوەی تیرۆریستانەی تری ڕژێم، وەنەبێ پووش بەسەر کرابێ.. . ئەوەتا سیخوڕێکی ڕژێمی عێراق کە

ئێستاکە لەدەرەوە دەژیــو، گوایــە ڕایکــردووە، لەبیرەوەرییــەکانی خۆیــدا، بەڕاشـکاوی دان بــەم کارانــەو دەیــان کــاری ترســناکی دوور لەهــەموو داب و نــەریتێکی ئــەخلاقیو سیاســیو مرۆڤایەتیــدا، دەنێــو، پــەردەیان لەســەردا، هەڵدەماڵێ[٤٤].

پاش ڕاپەڕین و کـۆڕەویش، دەلیڤـەی چـالاکی کوردەکـان بـەرفراوانتر بـوو. چونکە کوردەکان لەدەرەوە بەژمارە زۆرتـر بـوون و ڕژێمـی عێـراقیش بـەهۆی شـەڕی کوێـت و داگیرکردنــی، لــەنێو کۆمــەڵگای نێودەوڵەتیــدا، ڕژێمێکــی بێزلێکراو بوو.. . ئەو پاڵەپەستۆو چاودێرییەی کە لەسـەر پەناهەنـدەکان بـوو، کەمتر بۆوە. دەزگاو میدیاکانی جیهان، بەشێوەیەکی فراوان، ئەو تراژیدیایەیان دەگواستەوە هەموو ماڵێکی جیهان.. . کوردەکان لەدەرەوە، بۆ پاڵپشتی کردن و پاراستنی ئەو خەڵکە کۆچکردووە کەوتنە چالاکی نواندن. سەرنجی دونیایان بۆ کێشەی کورد ڕاکێشاو لەبازنەیەکی تەسکەوە هێنایانـە دەرەوە.. . بـۆ تۆڵـە کردنەوەی ئەو خەڵکەش، کەوتنە ڕسوا کردن و شەرمەزار کردنی ڕژێمی عێراق.

(لە ١٩٩١/٣/١٦و ١٩٩١/٤/٥، کوردە پەناهەنـدەکان لەشـاری "بـۆن"ی ئەڵمانیادا، باڵەخانەی باڵوێزخانەی عێراقیان داگیرکـرد.. . هـەر بـۆ نـاڕەزایی دەربڕین دژی هەڵوێستی نامرۆڤانەی کوباو یەمــەن کــە لایــەنگیری هەڵوێــستی سیاسی عێراقیان دەگرت، لەڕۆژی ١٩٩١/٤/٩دا، لەشـاری بـۆن، چـوونە نـاو باڵوێزخانەی کوباو باڵوێزخانەی یەمەنیشیان داگیرکرد)[٤٥].

هەر لەم حەددو سەدەدا، کوردە پەرتەوازەکانی هــەموو دنیــا، بەتایبــەتیش وڵاتانی ئەوروپا سەرگەرمی چالاکی نواندن بوون.. . کە دەهاتنە ماڵەوە، ئــەو تراژیدییایەیان دەبینیو، بێ خەبەر بوون لەچارەنووسی کــەس و کاریــان، زێــتر هانی دەدان بۆ چــالاکی نوانــدن.. . لەزۆربــەی هــەرە زۆری شــارە گــەورەکانی ئەوروپادا، چالاکییەکانیان نمایش دەکردو، خەڵکی ئەو وڵاتانەشیان بانگهێشت

دەکرد، بۆ بەشداریکردن و پاڵەپەستۆ خستنە سەر وڵاتەکانیان، تا بەهانای کوردانەوە بێن و لەم تراژیدیبیایە ڕزگاربیان بکەن. لەمیانەی ئەم چالاکی نواندنانەدا، (لەڕۆژی ۱۹۹۱/۳/۲۲دا، کۆمەڵێك کورد لەشاری لاهای پەلاماری سەفارەتی عێراقیان داو بۆ ماوەی کاتژمێرێك کۆنترۆڵیان کرد. . . لە ۱۹۹۱/٤/۳دا، دوازدە کورد سەفارەتی عێراقیان لە برۆکسل لەبەلجیکا کۆنترۆڵ کردو ئاڵاکەی عێراقیان لەسەر سەفارەتەکە داگرت و ئاڵای کوردستانیان بەرز کردەوە. لەهەمان ڕۆژدا بیست کورد لەلەندەن لەبەردەمی سەفارەتی ئەمریکیدا دەستیانکرد بەمانگرتن بۆ ڕاکێشانی سەرنجی کۆمەڵگای نێودەوڵەتی بۆ بارودۆخی کوردەکان لەکوردستانی عێراقدا. . لەئەڵمانیا کۆمەڵێکی دیکە لەکوردەکانی ئەو وڵاتە قونسوڵی هۆڵەندیان لەئوسنابروك کۆنترۆڵکرد. . لەمیونیخ دەستەیەکی دیکە بیرۆی خاچی سوورو مەکتەبی سێ حزبی سیاسییان کۆنترۆڵ کردو داوای کۆمەك و یارمەتی بۆ هاوولاتییەکانیان لەکوردستانی عێراق دەکرد..)(٤٦).

لەگۆڕەپان و شەقامە گشتییەکاندا، چادریان هەڵدەداو بەڤیدیۆ، کارەساتی هەڵەبجەیان بەخەڵك نیشان دەدا. . کۆڕەویان دەخستە ڕوو. . تاوانی مەرگەسات و وێرانکردنی (٤٥٠٠) دێهاتی کوردیان باسدەکرد. . سەدان پۆستەرو بەیاننامەیان بەسەر خەڵکدا دابەش دەکردو لافیتەی جۆر بەجۆریان هەڵدەواسی. . ئەم کارانەیان، تەنها لەپێناوی ناساندنی کێشەی کوردو بەجیهانی کردنی بوو. . بۆ یارمەتی کۆکردنەوەو پاڵپەستۆ خستنە سەر سەنتەری بڕیار بوو. . لەزستانی ئەوروپاو لەبەر بەفرو شڵێوەو لێزمەی باراندا، چالاکییەکانیان ئەنجام دەدا. ئەو کاتە کورد، یەك هەڵوێست بوو. . بەیەك دەنگ و بەیەك ڕەنگ خۆیان نیشان دەدا. . زۆربەی بەرژەوەندییە تایبەتییەکان خرابوونە لاوە. . پەیوەندیان بەدەیان دەزگای خێرخوازی

جیهانیەوە دەکرد، نموونەی خاچی سووری نێودەوڵەتان و پزیشکانی بێ سنوورو کاریتاس و کلێساکان و.. و.. یارمەتیو خۆراك و جل و بەرگ و داوو دەرمانیان کۆدەکردەوەو بۆ ئەو خەڵکە لێقەماوانەیان دەناردەوە. . .

وەلێ مخابن، پاش کارەساتی شەڕی براکوژی، سستیو لێکترازانێك کەوتە ئەو نێوەندە چالاکەو وەك پێویست، چالاکیەکان ئەنجام نەدەدران. براکوژی چۆن شیرازەی ئەندامانی یەك خێزانی لێکترازاند، بەو شێوەیەش لەنێو ئەو ڕەهەندەشدا ڕۆڵی خۆی بینیو پارچە پارچەی کردن. بۆیە دەبینین لەم ماوەیەدا، بەتایبەتیش لەنێوان ١٩٩٤ - تاکۆتایی ١٩٩٨دا، سستیو بێ هێزیەك بەدی دەکرا، بەتایبەتیش لەیادکردنەوەی نەورۆزو هەڵەبجەو کۆڕەوو ئاهەنگە کولتووریەکاندا.

ئەگەر لەم ماوە زەمەنیەدا، سستیەك بەدی کرابێو هاودەنگیەکی پێویست لەنێو ریزەکانی ڕەهەندی کورد، لەهەموو بەشەکانی کوردستاندا نەبینرا بێ، ئەوا لەدەستگیرکردنی (عەبدوڵڵا ئۆجەلان)ی سەرۆکی پارتی کرێکارانی کوردستاندا، یەك دەنگ و یەك ڕەنگ خۆیان بەدونیا ناساند.. . لەشەوی پڕ لەبەفرو بارۆڤەو ڕەهێڵەدا، لەولاَتانی ئەوروپاو ئەسکەندنافیا، کیشوەری بەستەڵەك و سەرجەم دونیادا، بێ لەبەرچاو گرتنی بەرژەوەندی تایبەتی.. هەموویان بەسۆزو حەماسەتێکی کوردانەوە، بەشداری خۆپیشاندان و مانگرتن و کەرنەڤالی جۆربەجۆریان کرد.. . ڕای گشتیو هاوسۆزی، ئەو ولاَتانەیان بۆ کێشەی گەلەکەمان ڕاکێشاو، تاکار گەیشتە ڕادەی بەشداری کردن و بەدەنگەوە هاتنی، زۆر لەپەرلەمانتێرو وەزیرو کەسایەتی پایەبەرزی نێو سەنتەری بڕیاردان.

بەم شێوە، رفاندن و پیشاندانەی لەسەر شاشەی تەلەفزیۆنەکانی تورکیا، نەك هەر سۆزو حەماسەت و هەستی جالیەی کوردی وروژاندو برینداری کرد،

بەڵکو زۆر کەسی سارد ەوە بووی خـەبات و گۆشـەگیری لەکوردایـەتی، دووبـارە ڕاکێـشایەوە نێـو خـەبات.. . دەوڵـەتی تـورك، بـەم ڕەفتـارە ترسـنۆك و تیرۆریستیەی، لەکەسایەتی ئۆجەلاندا، سووکایەتی بەهـەموو نەتـەوەی کـورد کرد.. . لەولاتانی وەك ئەڵمانیادا، کە ڕەوەنـدی کـورد، لەهـەموو ولاتـانی تـر زێترە، کە هەندێك سەرچاوە بە(سێیەم کەمە نەتەوایەتی)[٤٧] داد ەنێـت. هـەر ئەم بارستاییە ئەستوورەش وای کرد، حکومەتی ئـەڵمانیا لـەد ەرکردنی بڕیـارو هەڵس و کەوت کـردن لەگـەڵ ئـەم کێـشەیە، د ەنـگ و ڕەنگـی ئـەم قەبارەیـە لەبەرچـاو بگرێـت. جـاران، ئۆجـەلان لەلایـەن دادگـای بـەرزی ئـەڵمانیادا، داواکرابوو، بـەلام بـەهۆی پاڵەپەسـتۆی ڕەوەنـدی کـورد لەئـەڵمانیادا، دادگـاو د ەوڵـەت لەداواکـەیان پاشـگەز بوونـەوەو کـار گەیـشتە ئـەو ڕادەیـەی، کـە بەرگریشی لێ بکەن.

ئەم هەڵوێستەی ئەڵمانیا نەخش و کاریگەری چالاکیە زۆرو بەرفراوانـەکانی کوردەکانی پێوە دیاربوو.. . کوردەکان چوونە بەردەم زۆربەی باڵوێزخانەی ئـەو دەوڵەتانەی کە دەستیان لەم کارە ناڕەوایەدا هـەبوو.. . لـەم پێنـاوەو بـەرگری کردنـەش، لەبـەر کـۆنترۆڵ نـەکردنی خۆپیـشاندەران و پـۆلیس و دەزگـا سیخۆڕییەکانی ئەم ولاتانە، پێکدادان و کاری توندو تیژیشی لێ کەوتەوە.. . لـە (١٩٩٩/٢/١٧)دا، سـەفارەتی ئیـسرائیل، لەشـاری بـەرلین تەقـەی لەخۆپیشاندەران کردو سێ گەنجی کوردی لێ شەهید کردن[٤٨].

پاش گرتن و زیندانی کردنـی ئۆجـەلان، شـەقامی تورکیـو دەوڵەتەکـەیان، لەگەرمەی خۆشیو ئاهەنگ و هەڵپەڕیندا بـوون.. . ئـەوان، هـەر زوو بڕیـاری خۆیان دابوو و ئۆجەلانیان بەحوکمی ئیعدام مەحکوم کردبوو.. . وەلـێ کاتێـك ئـەو حوکمـەیان، شـێوەی ڕەسمـی وەرگـرت و، دادگـای تـورکی، حـوکمی لەسێدارەدانی ئۆجەلانی لە ١٩٩٩/٦/٢٩دا پەسەند کرد.. . ئەم بڕیـارە نـەبووە

هۆی خامۆشیو بێدەنگی ڕەوەندی کورد، بەڵکو لەهەموو لایەکەوە، دژی وەستان و پرۆتستۆیان کرد، لەبەردەم پەرلەمانی ئەوروپیشدا، چەندان شەو ئێشکیان گرت و ڕۆژیان کردەوە، تاوەکو توانیان زەخت لەسەر پەرلەمانی ئەوروپی بکەن و، تورکیا ناچار بکەن حوکمەکە جێبەجێ نەکات.

ڕەوەندی کورد بەهۆی ئەو سەنگەی، کە لەڕووی چەندایەتیو چۆنایەتییەوە هەیتی، دەتوانێت زۆر شت بکات. دەتوانێت چاوگەی زۆر بڕیارو هەڵوێست، بۆ بەرژەوەندی نەتەوەکەی بگۆڕێت.. . (کۆچبەر دەشێت کەسێك بێت کاریگەری لەسەر ناوەوە گەورەتر بێت لەکاریگەری ئەوانەی لەناوەوە دەژین.. ئەمڕۆ کاریگەری کۆچبەران لەسەر هەندێ لایەنی ژیانی کۆمەڵایەتیو ئابووری، چەندین جار لەکاریگەری ئەوانەی لەناوەوەن گەورەترن، بۆ نموونە، کاریگەری ئابووری کۆچبەران لەسەر ستراکتوری ئابووریو سیاسی لەکاریگەری چین و تاقمەکانی ناوەوە بەهێزترە، بەئەندازەیەك دەکرێت بڵێین ئەمڕۆ "ئابووری مەنفا" بەشێکی سەرەکی دەرماڵەی گشتی کوردستانە.. .)[٤٩].

لەڕووی فکریو کولتوریشەوە، چالاکی زۆر گەورەو بەرچاویان، ئەنجام داوە.. بەدەیان گۆڤارو ڕۆژنامەیان لەولاتە جیاجیاکاندا بەزمانی کوردیو زمانی ئەو ولاتانە دەرکردووە.. .

ئەوێ سەردەمێ، خستنە ڕووی تاوانەکان لەکوردستاندا، زینداتیو باجی گیانیشی لەسەر بوو، بۆیە بەشی هەرە زۆری هەوڵەکانی ڕژێم دژی کوردو بزووتنەوە چەکدارییەکەی، لەناوەوە پووش بەسەر دەکرا.. . کەچی لەدەرەوە بەهۆی بەرقەرار بوونی ئازادیو هەوڵی ڕەوەندی کورد لەڕێگای ئەم سەکۆیانەوە، هەوڵ و تاوانەکانی ڕژێم ئاشکراو شەرمەزار دەکراو لێی لەهەڵلا دەدرا.. . هەر لەولاتێکی وەکو سوێد بگرە، هەرچەندە ئامارێکی تەواوو زانستیمان لەبەردەستدا نیە، بەلام بەپێی داخۆیانی ڕووناکبیران و لێپرسراوی

دەزگا کولتووریەکان، زێتر لە (٥٠-٦٠) ڕۆژنامەو گۆڤارو وەرزنامە لەو ولاّتــە دەردەچێت. زێــتر لــە ســێ (٣) هــەزار کتێبــی کــوردی لــەبوارەکانی مێــژوو، ڕامیاری، کۆمەلاّیەتی، فەرهەنگی، شیعر، چیرۆك، ڕۆژنامەوانی، منداڵان،.. . بلاّوکراونەتەوە. ئەم ژمارە زۆرە، ئەگــەر بــەراووردی بکــەین لەگــەڵ باشــووری کوردستان -چونکە ئەم بەشە لەڕووی کتێب و چاپکردنەوە لەهەموو بەشــەکانی تر بەختەوەرتر بووە- دەبیــنین ئــەو بزووتنــەوە کولتوریــەی پەناهەنــدەی کــورد لەسوێد، بەدووەم مەڵبەندی چاپ و بلاّوکردنــەوەی کــوردی (پــاش کوردســتانی باشوور) دادەنرێت.

هــەروەها هــەر لەســوێد، چــەندان چــاپخانەو دەزگــای چــاپەمەنی کــوردی دامــەزراوە، کــە خزمــەتێکی بەرچــاوی بزووتنــەوەی ڕۆشــنبیری‌و کولتورییــان کردووە.

هــەر ئــەم ڕەوەنــدە، دەیــان کــەناڵی ڕادیــۆی نــاوخۆیی‌و تەلــەفزیۆنیان دامەزرانــدووە. کــەناڵی ئاســمانی (Med.T.v) جــاران و (Medy a)ی ئێــستاو (میزۆپۆتامیا)، بەرهەمی هەوڵ و تێکۆشانی ئەو کــوردە پەراگەندانەیــە. ئــەم تەلەفزیۆنە، خزمەتێکی گەورەی کولتورو ئــاوازو مۆســیقای کــوردی کــردووە.. لەکوردستانی باکوورو تورکیادا، بەهۆی یاساغ بوونی زمانی کــوردی، بەســەدان ئاوازو گۆرانی کوردی دزراوەو بەرگی تورکییان بەبەردا کردووە.. . لەو کاتــەدا، ئــەم تەلەفزیۆنــە، ئــەم ئــاوازە فۆلکلۆریــە کوردیانــەی بەســاحێب کردۆتــەوەو بەشێوەیەکی تازەو مۆدێرن پەخشی کردوون. دەیان گروپ و سەنتەری مۆسیقای کوردی لەخۆی کۆکردۆتەوەو، بەرهەمەکانیان دەگوازێتــەوە بــۆ کوردســتان.. . بەسەدان شوێن و ناوچەی ئەسەری‌و مێژوویی کوردستانی، لــەدنیای خامۆشــی‌و لەبیرچوونەوە، زینــدوو کردۆتــەوە. بــەدەیان ئاهــەنگ و ســیمیناری سیاســی‌و مێژگردی هەمە چەشنەی پەخش کردووە.. سیاسەتی حکومەتە داگیرکــەرەکانی

(لەیادی ٥٠ ساڵەی دامەزراندنی کۆماری دیموکراتی کودستان - مەهاباد)

لەڕاستەوە بۆ چەپ: د. جەمال نەبەز، حسێن رەسول عەزیز، د. حسن حمە علی

کوردستانی مەحکوم و ڕیسوا کردووە. چالاکیی جۆر بەجۆری کوردەکانی دەرەوەی نیشان داوە.. .

هەر لەم بوارەدا، دەبێ هەڵوێستی جوامێرانەی ئەو مۆسیقاژەن و گۆرانیبێژە کوردانە لەبەرچاو بگیرێ، کە بەقوڕگی پڕ سۆزو ئامێرەکانیان، ئاوازو گۆرانی کوردییان، بەدونیا ناساندووەو، لەهەموو بۆنە نیشتمانیو تراژییدیەکاندا، ئامادەییان هەبووەو گیانی بەرخۆدان و نەتەوە پەرستییان، بەبەر ڕەوەندی کورددا کردووە.

پەرلەمانی کوردستان[٥٠]، هەرچەندە زۆربەی ئەندامەکانیان، هەوادارو سەر بەپارتی کرێکارانی کوردستانن، لەگەڵ ئەوەشدا، کوردی پارچەکانی تریشی تێدایەو هەوڵ و خەباتی ئەوان لەنێوەندە جیهانیەکاندا، جێگای شانازیو ئاماژە پێکردنە.

ئەگەر کەمێك بگەڕێینەوە دواوەو، ئەوەش بەبیر خۆمان بهێنینەوە، کە یەکەم ڕۆژنامەی کوردی (کوردستان)، لەقاهیرە لەدوورە وڵاتی، لەسەردەستی ڕەوەندی

کورد لە(٢٢ی نیسانی ١٨٩٨)دا، لەدایك بووە.. . یەکەم پارت و ڕێکخراوی سیاسی کوردیش، بەبۆچوونی دکتۆر (فەرهاد پیربال) (ئۆرگانی "عەزمی قەومی کوردستان"ە.. . کە لەساڵی ١٩٠٤ لەقاهیرە دامەزراوە)[٥١] لەبواری چاپخانەی کوردیشەوە، ناوبراو پێی وایە" (یەکەمین چاپخانە لەلایەن حوسێن حوزنی موکریانی "١٨٩٣-١٩٤٧) لەساڵی ١٩١٥ لەسوریا دامەزراوە.. .)[٥٢].

هەروەها لەبواری تێکەڵ بوون لەگەڵ کولتورە جیاجیاکاندا، توانیوویانە ناسنامەی کورد بوون، لە(تورك و عەرەب و فارس) جیابکەنەوەو بەنەتەوەیەکی سەربەخۆیان ناس بکەن. چونکە خەڵکی سادەی ئەوروپا، کە دەڵێی عێراقیم یەکسەر دەڵێن تۆ عەرەبی.. . یان کە دەڵێی (خەڵکی تورکیا یان ئێران)م، ئەوان وا دەزانن تورك یان فارسی. ئەو ڕەوەندە، لەڕێگای سازکردنی ئاهەنگ و تێکەڵ بوون و هاموشۆ کردن، کولتوورو داب و نەریت و مێژووی کوردییان بەدونیا ناساندووە.. . لەڕێگای کردنەوەو ئامادەکردنی "ماڵی کورد"ی‌دا، جل و بەرگ و خواردەمەنی کوردییان پیشان داوە.

دەیان کۆمەڵەی هاریکاری‌و دۆستایەتیان لەگەڵ ئەم نەتەوانەدا دروست کردووە. جاری وا هەبووە لەنێو ڕیزی ئەو کۆمەڵانەدا، ئەندام پەرلەمان و کەسی پایەبەرزی سیاسی‌و ڕۆشنبیری بەرچاوی تێدا بووە.

هەر لەنێوەندی ئەم ڕەوەندەدا، بەدەیان گەنجی کورد لەبوارەکانی زانست و وەرزشکاری‌دا هەڵکەوتوون و پلەی یەکەمیان بەدەست هێناوە، کە بووەتە جێی شانازی کوردو، میدیاکان گرنگی‌یان پێداوە.

کوردەکان، بەتایبەتیش (کوردەکانی باکور)، لەڕووی ئابوورییەوە، چاوگێکی سەرەکی بەردەوامی بزووتنەوە چەکدارییەکەی پارتی کرێکارانی کوردستان بووینە.. . ئەوان، ڕۆڵێکی جوامێرانەو بەرچاویان گێڕاوەو بوونەتە داینەمۆی بزووتنەوەکە.. . (هەر لەماوەی مانگی تشرینی یەکەم-کانوونی

یەکەمی ١٩٩٥دا، "٣٦" ملیۆن مارکی ئـەڵمانیان وەك کۆمـەك و یارمـەتی کۆکردۆتەوەو)[٥٣] پێشکەش بەم بزووتنەوەیان، کردووە.

بەکورتی، ڕەوەندی کورد، ئەوەندە بەخاك و میللەتەکەی خۆی پەیوەسـتـە، دەتوانین بلێین" هەر بەجوگرافیا لەکوردستاندا دابڕاوە دەنا تەواوی ناسنامەو کۆڕانی میللەتـەکەی خـۆی لەکۆڵناوەو ئامادە نیە لێی جیابێتەوە... هەستی نەتەوەیی و کورد بوونیش، لەدەرەوەی زێدو نیشتمان، پتر تاو دەستێنێ و گەرم و گوڕتر دەبێت...

کوردێك ئەگەر دەربەسـتی نیـشتمانی نـەبێت، تـازە ئـەو دەرچـووەو چـی لەکوردستان داوە، خۆی تووشی ئەم ماندوو بوون و سەرئێـشەو لێپرسـینەوەیە بکات... بەپێی لێکۆڵینەوە زانستیەکان و بـیرو بۆچـوونی بیرمەنـدانی ئـەم بـوارە، هەسـتی نەتـەوەیی لـەدەرەوە بـەهێزو زاڵـتر دەبێـت... هـەر لـەم ڕوانگەیەوە (لـەنیوەی دووهـەمی سـەدەی نـۆزدەدا لـۆر ئـەکتۆن دەنووسـێت: "مــەنفا بێـشکەی ناسـیۆنالیزمە". بەنـەدیکت ئەندرسـۆن ئـەم بۆچـوونە قبووڵدەکات و لەڕاستیدا دەشیکاتە بناغەی تیوریە بەناوبانگەکـەی دەربـارەی ناسیۆنالیزم..)[٥٤] ئەدوارد سەعیدیش پێـی وایـە" (هەرکـە ماڵەکـەت بــەجێ بهێڵی، لەهەر جێگایەکدا بگیرسێیتەوە، ئیدی ناتوانی بەئاسانی ژیان دەست پێ بکەیتەوەو ببیتە هاوولاتیەکی دیکە لەجێگایەکی نوێ..)[٥٥].

کە ئەمـە ڕۆڵـی ڕەوەنـدی کـورد بێـت، دەبێـت هـەموو پـارت و گـروپ و سیاسەتمەدارانی کوردیش حسێبێکی تایبەتییان بۆ بکەن و لەهەموو بڕیـارێکی چارەنووس سازدا، سەنگی ئەوان لەبەرچاو بگرن و، بەهەموو هێزێك پـشتیوانی لەم خەڵکە بکەن، کە بوونەتە سەربازێکی وون و باڵوێزخانەی نەتەوەکەیانن... با چیتریش ئەم قەوانە سواوانە لێنەدرێتەوە: (کە لای وایە نیشتمان پەروەر ئـەو کەسەیە کە تەنیا لەناوەوە دەتوانێت خزمەتی نیشتمان بکات،و هەرچـی چـووە

ئەودیو سنوور ئیتر خزمــەتی نیــشتمانی بــۆ ناکرێـت. . . کەسـێکە –ئــەوەی لایەنگیری ئەم بۆچوونەیە. أ. تەنیا – عەقلیەتی ئەکتیفیستێکی سیاسی هەیە، هێشتا لەناو فۆرمە کۆنەکانی واقیع و دونیادا دەژی، هێشتا خزمــەتی نەتــەوەو نیشتمان لەمانا زۆر کلاسیکیەکانیدا دەبینێت)[٥٦].

ڕەنگدانەوەی کۆچ و سەفەر لەهونەری کوردیدا

کۆچ و سەفەر لەکۆمەڵگای کوردەواریدا، لەدوای ڕاپەڕینەوە بوویتە دیاردەیەك و دەیان کێشەو گرفتی کۆمەڵایەتی لێ کەوتۆتەوە.. . ئەو دیاردەیە، ئەوەندە زەقە، بەهیچ شتێك پووش بەسەر ناکرێت. مەوداکەی ئەوەندە فراوان بووە، هیچ خێزان و بنەماڵەیەکی کورد نییە، کەسێکی لەدەرەوە نەبێت. بۆتە گرفتێك، هەزاران گەنجی کوردی سەرقاڵ کردووە. ڕۆژ نیە، لەمیدیاکانی کوردستان، لەکۆڕو کۆبوونەوەی جەماوەری، لەچایخانەکان، لەسەر کار، لەزانکۆ، لەماڵ و لەدەرەوە، گوێ بیستی هەواڵەکانی کۆچ و سەفەر نەبین.. .

ئاپۆڕەی خەڵك، ڕۆژانە لەسەنتەرەکانی پەیوەندییە جیهانیەکان، خۆی لەخۆیدا، زەق بوون و فراوان بوونی سنووری ئەم کێشەیە. وەك دەڵێن" (هونەر ئاوێنەی گەلە). هەر بۆیەش کۆچ و سەفەر، بەشێوەیەکی فراوان، لەگۆرانیو

ئاوازو هونەری کوردیدا، ڕەنگی داوەتەوە.

لەسەردەمانی زوو و لەقۆناغە جیاجیاکانی مێژووی کورددا، بەهۆی شەڕو داگیرکردنی کوردستانەوە، هەزاران بنەماڵەو تاکی کورد، بەزۆری زۆردارەکی، لەخاك و زێدی خۆیان هەڵقەندراون و ئاوارە کراون.. ئەوان سەردەمان، بەشێوەیەکی بەرتەسك، لەحەیران و لاوك و مەقامی کوردیدا، ڕەنگ ڕێژ کراون.. . بەڵام هیچیان وەك سەردەمی دوای ڕاپەڕین نەبووە. پێش ڕاپەڕین و سەرەتای پرۆسەی تێکدانی گوندەکانی کوردستان لەئازاری ١٩٨٧دا، لەلایەن ڕژێمی عێراقەوەو ئاوارەکردن و بەزۆر ڕاگوێزانی خەڵکەکەی بۆتە جێی سەرنج و تێڕامانی هەندێك لەگۆرانیبێژە کوردەکان.

هونەرمەندی گەورەی کورد، (مەزهەری خالقی)، پاش تێکدانی گوندەکانی کوردستانی باشوورو دەربەدەرکردنی خەڵکەکەی، ئەم واقیعەی لەگۆرانی (ئەگەڕێمەوە بۆ وڵاتەکەم) بەتەواوی بەرجەستە کردووە.. . لەگەرمەی ئەم کارەساتەدا، بەدیدێکی روون و گەشەوە دەڕوانێتە ئاسۆو پێی وایە:

ادوژمن پێی خۆش بێ یان پێی ناخۆش بێ

ئەگەڕێمەوە بۆ وڵاتەکەم.. .او سەر لەنوێ دێهاتەکان بنیات دەنێتەوەو کێڵگەو باخ و بەراوەکانیش ئاوا دەکاتەوە.

(عەدنان کەریم)یش یەکێکە لەو گۆرانیبێژە داهێنەرانەی کە مۆرك و تایبەتمەندی خۆی هەیەو لەم بوارەدا جێ پەنجەی دیارە.. . ئەو، بەگۆرانی (کۆچی کوردان)، مێژووی کۆچە بەکۆمەڵەکەی خەڵکی کوردستان لەبەهاری ١٩٩١دا، تۆمار کردووە.. کە لەمێژووی گەلانی دنیادا کەم وێنەیە.. هەروەها گۆرانیەکی تری سەرکەوتووی ئەم بوارە (بەرەو ئاسۆ)ی (کامەران مستەفا)یە. کامەران، خۆزگە بەرۆژانێك دەخوازێت کە هەموو تاکەکانی کورد بگەڕێنەوە

وڵات و بەشداری بکەن لەئاوەدانکردنەوەی کوردستاندا.

(بورهان خۆشناو)یش، یەکێکە لەو ئاوارانەی شەڕی ناوخۆو، زێتر لەهەموو کەسێك کۆژانی ئەم دیاردەی چەشتووە.. . لەناو وڵاتەکەی خۆیدا ئاوارەیەو، لەمپەرگەلێك هەیە، ڕێ لەگەڕانەوەی بۆ زێدی خۆی دەگرێت.. ئەو بەپێچەوانەی زۆربەی گۆرانیبێژەکان، لەوڵاتی خۆیدایە، کەچی بەهۆی شەڕی ناوخۆی کوردستان، خاکەکەی بوویتە دوو پارچەو سەدانی وەك خۆی ئاوارەو سەرگەردان بووینەو، ڕۆژانە حەسرەت بۆ زێدی لەدایك بوونیان هەڵدەکێشن.. . خۆشناو، لەگۆرانی (نەمایێ) کە لەسەر ئاوازی لاوکی (نەمایێ)ی لاوك بێژ (کاوێس ئاغا)یە، بەهەڵبەستێکی نوێوە، گوزارە لەم بارەی ئێستا دەکات. لە هەر شارێکی کوردستان بێت، مادام لەپیرە هەولێر دوورە، خۆی بەغەریب و ئاوارە دەزانێت. خۆزگە بەڕۆژێك دەخوازێت، هەرچی زووترە، لەمپەرەکان بشکێن و ئەو و ئەمسالەکانی بەدڵێکی پڕ لەخۆزگەوە بگەڕێنەوە هەولێرو جارێکی تر ئەم تراژیدیایە نەبیننەوە.

(عەتا قەرەداغی)ش، لەگۆرانی (قەدەر)دا، ئاوارە بوون و لەیەکدابڕانی دەیان ژن و مێردو دەستگیران و خۆشەویست دەخاتە ڕوو.. . ئەو، دەستگیرانەکەی کۆچ دەکات، بەبزر بوون و نەمانی، سلێمانی بەچۆڵەوانی دەزانێت.. . ئامۆژگاری دەکات، کە خۆی نەداتە دەست ئەو قەدەرە نادیارەو خەمێکی تر نەخاتە سەر دیواری خەمەکانی.. . ئەگەر هەر دەشڕوات، یادگارەکانی بۆ بەجێ بهێڵێ، بەڵکو ئەوە خوایە، ببێتە مایەی سەبوریو دڵدانەوەی ژیانی تەنیایی.

(عەتا) مادام کەس و کارو هاوڕێو نزیکترین کەسی کە دەستگیرانەکەیتی،

سەفەری کردووە، باشاریش قەرەباڵغ و ئاوەدان بێت، ئەو هەر خۆی بەغەریب و نامۆ دەزانێت، چونکە کەسێك نیە، ڕازو گلەیی خۆی لا باس بکات و ببێتە هاودەم و شەریکی خەمەکانی“ -

(کەسێ شك نابەم تاخەم و ڕازی دڵمی لا باس بکەم

چۆل و خامۆشی ئەم شارە نازانم چۆن بێ ناز بکەم

ئەو دەمەی ماڵئاوایت کرد خەمێکی دیت بەنسیب بوو

تۆ ئەم شارەت جێ هێشتووەو من واهەست دەکەم غەریبم.. .)

لەکۆتایی گۆرانیەکەشدا، پاش هەموو گلەییو ڕازو نیازێك، ڕوو لەدەستگیرانەکەی دەکات و پێی دەڵێ“ مادام هەر دەڕۆی، ئەگەر نزیکترین کەست لەبیر کرد، کە منی دەستگیرانتم، بەڵام توخوا سلێمانی لەیاد مەکەو بیرەوەرییەکانی بێ ناز مەکە.

(زیاد بەرزنجی)ش، لەوڵاتی غوربەت و تەنیاییدا، تاکە شەریك و هاودەمی خەمەکانی خێزانەکەیتی.. . خێزانەکەشی کۆچی کردو تاهەتایە ماڵئاوایی لێ کرد.. . بۆیە چەپکە گوڵێك دەباتە سەر گۆڕەکەیو دەڵێت“

(تۆ هاودەردی غوربەتم بووی

بێ تۆ دنیام کش و ماتە

پڕ ئەندێشەو خەراباتە. . . .)

(زیاد) لەم کلیپەیدا، دیمەنی گۆڕستانێکی کش و مات و پڕ لە خامۆشیمان نیشان دەدات، کە بەکێلەکانیەوە ڕادیارە، گۆڕستانێکی مەسیحیيانەو تەنیا تەنیا دانیشتووەو دەردی دڵی خۆی تۆمار دەکات.

(هەیفا)ی کچە گۆرانیبێژیش، لەگۆرانیەکیدا، نامۆ بوون و دەردە دڵی

خۆی، بۆ دایك و باوك و براكانی باس دەكات و، پێی وایە سەفەرو ئاوارە بوون، قەدەرێكەو لەچارەی نەتەوەی كورد نووسراوە. بەئاوازێكی پڕ لەسۆزی غوربەتەوە، دەڵێ"

(كوردستان هەر هیڤیا مەیە

بێ وڵات ژیان تنەیە.. .)

(نوری گەرمیانی)ش لەزوویەكەوە گۆرانی (دووریتان)ی تۆمار كردووەو باسی لەدەست چوون و لەیەكدابڕانی دۆست و هاوڕێكانی دەكات.. . (سەیفەدین)یش لەگۆرانی (هەر دێمەوە)دا، جەخت لەسەر ئەوە دەكاتەوە، با دوورە وڵاتیش بێت، ڕۆژێك لەڕۆژان هەر دێتەوەو وەك گژوگیا لەبنجەوە، لەكوردستان سەرهەڵدەدات و دەڕوێتەوە.

لەسەرەتای شەستەكاندا، بەهەزاران كرێكاری تورك لەتوركیاوە، بەرەو وڵاتانی ئەوروپا بەتایبەتیش ئەڵمانیاو هۆڵەندا، بەنیازی كار كردن كۆچیان كرد. ئەم دیاردەیە، ئێستاكەشی لەگەڵدا بێت بۆتە بابەتێك و لەزۆر فلیم و چیرۆكی تەمسیلی توركیدا، ڕەنگی داوەتەوە.

كۆچی بەكۆمەڵی كوردانیش بەرەو قەدەرێكی نادیار، لەچەندان زنجیرە تەمسیلیو فلیم و كورتە فلیمی كوردی ڕەنگی داوەتەوە. (هاوڕێ مستەفا)ی دەرهێنەر، لەفلیمی (گێژاو - الدوامة)دا، دیمەنی پڕ لەئازارو ناخۆشی ئەو خەڵكە نیشان دەدات، كە لەدەریای (ئیجە)دا دەخنكێن یان لەهەوڵی خۆ دەربازكردن و سەرەمەرگ دان. وێرای ئەوەش، قەتارەی ڕۆیشتنی ئەو خەڵكە دەخاتە ڕوو كە بەرەو ئاسۆیەكی نادیار، تونێل و كوێرە ڕێگاو چڕە دارستان و هەورازی پڕ لەهەڵدێر دەبڕن و نازانن چارەنووسییان بەچی دەگات.

هەروەها کێشەو دیمەنەکانی زنجیرە تەمسیلی (خۆرنەوازان)، بەشێکی زۆریان گرفتەکانی سەفەرو دەنگ و باسی کۆچکردنە، کە شێوازەی چەندان خێزانی کوردی لەیەك پچڕاندووەو هەرەشەش لەسەدانی تر دەکات.. . کوڕ لەدەرەوەیە، خێزانەکەی لەکوردستانە.. . کوڕە بەهۆی سەختی ڕێگای قاچاغ و قەدەری ون، ئەندامێکی جەستەی خۆی لەدەست داوەو بۆتە تاکێکی پەك کەوتە. جورئەت ناکات، خێزانەکەی بباتە دەرەوە، چونکە لەوە دەترسێت، ڕۆژێك لەڕۆژان لێی هەڵبگەڕێتەوەو پێی ڕازی نەبێت.

ئەو واقیعە بەرچاوە، وەنەبێت هەر لەبواری گۆرانیو ئاوازو نواندندا خرابێتە ڕوو بەڵکو لەبواری شیعرو چیرۆکی کوردیشدا، کەم تازۆر، ڕەنگرێژ کراوە. قەسیدە درێژەکانی شاعیری هاوچەرخی کورد (شێرکۆ بێکەس)، هەمووی لەتاراوگەو ژیانی نامۆیی نووسراون و گوزارشت لەم دەمانە دەکەن. . . (قوبادی جەلی زادە)ش، لەکوردستانەوە، بەشداری خەمەکانی کۆچکردووان دەکات و ئاوێتەی شیعرەکانی دەکات.

ئەو ئێوارەیە دوا تەوقە لەگەڵ یەکدی دەکەین و

ماڵئاوا..

کەچی لەسەر سنوورە سەرما بردووەکانا

لەنێو بەلەمە بێ سەرو شوێنەکانا

لەپەککەوتووخانەو مووتاشخانەو مەیخانەو مێخا سیاحیەکانی

ئەوروپادا

پێکدەگەینەوە،

لەوێدا شێتانە، بۆ شیعرە شیرینەکانی من و

بۆ ئێسك سووكی ئێوەو

بۆ كوردستانە ئازیزەكەمان

بۆ ئاوارە بوونی خۆمان

دەكروزێینەوە!!

سەرچاوە: هەمیشە ڕوو لەخودا هەمیشە مەست، قوبادی جەلی زادە، سلێمانی ٢٠٠١، ل١٥٠).

لەكۆتایی ئەم باسەدا، داوای لێبووردن لەو گۆرانیبێژو شاعیرو ئەكتەرو خاوەن كارانە دەكەم كە ناوم نەهێناون.. . چونكە“ -

- مەبەستی من، هێنانەوەی چەند نموونەیەكە بۆ پشت ڕاست كردنی بۆچوونەكانم.. . نەك باسكردن و خستنە ڕووی، هەموو ئەو هەولاَنەی لەم بوارەدا دراون.

- بەهۆی دووره دەستی، هەر ئەوەندەم دەست كەوتووە كە باسم كردوون.. . دیارە كورد گۆتەنیش: (مشتێك نموونەی خەروارێكە).

دیاردەی
ڕەگەزپەرستی لەئەوروپادا

فراوانبوونی بازنەو تەشەنەکردنی کۆچ و سەفەر، بۆ دوو هۆکاری سەرەکی (ئابووریو سیاسی) دەگەڕێتەوە. لەم ١٥-٢٠ ساڵەی دوایی سەدەی بیستەمدا، کۆچی بەکۆمەڵ گەیشتۆتە ئاستێکی وا کە هەموو پێوانەیەکی شکاندووە، بەتایبەتیش دوای شەڕەکانی بەلقان و هەردوو جەنگی کەنداوو داگیرکردنی ئەفغانستان لەلایەن سۆڤیەت و باری نالەباری ئابووریو شەڕی ناوخۆیی ولاّتانی وەك روسیاو چین و جەزائیرو باشووری ئەفریقیاو تورکیاو یۆگۆسلافیاو دەیان پارچەی دیکەی ئەم جیهانە. ئاڕاستەو ڕووگەی ئەم کۆچانەش، زێتر بەرەو ولاّتانی ئەوروپای ڕۆژئاواو ئەسکەندنافیا بووە.. ئەم خەڵکە سەرهەڵگرتووە، لەپێناو درێژەدان بەئاسوودەیی ژیان، ڕوویان لەم ولاّتانە کردووە.. . بەو سیفەتەی لەو شوێنانەدا، تاڕادەیەکی باش دیموکراسیەت بەرقەرارەو مافی مرۆڤیش پارێزراوە.

ئەم کۆچانە، دیاردەی نازیـەت و هەسـتی ڕەگەزپەرسـتی تـۆختر کـردووە. هەرچەندە لەئەوروپادا، ڕەگی نازییەت، مەودایەکی لەمێژینـەی هەیـە، بـەڵام لەم ١٠ -١٢ ساڵەی دواییـدا، زێـتر پـەرەی سـەندووە. ئەمـەش بـەزۆری لـەو شەپۆلە خەڵکەدا سەرچاوەی گرتووە. ئەگـەر بـەراوردێکی سـەرپێیی ژمـارەی بێگانـە لەئێـستاو دە سـاڵ لەمەوبـەر بکـەین، دەبیـنین ڕێـژەی ئـەم خەڵکـە، ئێستاکە لەهەموو وڵاتانی ئەوروپاو ئەسـکەندنافیادا، زۆرتـر بـووەو هەسـتی ڕەگەزپەرستیش زێترو کاریگەرتر بووە. ئەوان (نازییەکان)، پێیان وایە"-

- خەڵکی بێگانە، بەهۆی جیاوازی کولتووریو ئایینیەوە، نـاتوانن لەگـەڵ عادات و تەقالیدی ئەوروپا هەڵبکەن.. . ئەگەر لێرەش لەدایك بن، هەر نـامۆن و ناتوانن تێکەڵ بەکۆمەڵگا بن و ئەو کولتوورەی ئەوروپا وەربگرن.

- ناتوانن، تەواوی یاساکانی دەوڵەت و دەزگـا خزمەتگوزارییـەکان پـەیڕەو بکەن و گوێڕایەڵی ئامۆژگارییەکان بن.

- هۆکاری سەرەکین بۆ پیس کردنی شەقام و شوێنە گشتیەکان.

- کۆسپێکی گەورەن لەبەردەم بەرقەرار بوونی هێمنیو ئاسایشدا.

- کلیلی ماددە بێهۆش کەرەکانن، کە هەڕەشە لەژیانی مرۆڤ دەکەن.

- لەدوارۆژێکی نزیکدا، بەهۆی زیدەبوونی زاوو زێو تۆکمە بـوونی بونیـاتی خێزانە بێگانـەکان بەتایبـەتیش ڕۆژهەڵاتییـەکان، ژمارەیـان زۆرتـر دەبێـت. بەکورتی ئەوان لەمیوانـەوە دەبنـە خـاوەن مـاڵ.. . بۆچـوون و داخۆیانـەکانی (هینگنتۆن) ئەو زەنگە بەئاشکرا لێ دەدەن.. . (ئـەو لەکۆنفرانـسێکدا سـاڵی ١٩٩٧، دەوڵەتی ئەمریکاو دەوڵەتە خۆرئاواییەکان بەوە دەترسێنێ گەر بێـت و چاوێك بەسیاسەتی وەرگرتنـی پەنابـەرو کۆچـکردووەکاندا نەخـشێتەوە، ئـەوا پیاوی سپیو ڕەگەزی سـپی لـەخۆرئاوا تاسـاڵانی ٢٠٢٥ دەبێتـە کەمایـەتی، ئـەوەش واتـــە دەست بەسەراگرتنی خۆرئاوا لەلایەن ڕەگەزی زەردو ڕەش و

ئەسمەرەوە، بەمانایەکی دی مەرگی خۆرئاوا)[٥٧].

لەولاتێکی تری ئەسکەندنافیای وەك دانیمارك، لەكۆی پێنج ملیـۆن و نیـو، نیو ملیۆنیان بێگانەن. پسپۆڕەکانی کۆمەڵناسـی وای بـۆ دەچـن، کـە لەچـەند ساڵێکی کەمی داهاتوودا، بەهۆی زۆر بوونی زاووزێ لەنێو خێزانـە بێگانەکانـدا ژمارەیـان دەگاتـە ژمـارەی دانیمارکییـەکان. (پرۆفیـسۆر "پـاول کریـستیەن مەتیسن" ئەندامی لیژنەی لێکۆڵینەوەی نێودەوڵـەتی لـەبواری گەشـەی خـەڵك لەزانکۆی کۆپنهاگن پێی وایە" ڕەوتی هەنووکەیی کـۆچ کـردن بـەرەو ئـەوروپا ئەگەر بێت و بەم حاڵەتە بەردەوام بێت، لەئاییندەیەکی نزیکدا دەکارێ بونیـادی کۆمەڵگـە ئەوروپاییـەکان، لەوانـە دانیمـارك، بـشێوێنێ، بـێ ئـەوەی سیاسەتمەدارانی ئـەوروپی لێـی بـەئاگا بـن.. . هـەروەها ڕاپـۆرتی سـاڵانەی نووسینگەی ئاماری سەر بەوەزارەتی ناوخۆی دانیمارك پێی وایە" پاش بیـست ساڵی دیکە، واتە لەساڵی ٢٠٢٠ ژمـارەی خـەڵکی بێگانـە لـەدانیمارك خـۆی لەهەشت سەد هەزار کەس دەدات، کـە لەچـاو ژمـارەی دانیـشتوانی دانیمـارك "٥,٥٠٠,٠٠٠" کەسە ژمارەیەکی خەیاڵیو سەرسوڕ هێنەرە)[٥٨].

لـەولاتێکی وەکـو ئـەڵمانیادا[٥٩]، سـاڵی ١٩٦٠ تـەنها (٦٨٦,٢) هـەزار بێگانـە هـەبووە. کەچـی لـەکۆتایی سـاڵی ١٩٩٩دا ئـەم ژمارەیـە پێوانـەی شکاندوەو گەیـشتۆتە (٧,٣٤٤) ملیـۆن بێگانـە کـە لـە (٩٪)ی دانیـشتوانی ئەڵمانیا پێکدەهێنن.

- زۆر بوونی بێگانە، دەرفەتی هەبوونی کار کەم کردۆتەوە، چـونکە بێگانـە هـەموو کـارێکی وەك" کەناسـی، پـاك کردنـەوەی چێـشتخانەو نەخۆشـخانەو تەوالێتەکان و چاودێری کردنی پیرو پەککەوتـەو بەساڵاچـووەکان و ئـیشی لـەم بابەتە، بەنرخێکی هەرزانیش دەکەن. ئەمەش بۆتە هۆی زۆر بوونی خەڵکی بـێ ئیش لەهەموو ئەوروپادا. بێکاری (بطالة)ش هەتا دێت زێتر دەبێت. بـۆ نموونـە

ژمارەی بێکارەکـان لەئـەڵمانیا، لەشـوباتی ۲۰۰۱دا (٤,١١٢,٦٣٨) ملیـۆن بووە کەچی لەشوباتی ۲۰۰۲دا بۆتە (٤,٢٩٦,١٥٧) ملیۆن بێکار[٦٠].

- شـەڕ، دزی کـردن، ئیـشی قاچـاغ (ڕەش)، ئـاژاوە نانـەوە لەشـوێنە گـشتییەکانی وەك" سـینەماو قاوەخانـەو دیـسکۆخانەکاندا، سەرچـاوەی سەرەکییان، بێگانەکانن.

ئەو بیانووانەو دەیـانی دی، وەڵامـی حـازر بەدەسـتی ئـەو خـەڵکی ڕەگـەز پەرستەیە، کە هـەردەم وەك بنێـشتە خۆشـەی بـن ددان دەیجوونـەوە. کاتێـك ڕێکخراوەکانی مافی مـرۆڤ و پارتـە چـەپەکان، بـەرگری لـەمافی پەناهەنـدەو بێگانەکانی دەکەن و هەوڵی رووخاندنی ئەو دیوارانە دەدەن، کە لەنێوان خـاوەن ماڵ و میوانەکاندا دروست کراون، ئەوانـە، دەبنـە بەربەسـتێك و هـەتا پێیـان بکرێ دیوارەکە ریزبەندو ئەستوورتری دەکەن.

فراوان بوون و پەرەسـەندنی ئـەو هەسـتە، دەیـان گـروپ و پـارتی بـچووك بچووکی نەتەوەیی‌و ڕاستڕەوی توندڕەوی لـێ کەوتۆتـەوە، کـە بەپلـەی یەکـەم هەڕەشە لەژیان و ئاسایشی خەڵکی بێگانە دەکەن. لەوڵاتێکی وەك ئەڵمانیادا، کە چەقی باسەکەی ئێمەیە، نموونەی هەرە دیاری ئەو پارتە بچووکە ڕاستڕەوانە، (پارتی کۆمارییەکان RED و پارتی گەلی ئـەڵمانی DVU و پـارتی دیمـوکراتی نەتەوەیی NPD)ن، کە ئەوەی دواییان بەهۆی دژایەتی کردنی بێگانـە دەنگـۆی ئەوە هەیە کـە پارتەکـەیان دابخرێ.. . ئـەم پارتـە (NPD) لەسـاڵی ١٩٦٤دا لەکۆبوونـەوەی بزووتنـەوەی ڕاسـتڕەوەکاندا دامـەزراوە. داوای سـەرەکییان، گەڕانەوەی سنوورە میللییە کۆنەکانی ئەڵمانیاو سافی‌و پاکی خوێنی ئەڵمانە.

(NPD) لەساڵانی ١٩٦٦ -١٩٦٨دا، تـوانی لەپەرلـەمانی حـەوت هـەرێمی ئـەڵمانیادا بەشـدار بێـت. لەسـاڵی ١٩٦٨دا زێـتر لـە ٣٠ هـەزار ئەنـدامیان هەبووە، بەڵام لەمە بەدواوە تادەگاتە سـاڵی ١٩٩٤ هـەر لـەکز بـوون دابـووەو

ورده ورده خەڵكى لێ دووركەوتۆتەوە. كەچى لەساڵى ١٩٩٥ بەدواوە ڕۆژ بەڕۆژ ژمارەى ئەندامانيان ڕوو لەزياد بوونە. ئەم پارتەو پارتە ڕاستڕەوە هاوبيرەكانيان، گرنگترين چالاكىو دروشمەكانيان خۆى لەم كارانەدا دەنوێنێت" -

١ -شكاندن و تێكدانى گۆڕستانى جولەكەكان.. . كاتى خۆى، لەسەرو بەندى جەنگى جيهانى دووەمدا، هيتلەرى مامۆستايان، شەش (٦) مليۆن جولەكەى سووتاند، كە تائێستاكەشى لەگەڵدا بێت حكومەتى ئەڵمانيا باجەكەى دەدات.

٢ -ئاگر تێبەردانى كەمپەكانى پەنابەران.

٣ -ئاگر تێبەردانى ماڵە بێگانەكان، (سووتانى كرێكارە توركە كۆچكردووەكان لەناو ماڵەكانى خۆياندا لەئەڵمانيا ديمەنێكە تائێستاش لەويژدانى مليۆنان كەسدا زيندووە)[٦١].

٤ -لێدان و كوشتنى بێگانەكان.. . هەر بۆ نموونە لەساڵى ١٩٩١دا (٢٤٢٦)

تاوان دژى بێگانە كراوە.. . لەساڵى ١٩٩٢دا ئەم ژمارەيە دووقات زێتر زيادى كردووەو گەيشتۆتە (٦٣٣٦) تاوان.. . كەچى لەساڵى ١٩٩٩دا كەمێك كەمتر بۆتەوەو گەيشتۆتە (٢٢٨٣) تاوان.

لەكۆى سەرجەم ئەو تاوانانەدا، لەوانە (١٠) هەوڵى كوشتنى بێگانە بووە. (٣٨٦) كەس بريندار بووە. (٢٩) ئاگر تێبەردان و تەقينەوەى كەمپەكان بووە. هەر لەم بارەيەوە وەزارەتى ناوخۆى ئەڵمانياى فيدراڵ ڕايگەياند" كە زەبرو زەنگ دژى بێگانە لەزياد بووندايە. هەر تەنها لەساڵى ١٩٩٧دا (٤٠٦) بێگانە بريندار كراون، ئەوە بێجگە لەو ڕووداوانەى كە لەلايەن پۆليسەوە تۆمار نەكراون. كەچى لەساڵى ١٩٩٦دا ژمارەى بريندارەكان ٣٠٧ كەس بووە.. . هەر لەدرێژەى ئامارەكەى ئەم وەزارەتەدا هاتووە كە ژمارەى توندڕەوە

ڕاستڕەوەکان لەئەڵمانیادا لەساڵی ۱۹۹۷دا بوونەتە (٤٨٤٠٠) کەس، کە لەوانە (٧٦٠٠) کەسیان ئامادەی زەبر وەشاندنن بەتایبەتیش لەدژی بێگانەکان. لەهەمان ساڵدا –۱۹۹۷- (١١٧٠٠) کاری تاوانیان ئەنجام داوە، کە ٦٠٪یان دژی بێگانەکان بووە.

٥ –خۆئامادە کردن بۆ خۆپیشاندان و کۆبوونەوەو فرۆشتنی دروشم و میدالیاو بڵاوکراوەی نازییەکان.

٦ –کەڵك وەرگرتن لەتۆڕەکانی ئینتەرنێت بۆ پڕوپاگەندە کردن دژی بێگانەکان و بڵاوکردنەوەی بیری ڕەگەزپەرستی.

بنکەو مەکۆی هەرە سەرەکی فراوانبوون و ئەنجامدانی چالاکییەکانی ئەم پارتە ڕەگەزپەرستانە، ئەڵمانیای ڕۆژهەڵاتە.. . ژمارەی ئەندامانی ئەم پارتە نازیو ڕاستڕەوانە، بەگوێرەی سەرچاوەکانی پاراستنی دەستوور بەم شێوەیەی خوارەوەیە:-

١ –پارتی کۆمارییەکان REP لەساڵی ۱۹۹۸دا (١٥) هەزار ئەندامیان هەبووە، کەچی لەساڵی ۱۹۹۹دا بۆتە (١٤) هەزار.

٢ –پارتی گەلی ئەڵمانی DVU لەساڵی ۱۹۹۸دا، (١٨) هەزار ئەندامیان هەبووە کەچی لەساڵی ۱۹۹۹دا بۆ (١٧) هەزار دابەزیووە.

٣ –پارتی دیموکراتی نەتەوەیی NPD لەساڵی ۱۹۹۹دا (٦) شەش هەزار ئەندامیان هەبووە.

بەشێوەیەکی گشتی، بەرەنجامی هەڵمەتی دژایەتیکردنی ئەم پارتە بچووکە ڕاستڕەوانە لەلایەن کەسایەتیە ڕۆشنبیرو سیاسەتمەدارو بازرگان و پیاوانی سەندیکاو ڕێکخراوەکانی مافی مرۆڤ و ژینگەوە، دەبینین ژمارەی ئەندامەکانیان کەمتر بۆتەوە.. . ئەم ڕێکخراوو کەسایەتیە دیارانەی ئەڵمانیا

پێیان وایە" ئەم هەموو تاوانە دەرهەق بەبێگانەکان، لەکەیەکی دیارو بەرچاوی شەرمەزارییە بەڕووی حکومەت و نەتەوەی ئەڵمانەوە. . . بۆیە لەهەوڵی بەردەوام دان بۆ بەڕەسمی قەدەغە کردنی ئەم پارتانە. هەر ئەم هۆکارانە پاڵی بەوەزارەتی ناوخۆی ئەڵمانیا ناوە، کە هەڵمەتێکی بەرفراوان دژی بنکەو مەکۆی ئەم ڕاستڕەوانە ئەنجام بدات. لەئەنجامی ئەم هەڵمەت و پشکنین و دۆزینەوەی مەکۆی نازییەکاندا، پۆلیسی ئەڵمانی بەسەدان دیکۆمێنت و دروشم و کاسێت و سیمبۆڵ و گۆرانیو سروودی نازییەکانی دەستگیر کردووە، کە هەر هەموویان گوزارشت لەدژایەتیکردنی بێگانەو بەرز ڕاگرتنی خوێنی ئەڵمانی دەکەن.. . تائێستاکە پۆلیس چەند هەڵمەتێکی فراوانی دژی ئەم کۆمەڵانە ئەنجام داوە.

هەر لەم بارەیەوە، (گێرهارد شرۆیدەر)ی ڕاوێژکاری ئەڵمانی یاساغکردنی NPD بەدوور نەزانی.. . وەزیری ناوخۆش لە ٢٠٠٠/٨/٩دا، لەلێدوانێکیدا گوتی" بۆ چارەسەرکردنی ئەو مەسەلەیە (٤٠٠) ملیۆن مارك تەرخان کراوە.. جگە لەئیجرائاتی ئەم دوو دەسەڵاتە باڵایەش، ڕێکخراوو سەندیکاکان داوادەکەن" کار بەو کەسانە نەدرێت کە توندڕەون.

مەسەلەی قەدەغە کردنی پارتی ڕاستڕەوی ئەڵمانی NPD، لەبواری سیاسەت و ئیجرائاتی دەوڵەت بۆتە شتێکی ڕەسمی، بەتایبەتیش دوای ئەوەی ئەو خۆپیشاندانەی NPD بەتەمای بووە لە ٢٠٠٠/١١/٤ لەبەرلین ئەنجامی بدات، لەلایەن کاربەدەستانی بەرلینەوە ڕەت کرایەوەو، بواری ئەنجامدانی نەدرا.

لە(نەمسا)شدا، (پارتی ئازادیخوازی نەمسا)، کە پارتێکی ڕاستڕەوی توندڕەوە، لەهەڵبژاردنەکانیساڵی ١٩٩٩ی پەرلەماندا لە ٣٠٪ی دەنگەکانیان هێناو، بەشێکی دیاری کورسییەکانی پەرلەمانیان، وەدەست

هێنا.. . هەرچەندە ئەوکات، فشارێکی زۆریان لەلایەن وڵاتانی تری ئـەوروپاو ئەمریکاو نەتەوەیەکگرتووەکان و، ڕێکخراوەکانی مافی مرۆڤەوە کرایـە سـەر، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا، جێگری سەرۆك وەزیرانی نەمسا، خاتوو (سۆزانا)یـە کـە جێگری (د.یۆرگ هایدەر) سەرۆکی پارتی ناوبراوە. ئەم پارتـە ڕاسـتڕەوە، دژی بێگانەکانـە، بەتایبـەتیش دژی جوولەکـەکانی نەمـسایە. هـەر لەبـەر ئـەوە، حکومەتی ئیسرائیل لەشوباتی ٢٠٠٠دا، باڵوێزی خۆی لەنەمـسا کێـشایەوە.. (د.یۆرگ هایدەر) دژی بڕیارەکانی نەتەوە یەکگرتووەکان و ئەمریکا لەشـوباتی ٢٠٠٢دا، سەردانی عێراقی کردو، لەمیانـەی سـەردانەکەیدا چـاوی بـە سـەدام حوسێن کەوت و، پشتیوانی خۆی بۆ ڕژێمی سەدام و دەرباز بوون لـەم قەیرانـە، ڕاگەیاند. پێشتریش، سەردانی لیبیای کردبوو.. . ئەم دوو دەوڵەتـە، (عێـراق و لیبیا) لەو لیستەیەدان کە ئەمریکا بە دیکتاتۆرو تیرۆریستی‌یان دەزانێت.

جـاران، بزووتنـەوەی ڕاسـتڕەوەکان لەلایـەن سـەنتەری بڕیاردانـەوە، زێـتر سەرکوت دەکران و بواری کارکردنیان تەسکتر دەکرایەوە. وەلێ دوای کارەسـاتی ١١ی ئەیلولی ٢٠٠١، کـە بـە(ئـەیلولی ڕەش) ناسـراوەو هێـرش کرایـە سـەر سەنتەری بازرگانی جیهانی لەئەمریکا، لەهەموو جیهانـدا، ڕاسـتڕەوەکان ئـەو فشارانەی جارانیان لەسەر نەماوەو، ئەم کارە تیرۆریستی‌یەش بووە هۆکارێك بۆ فراوان بوون و دەست بەکاربوونی زێتری ئەو ڕێکخراوو کۆمەڵە ڕەگەزپەرستانە.

نازییەکان، لەڕوخساری هەر بێگانەیـەك، بەتایبـەتیش ئیـسلامەکان، (بـن لادن)ێك دەبینن. هەوڵی ئەوەش دەدەن، یاسای دژە تیرۆر بکەنە دژە بێگانـە.. پاش ئەو ڕووداوە، گەنجە سەرتراشاوە ڕاسترەوەکان، لەئـەڵمانیا چـەندان نامـەو ئاگـاداری هەڕەشـە ئامێزییـان خـستە نـاو سـندوقی پۆسـتی ماڵـە تـورك و ئیسلامییەکان.. . تاوەکو ڕوخساری بێگانەو ئیسلامییەکان ناشـیرین بکـەن،

خۆیان کاغەزو زبڵ و پیسایی فڕێ دەدەنە پارك و شوێنە گشتییەکان و شووشەی بەتاڵ فڕێ دەدەنە سەر شەقامەکان، تاوەکو ناوی بێگانە لەکەدار بکەن.

ئەوان پێیان وایە" بێگانە فرسەتی کاریان لەدەست دەدەن، هەر بۆیە لەکەناڵی ڕاستڕەوەکان هانی خەڵك دەدەن بۆ دژایەتی کردنیان. خۆ ئەگەر تاوانێك لەدەست ئیسلامێك یان بێگانەیەك قەوما، ئەوە ئەوەندە گەورەی دەکەن و دەیکەنە مانشێتی ڕۆژنامەکان و تاماوەیەکی زۆر لەسەری دەدوێن. خۆ ئەگەر ئەو تاوانە لەلایەن خودی ئەوروپییەکان، خۆیان ئەنجام بدرێ، ئەوە بچووك دەکرێتەوەو دەیان بیانووی بۆ دەهێننەوە.. . بۆ نموونە" لەڕۆژی ٢٠٠٢/٤/٢٦ گەنجێکی تەمەن (١٩) ساڵەی ئەڵمانی بەناوی (ڕۆبەرت) لەشاری (ئێرفۆرت) هێرشی کردە سەر قوتابخانەکەیو (١٦) کەسی لەمامۆستاو قوتابیەکانی کوشت و دواتریش خۆی کوشت.. . لەماوەی دوو ساڵدا، ئەوە پێنجەم حاڵەتی ڕووداوی لەم جۆرەیە، لەقوتابخانەکانی ئەڵمانیادا. میدیاکان دەڵێن" ڕۆبەرت قوتابیەکی تەمبەڵ بوو.. . بەفڕوفێڵ و ساختە مۆڵەتی نەخۆشی دروست دەکردو لەقوتابخانە خۆی دەدزیەوە.. . تاکار گەیشتە ئەوەی لەقوتابخانە دەرکرا.. . ئیدی (ڕۆبەرت) لەتۆڵەی ئەوە ئەم کارەی ئەنجامدا.. . هەروەها دەیان بیانووی وەك تووش بوون بەنەخۆشی دەروونییان بۆ دۆزیەوەو پاساویان بۆ تاوانەکەی دەهێنایەوە.. . ئەو ڕووداوانە لەفەڕەنساشدا، بەگەلێك شێوە دووبارە دەبنەوە. کەچی لەبەرامبەر ڕووداوێکی وەك ڕووداوی (فاتیمە ساهیندال) زێتر لەهەللا دەدەن و هەوڵ دەدەن کەسایەتی هەموو بێگانەو کوردێك لەکەسایەتی باوکی (فاتیمە) بەرجەستە بکەن. ئێمە

وەنەبێت بەرگری لەم کارە نارەوایە بکەین و پاساوی بۆ بهێنینەوە، بەڵام پێمان وایە چەند دەرهەق بەباوکی (فاتیمە) دەکرێت، دەبێت ئەوەندەش دەرهەق بە (ڕۆبەرت)و ئەمسالەکانی بکرێت.

سەنتەرێکی تری بزووتنەوەی ڕاستڕەوەکان، لەئەوروپادا، فەڕەنسایە، ئەوەی لەیەکەم خوولی هەڵبژاردنی سەرۆکایەتی فەڕەنسادا دیمان، هەڵکشان و فراوانبوونی ئەو نێوەندەیە.. . (جان ماری لۆپین)ی سەرۆکی (بەرەی نیشتمانی فەڕەنسی) ڕاستڕەوی توندڕەو، لەخوولی یەکەمی هەڵبژاردنی سەرۆك کۆماردا، ڕکابەرایەتی (جاك شیراك)و (جۆسپان)ی کردو ئەوەی دواییانی بەزاند، پارتی کۆمۆنیستی فەڕەنسی تەواو شکستیان هێناو توانیان ٣٪ی دەنگەکان بەدەست بهێنن. جۆسپان لەبەردەم میدیاکاندا، دانی بەشکستەکە هێناو بڕیاریدا دەست لەکاری سیاسەت بکێشێتەوە.

لەم هەڵبژاردنەدا، چەپڕەوی توندڕەوو ڕاستڕەوی توندڕەو کەوتنە ڕکابەرایەتیو چەپڕەوەکان ١١٪ی دەنگەکانیان هێنا. کەچی ڕاستڕەوەکان ١٩٪ی دەنگەکانیان هێنا.. . بەواتایەکی تر، هەستی ڕاستڕەوی، زێتر زاڵە بەسەر هەستی چەپڕەوی (جان ماری لۆپین)، چۆن لەهەشتاکاندا بانگەوازی دژایەتی کردنی پەنابەران و دەرکردنیانی دەکردو بەسەرچاوەی زیادبوونی بێکاریو تاوانی دەزانین.. . ئەو، لەم هەڵبژاردنەی ٢٠٠٢/٥/٥دا، بانگەوازەکانی بریتی بوون لە:-

- پەشیمان بوونەوە لەپارەی یەکگرتووی ئەوروپی (ئۆیرۆ)و خستنەکاری (فرەنك)ی فەڕەنسی.

- دانانی ڕادەیەك بۆ بێگانەو بەپەناهەندە وەرگرتنیان.

- بەتاڵ کردنەوەی دوو ڕەگەزنامە بۆ بێگانەکان، وەك: (فەڕەنسیو جەزائیری)، یان (فەڕەنسیو مەغریبی)و. . . تاد. دەبێت بێگانە تەنها یەك ڕەگەزنامەی فەڕەنسی هەبێت.

- سنوور دانانێك بۆ بنیات نان و کردنەوەی مزگەوتی موسڵمانەکان و کەمکردنەوەیان. لەگەڵ هەموو ئەمانەشدا، لەخوولی دووەمی هەڵبژاردندا ١٧,٩٪ دەنگەکانی هێنا.

لەهۆڵەنداش، پارتی ڕاستڕەوی توندڕەوی هۆڵەندی، لەهەڵبژاردنەکانی شارەوانی ئەمستردامدا، لەکۆی (١٥٠) ئەندام (٢٥) ئەندامیان هەیەو بەرە بەرە لەزیاد بووندان، بەتایبەتیش دوای تیرۆرکردنی (بێن ڤۆرتن)ی سەرۆکی پارتەکە بەدەستی کەسێکی نەناسراوەو لە ٢٠٠٢/٥/٦دا.

لەبەریتانیادا، حکومەت لەبەر فشاری ڕاستڕەوەکان، ناتوانێت بەشداری پارەی یەکگرتووی ئەورووپی بکات و تائێستاش ئامادە نیە، ئەم کارە ئەنجام بدات. لەدانیمارکیشدا، پاش دەست بەکاربوونی ڕاستڕەوەکان لەدەسەڵات و حوکمدا، فشارێکی زۆر دەخەنە سەر بێگانەکان، بۆ کار کردن و فێربوونی زمان.

هەروەها یاساکانی وەرگرتنی پەناهەندەو، یەکگرتنەوەی خێزانیان، توندتر کردووەو، بوار نادەن، ئەو هەقە بەبێگانە بدەن.

حاڵی حازر، بزووتنەوەی ڕاستڕەوی لەئەورووپادا، لەحاڵەتی گەشەسەندندایە. ئەو خەڵکەی ئەو هەستەیان هەیە، بەشێوەیەکی گشتی، ئاستی ڕۆشنبیرییان نزمە.

ئەوان، پێیان وایە" لێژ بوون و خلۆر بوونەوەی شکۆی دەوڵەتی نەتەوەییان دەگەڕێتەوە بۆ زۆر بوونی بێگانە لەوڵاتەکانیاندا، کەچی بێ ئاگان لەوەی"

(بەبۆنەی جیهانگیرییەوە ڕاستەوخۆ دەوڵـەتی خۆشـنودگەرایی دەکەوێتـە نـاو قـەیرانی قـوڵ قوڵـەوە. دەوڵـەت هـەموو ڕۆژێـك بەشـێك لەڕووخـسارە کۆمەڵایەتیەکانی ئەدۆڕێنێت و تادێت زیاترو زیاتر بەجیهان ئەبێت)(٦٢).

ئەو ڕاستڕەوانە بیر لەوە ناکەنـەوە، کـە سـەردەمانێك ئـەو بێگانانـە بـەپیر وڵاتەکانیانەوە چوون و، بەبازووی خۆیان، بەشداری بنیاتنانەوەی وڵات بووینە، نموونەی ئـەو هـەموو کرێکـارە کـوردو تورکـەی کـە لـەپاش شـەڕی جیهـانی دووەمەوە بەرەو ئەڵمانیا، کۆچیان کردو وەك هێزێکی بنیاتنەر، نەخشی ئـەوان لەسەر ئاوەدانکردنەوەی ئەو وڵاتە دیارە. تائێـستاشی لەگەڵـدا بێـت، بـەهۆی شەڕو ئەو زیانە زۆرە گیانییەی لەنەتەوەی ئـەڵمان کـەوت، ڕێـژەی ژن زۆرتـرە لەپیاو.

لەدوا وێستگەی ئەم بابەتە، هەر چۆنێك بێت (ئەگەر لەشـەرمی ڕووان)یـش بێت، خـەڵکی ئـەوروپا بەگـشتی بـواری ئـەوە نـادات، ئـەم گـرووپ و پارتـە نازییانـە، بـەرفراوان بـبن و دەسـەڵات بگرنـە دەسـت، چـونکە پێیـان وایـە" هەڵگیرسـاندنی شـەڕی دووەمـی جیهـانیو، ئـەو هـەموو زیانـە مرۆییـو ئابوورییانەی لەئەوروپا بەگشتیو، ئەڵمانیا بەتایبەتی کـەوت، سەرچـاوەکەی (هیتلەر)ی مامۆستاو ڕێبەری ئەم دەستەو گرووپە ڕاستڕەوانەیە.

باری ژنان لەوڵاتانی ئەوروپادا

ناوە ناوە لەرۆژنامەو دەزگاکـانی ڕاگەیاندنـدا، لـەوڵات و دەرەوەی وڵاتـدا، بابەت و وتاری جۆر بەجۆرم لەسەر (باری ژنـان) بەرچـاو دەکـەوێت، کـە هـەر نووسەرەو بەگوێرەی بیرو بۆچوون و لێکدانەوەی خۆی، لەسەر ئەم بابەتـە دواوە. ئەوەی لەهەموو بابەتەکاندا، زێتر سەرنجی منی ڕاکێشاوە، ئەوەیە کـە زۆربـەی نووسەرەکان، باسیان لەناگزووریو خراپی باری ژنان و خێزان لەوڵاتـدا کـردووە. وەك ئـەوەی وابـزانن، کـە ئـەو کێـشەیە، تـەنها لەوڵاتـدا بەرقـەرارەو، ژنـان لـەدەرەوەی وڵاتـدا -بەتایبـەتیش ئـەوروپا - هـای لایـف دەژیـن و هـیچ ناگزوریەکیان نیەو کەسیش پێیان نالێت" (لەسەرەوەی چاوت دوو برۆیە).

بۆ بەسەرکردنەوەو خوێندنـەوەی ئـەم بابەتـە، منـیش وەك هـەر بابایـەکی گۆڕین، یەك دوو قسەم هەیەو، بـۆ کورتکردنـەوەیان، ئـەم وردە ناوونیـشانانە بەکار دەهێنم.

خێزان لەئەوروپادا

خێزان، یەکەیەکی بنچینەیی پێکهاتەی کۆمەڵە.. . لەڕووی پێگەیاندن و پەروەردە کردنی منداڵیشدا، بەیەکەم قوتابخانە دادەنرێت. کەچی لەئەوروپادا، ئەو یەکە بنچینەییەی کۆمەڵ، تووشی هەرەس هێنان و داڕزان بووە. شیرازەی خێزان تەواو پچڕاوە. جاری واهەیە، بەهۆی ساردی پەیوەندیو دوورکەوتنەوە لەخێزان، خوشك و برا، دایك و منداڵ، یەکتری ناناسنەوە. هەر بۆ نموونە، لەکەناڵی تەلەفزیۆنی (پرۆ زیبن- ٧)ی ئەڵمانی، بەرنامەیەکی تایبەت هەیە بۆ دۆزینەوەو بەسەرکردنەوەی ئەو منداڵ و گەنجە پەراگەندانەی کە لەدایك و باوکیان دوورکەوتوونەتەوەو جارێکی تر بەیەکتریان شاد دەکاتەوە.. . دایك و باوك و منداڵەکان، لەبەردەم دانیشتوان و شاشەی تەلەفزیۆن، دەست لەمل یەکتر دەکەن و فرمێسکی شادومانی دەڕێژن. . .

بۆ بنەبڕ کردنی ئەم دیاردە ترسناکە، لەکۆمەڵگای ئەوروپیدا، حکومەت و دام و دەزگا دەوڵەتیەکان، بەکەنیسەکانیشەوە، حاڵی حازر لەهەوڵی ئەوەدان، دووبارە خێزان بنیات بنێنەوەو سۆزو خۆشەویستی بگەڕێننەوە نێوان تاکەکانی ئەم یەکەیە.. . هەر بۆیە، لەپڕوپاگەندەو پێشبڕکێی هەڵبژاردنی پەرلەمان و ئەنجوومەنی شارەوانیەکاندا، زۆربەی پارتەکان، ئەم کارتە بەکار دەهێنن و لەسەر باشکردنی باری خێزان و تۆکمە کردنی کۆڵەگەکانی دا، دروشم بەرز دەکەنەوەو گرەو دەکەن.

لەزۆربەی خێزانەکاندا، منداڵ هەر شیرەخۆرەیە لەسۆزی باوك بێ بەشەو باوکی خۆی ناناسێت. بەگوێرەی ئەو داخۆیانەی (دەزگای ئاماری فیدراڵی ئەڵمانیا) کە ساڵی ١٩٩٩ ئاشکرای کرد، کە (لە ٢٠٪ی منداڵان بەناشەرعی لەدایك بوون و بێ ئەوەی دایك و باوکیان زەماوەند بکەن. لەکۆی ٧٨٥ هەزار

منداڵ کە ساڵی پار ١٩٩٨ لەئەڵمانیا لەدایك بوون، ١٥٧ هەزاریان لـەو دایـك و باوکانەن، کە پێکەوە ناژین و ژن و مێردی یەکتر نین. ئەو ژمارەیە لەچـاو ٢٠ ساڵ پێش ئێستا دوو قات زیادی کردووە)[٦٣]. بـەکورتی، ئـەو منداڵانـە، وەك کورد گۆتەنی، (زۆڵ)ن و لەچرکەیەکی رێکەوت ئاساو، بەیەك گەیشتنی دایك و باوکیان خولقاون.

زۆر جارانیش، ئەو ساردو سڕیو پەیوەندییە بێهێزەی ناو یەکەکانی خێزان، دەگەڕێتـەوە بـۆ کـارکردنی دایـك و بـاوك و نـەبوونی کـات، تـاوەکو لەگـەڵ منداڵەکانیان، کات بەسەربەرن و سۆزو خۆشەویستییان پێ ببەخشن.. . دایك و باوك، لەبەر ئەنجامدانی کاری قـورس و درێژخایـەنی ڕۆژانـە، ناپرژێنـە سـەر دابین کردنـی، پێویـستییەکانی منداڵـەکانیان. منـداڵی واهەیـە، لەکاتـژمێر حەوتی بەیانیـەوە، دایـك و باوکیـان دەیانبەنـە (دایەنگـە) یـان شـوێنەکانی چاودێری کردنی منداڵانی لەو بابەتە، تاخۆر ئاوا بـوون، بـەم شـێوەیە، لەگـەڵ گەورە بوونی تەمەن، خۆشەویستی دایك و باوکیش لەکورتی دەدات، تاوای لـێ دێت بەتەواوی دەپـچڕێت.. . (پیـاو لەهۆڵەنـدا، بـەهۆی کـارکردن تـەنها دوو کاتژمێر کاتی هەیە لەگەڵ منداڵەکانی کات بەسەر ببات و نۆ دەقـەش ئـیش و کاری ماڵەوە دەکات. کەچی ئافرەت، تەنها سـێ سـەعات، کـاتی هەیـە، بـۆ چاودێری کردنی منداڵەکانیو ١,٧ سـەعـاتیش خـۆی بـەئیش و کـاری ماڵـەوە خەریك دەکات)[٦٤].

ئەو منداڵە بێ باوکانە، کە گەورە بـوون و فامیـان کـرد، دەبیـنن دایکیـان لەگەڵ پیاوێکی تردا ژیان بەسەر دەبات و بێ بـەرین لەخۆشەویـستی باوکانـە، ناچار دەبـن، مـاڵ بـەجێ بهـێڵن. جـا یـان بەتـەنیا لـەژوورێك دەژیـن، یـان سـەرگەردانی کوچـەو کـۆڵان و پارکـەکان دەبـن و، تووشـی خواردنـەوەی لەڕادەبەدەری ماددە بێهۆش کەرەکان و کێشانی حەشـیش و کۆکـائین و تلیـاك

دەبن. هەر لەبەر ئـەم هۆكارانـەو بـێ سەرپەرشـتی بوونیـان، جـاری وا هەیـە تووشی خەڵكی ویژدان مردوو دەبن و، بەفرِو فێڵ و تەڵەكـە، لەخـشتە دەبـرێن و كاری سێكسی‌یان لەگەڵدا ئەنجام دەدرێت. نموونە بۆ ئەم بابەتـە ئەوەنـدە زۆرە، ئەگـەر بێـت و یەكـە یەكـە تۆماریـان بكـەین و بیانخەینـە ڕوو لـەم وردە ناوونیشانەدا، شوێنی نابێتەوە. ئەم گەنج و منداڵانە، لەئـەنجامی گۆشـەگیری‌و تەنیاییشدا، زۆر جاران بیر لەخۆكوشتن دەكەنەوە. بۆ نموونـە" لـەوڵاتێكی وەكـو بەلجیكادا، (لەساڵێكدا دوو هەزار كەس ژیانیان لەدەست داوە، كە لە ٧٥٪یـان پیاون. لەفەڕەنسادا، لە هەر ٤٣ خولەكدا یەك كەس خـۆی دەكوژێـت. لەسـاڵی ١٩٩٦دا، ئەو كەسانەی بەم دەردەچـوون، تەمـەنیان لـەنێوان ٢٥ -٣٤ سـاڵیدا بوو)[٦٥].

ئەگەر سەیری ئەم ئامارە بكەین و خوردی بكەینەوە، دەبینین هـەر هـەموویان لەتەمەنی لاویدان و، لەئەنجامی گۆشەگیری‌و ڕەشبینی‌و ئومێد نەمان بـەژیان، خۆیان بەم دەردە بردووە.. .

كاركردنی ژنـان

ڕاستە لەوڵاتانی ئەوروپادا، بەهۆی سەندنی باجی زۆر لەكارگـەو كۆمپانیـاو كرێكارو تاكی بەرهەم هێنەر، ژیانی ئەو كەسانە دابین كراوە كـە كـار ناكـەن و بیمەی بێكاری وەردەگرن، یان لەسەر كۆمـۆنـە (سۆسـیال) دەژیـن. بـەڵام ئـەو ژیانە، ئەو ژیانە نی‌یە كە مرۆ ئێرەیی پێ ببات، هەر (مەمرەو مەژی)یـە نـەك بەكەیف و ماشای خۆی‌و بەپای پیلان سەرف كردن.

ئەو ژنانەی كار دەكـەن، وەك پیـاو بـاج دەدەن.. . هـەمان ئیـشی پیـاوان دەكەن.. . كاری واقورس دەكـەن، كـە لەگـەڵ ناسـكی‌و هێـزو بـازووی ئـەوان

ناگونجێت. کاری بیناسازی (باوشتێله)، بۆیاغچێتی، شۆفێری ترێله، کـارتۆنی گەورە گەورە بارکردن، لەکۆمپانیاکانی ماشێن دروست کردن و سەدان شـوێن و کاریتر، کە لەگەڵ هێزی ئەواندا، نایەکسانە، ئەوان ئەنجامی دەدەن.

لەگەڵ هەموو ئەمانەشـدا، لـەوەرگرتنی هەقدەسـتدا، زۆر لـەپیاوان کـەمتر وەردەگرن. واتە" لەکارکردنـدا یەکـسان و لەهـەق وەرگرتنـدا نایەکـسان. ئـەو ڕاسـتییە تاڵـە، ناشـاردرێتەوەو ناتوانرێـت خـەڵکی لـێ بـێ ئاگـا بکرێـت.. لەڕۆژنامەی (ئیکۆنۆمیست)دا هاتووە" (بەپێی سەرژمێرییەك کـە لـەنێو سـێ هەزار ژندا لـە ١١ وڵاتـدا کـراوە "ئوسـترالیا، بـەلجیکا، بـەریتانیا، کەنـەدا، ئەڵمانیا، یابان، مەکسیك، هۆڵەندا، خواروی ئـەفریقا، سویـسراو ئـەمریکا" بەشێوەیەکی گشتی دەرکەوتووە کە تەنیا ٨٪ی ژنـان پێیـان وایـە کـە مـافی یەکـسانیان لەگـەڵ پیاوانـدا هەیـە)[٦٦]. ئـەو بەشـەی تـر کـە لـە ٩٢٪ی سەرژمێرییەکەدا هاتووە، پێیان وایـە هـیچ جـۆرە یەکـسانیەك لـەنێوان ژن و پیاودا نیە.. . دەبێ ئەوەش بزانین، نەبوونی ئەو یەکسانیە لەوڵاتانی ڕۆژهـەڵات و جیهانی سێیەمدا نییە، بەڵکو لەوڵاتانێکدایە کە چـەقی قورسـایی هـەموو جیهانـە لـەڕووی بانگەشـە کـردن بـۆ مـافی مـرۆڤ و دیموکراتیو عـەدالـەتی کۆمەڵایەتیدا.

تەشەنە کردن و بەرقەرار بوونی ئەم دیـاردە ترسـناك و پـڕ لەغـەدرە، هـەر لەکۆمەڵگا سەرمایەدارییەکاندا نەبووە، لەڕووسیادا کە زێتر لە ٧٠ سـاڵ بـوو، پڕوپاگەنـدەی یەکـسانیو بنیاتنـانی کۆمـەڵگای سۆسیالیـستیو کۆمـۆنیزمی دەکـرد، بـەڕۆژی ڕوونـاك مافـەکانی ئـافرەتی پێـشێل کـردووەو هەقدەسـتی خـواردوون.. . (چـۆن دکتـۆر لەسەرانـسەری جیهانـدا مووچـەکەی لەزۆربـەی کارەکانی تر زیاترە، بەڵام لەڕووسیادا لەبەر ئەوەی ئەم کارە بەزۆری کاری ژنان

بووەو دوو لەسەر سێی دکتۆرەکان ژن بوون، هەر بەم بۆنەیەوە کـاری پزیـشکی چ لەباری بەهای کۆمەڵایەتیو چ مووچەکەی لەئاستێکی نزمدا بووە)(٦٧).

ژنان بەهۆی ئەو بارە قورسەی سەرشانیان، ناچار بووینە بۆدەستەبەر کردنـی ژیانێکی ئاسوودە پەنا بۆ کاری قورس و درێژخایەن ببەن. لەزۆربەی بوارەکاندا، شان بەشانی پیاوان لەخەباتدان. هەر ئەوەش وای کردووە ژنی ئـەوروپی خـاوەن ئـابووری خـۆی بێـت و چـاو لەدەسـتی پیـاو نـەبێت. وەلـێ لەگـەڵ هـەموو ئەمانەشدا، حوکمی کۆمەڵگاو سەنتەری بڕیار لەدەست پیاوانە، هەر بۆ نموونـە سەیری ئەم ئامارە بکەن" (ئەو ژنانەی تەمـەنیان لـەنێوان ١٥ -٦٤ سـاڵیدایەو کار دەکەن بەم شێوەیەیە:

- لـەدانیمارك لـە ٧٢,٢٪ کـار دەکـەن، بـەڵام ئەوانـەی لەسـەرکردایەتی دەوڵەت و ژیانی سیاسی کار دەکەن تەنها ٣,٧٪ە.

- لەسوید لە ٧٤,١٪ کار دەکەن، بەڵام لە ٢,٨٪ لەبواری سەنتەری بڕیـارو سیاسەتدا شوێنیان هەیە.

- لەئەڵمانیادا لە ٦١,٨٪ی ژنان کار دەکـەن، بـەڵام ئەوانـەی لەسیاسـەتدا کار دەکەن تەنها لە ٣,٧٪ە.

- لەئیتالیا، باری ژنان لەم بارەیەوە لەهەموویان خراپترە، تـەنها ٤٣,٦٪ کار دەکەن. . . ئەوانەی لەبواری سیاسەتیش هەن تەنها ٠,٦٪ە)(٦٨).

هەر لەبواری کارکردن و نایەکسانی دابـەش کردنـی وەزیفـەدا، دیاردەیـەکی زەق لەوڵاتە پیشەسازیو ڕۆژئاواییەکانـدا بەرچـاوەو نکـوڵی لـێ ناکرێـت. . . سەنتەری بڕیار کە پیاوان خۆیانن، زۆر پۆست و شوێنی گـرنگ و دیارییـان بـۆ خۆیان پاوان کردووەو، ژنانیان لەوەرگرتنی ئەم پۆسـتانە، مـەحرووم کـردووە.. هەر لە بەڕێوەبەری دائـیرەو کۆمپانیـاوە بگـرە، تادەگاتـە پۆسـتی وەزارەت و

پەرلەمان، هەر لەدەست پیاواندایە. جارو بـار، بـۆ چاوبەسـتەکیو ڕای گـشتی بوار بەیەك دوو ژن دەدەن، ئەم شوێنانە بگرنـە دەسـت. دەنـا لـەڕووی ژمـارەو بەراوورد کردنەوە تەرازووەکە زۆر لاسەنگە.

لەولاتێکی وەکو ئەمریکاو بەریتانیادا (تەنانەت لەزۆربـەی ئـەو شـوێنانەدا کە زۆرترین ژن کاری تێـدا دەکـەن، پیـاوانن لەئاسـتی لێپرسـراویدان. بـەپێی سەرژمێری سالی ۱۹۹۹، لەکۆی ٥۱۱ لـەگرنگترین کۆمپانیاکـانی ئـەمریکادا تەنیا سێ ژن لەئاستی بەڕێوەبـەردا کـار دەکـەن و لەبـەریتانیا لـەنێوان ۱۰۰ کۆمپانیادا تەنیا ۳۰ ژن خاوەن بڕیارن)[٦٩].

هەر ئەم پێشێلکاریو چاوپۆشی کردنە لەمافی ژنان، لـەزۆر بـوارو دەڤـەری ژیاندا، ڕەنگی داوەتەوە.. . ژنان لەمێـژووی بزاڤـی ڕزگـاریخوازیو نەتـەوەییو کولتووری تەواوی گەلاندا، نەخشی خۆیان هەبووە. کەچی بۆ یادکردنـەوەو بـەرز ڕاگرتنـی هـەوڵ و خـەباتی ئـەوان، فەرامۆشـی‌یەکی تـەواو بـەدی دەکرێـت. لەولاتێکی وەکو ئـەڵمانیادا، (لـە بـەرلین ۱۲۰۹٦ شـەقام هەیـە، بـەلام لـەو ژمارەیەدا تەنها ٤۰۲یان بەناوی ژنانە ئەوەش تەنها لە ۳,۳۲٪ دەکات)[۷۰].

ئـەوەی مـن تێبینـم کردبێـو دیاردەیـەکی بەرچـاو بێـت، ژنـان لـەولاتانی سەرمایەداریدا، لەیەك شـتدا سەربەسـتی‌یەکی بـەربلاویان پێـدراوە، ئـەویش لەهەڵبژاردنی (هاوسەری ژیان) دایە. بەهۆی ئـەم سەربەسـتی‌یە بەرفراوانـەش، زۆر جاران سەرچیغ دەچن و تووشی لادان و پەشیمان بوونەوە دەبن. بـۆ نموونـە، هەر لەتەمەنی (١٤) سالیەوە لەگـەڵ کوڕێـك دەژیـن بـەبێ (عقـد زواج)، زۆر جارانیش منداڵیـشیان دەبێـت.. . ئـەم کـوڕو کـچە لەبـەر ئـەوەی عەقـدیان نەکردووە، سەربەستن لەوەی واز لەیەکتر بێنن. لەوانەیە مـاوەی (٥ -٧) سـالان بەنیازی شارەزا بوونی یەکتری پێکەوە بـژین، دواتـر واز لەیـەکتر دێـنن و جیـا

دەبنەوە. کوڕە ژنێکی تر دەدۆزێتەوە، ژنەش کوڕێکی تر. یەك دوو ساڵی تریش لەگەڵ ئەو کوڕە دەژیت و واز لەوەش دەهێنێ. ئەم دەست و ئەو دەست دەکات و بەمجۆرە پرچی خۆی سپی دەکات و لەدوا وێستگەی ژیاندا کە سەیر دەکات تاك و تەنیا دەژیت. بۆ سێبوریو دڵنەواییش، تووتکە سەگێك یان پشیلەیەك بەخێو دەکات و بەیانیان و ئێواران پیاسەی پێ دەکات.. . هەموو منداڵەکانیشی بەجێیان هێشتووە (ئەگەر هەیبێ)و وەك سەردەمی گەنجێتی خۆی ژیان بەسەر دەبەن.. . ئەوەی من باسی دەکەن، گشتی نیە، بەڵام خێزانێکی زۆری لەسنووری ئاسایی بەدەر بەم شێوەیە ژیانیان دەبەنە سەر.

خواردنەوەی بەردەوام و هەڵدێران

هەر لەئەنجامی تێکچوونی شیرازەی خێزان و، نەبوونی پەروەردەی دروستەوە، تاکەکانی کۆمەڵ تووشی خواردنەوەی بەردەوام دەبن و، ساتەکانی ژیانیان، بەسەرخۆشی لەکوچەو کۆڵان و پارك و تونێل و ژێر تارمەو تەوالێتی وێستگەی شەمەندەفەرو شوێن گەلی تر دەبەنە سەر.. . لەناو ئەم خەڵکەشدا، ژنێکی زۆر دەبینرێن، کە تووشی خواردنەوەو تلیاك کێشان بووینە.. . بەمەش ژیانیان کەوتۆتە بەر ڕەشەبای مەترسیو، ببڕای ببڕ ناتوانن وازی لێ بهێنن.. . لەبەر ئەوەی ئەم کارە دەکەن و ناتوانن دەستبەرداری بن، دەوڵەتیش نایانژیێنێو مەسروفیان ناکێشێ.. . بۆیە، ڕۆژانە لەسەر شۆستەی شەقامەکان دانیشتوون و سواڵ دەکەن. ئەم خەڵکە تەندروستیان تەواو تێکچووەو جەستەی خۆیان پێ کۆنترۆڵ ناکرێت. لەسەرژمێرییە گشتییەکانیشدا، ئەوانە ناونووس ناکرێن، چونکە دەوڵەت لای وایە ئەوانە مردنیان نزیکترە لەژیانیان.

ژن و سێکس

سێکس، غەریزەیەکی هەموو گیانلەبەرانە بەمرۆڤیشەوە.. . وەك نان و ئاو پێویستە. ئەگەر مرۆڤ، بەتایبەتیش لەتەمەنێکی دیاریکراودا، ئەنجامدانی ئەو غەریزەیەی لێ قەدەغە کراو، نەیتوانی ئەنجامی بدات، لەوانەیە تووشی دەیان نەخۆشی دەروونیو لەڕێ لادان و دوورکەوتنەوە لەکۆمەڵگادا ببێت. ئەنجامدانی ئەم کارەش، لەهەموو کولتوورو کۆمەڵگایەکدا، چوارچێوەی تایبەت بەخۆی هەیە. ئەگەر لەم چوارچێوانە دەرچوو، بەدیاردەیەکی شازو دەگمەن حسێبی بۆ دەکرێت. ئەم غەریزەیە ئەوەندە گرنگە، بەبێ ئەنجامدانی، هەموو لایەنەکانی تری ژیان تووشی لاسەنگی دەبێت.. . تاڕادەیەك، (ئەوپەڕی خۆشەویستی لەپێوەندی سێکسی نێوان ژن و پیاودا بەرجەستە دەبێ، بەمەرجێ ڕەنگدانەوەی ویست و ئارەزووی هەردوولا بێ، بەڵام سێکس بێجگە لەئارەزوو کردنی یەکدی هەر هۆکارێکی دیکەی لەدواوە بێ، ئەوا نەك هەر وەڵامدانەوەیەکی سروشتی ئەوینی گیانیو جەستەیی دیکە نابێ، بەڵکو هەموو ناوەڕۆکێکی خاوێن و مرۆڤانە لەدەست دەدات و دەبێتە دژوارو دزێوترین شێوەی چەوساندنەوەی مرۆڤ لەلایەن مرۆڤەوە)[٧١].

لەزۆربەی وڵاتە سەرمایەدارەکان و وڵاتانی ڕۆژئاوادا، بەهۆی کەمی ماف و ئەرکی گرانی سەرشانی ژنان، زۆر دیاردەو کاری ناڕەوا، باڵی بەسەر کۆمەڵگادا کێشاوە.. . ژنان لەبەر پێداویستییەکانی ژیان و ئەو ئازادییە بەربڵاوەی لەڕووی ئەنجامدانی سێکسەوە پێیان دراوە، بەشێکیان لەچوارچێوەی کۆمەڵگای ئاسایی دەرچوون و تووشی لەڕێ لادان و بەدڕەوشتیو لەشفرۆشتن بووینە.. . بەتایبەتیش، لەم نێوەندەدا، ژنانی وڵاتەکانی سۆڤیەتی جاران و ڕۆمانیاو بولغارستان و پۆڵۆنیاو چیکیو سلۆڤاکی، دەبینرێن.

دەلالیو نووسینگەی تایبەتی ژن فرۆشتن و بەکرێدان، دیاردەیەکی بەرچاوە. بەسەدان کەس هەیە ئەم کارە دەکات و پارەیەکی مزری دەست دەکەوێت. ئەم دەلاڵ و نووسینگانە، جوانترین و گەنجترین کچ لەو ولاتانە دەهێنن و بەپارە دەیانفرۆشن. پیاوی بەتەمەنی وا هەیە، لەبەر ئەوەی پارەدارە، ناسکترین کچی داگیرکردووە. کچەکانیش، بەپارەیەکی کەم و دابین کردنی ژیانیان ڕازین و لەگەڵ ئەم پیاوە پیرانە ژیان دەبەنە سەر.. . سەیر ئەوەیە، کچەکەو پیاوەکەش، کە مامەڵەیان پێ دەکرێت، زۆر جاران، یەکتریشیان نەبینیووەو نەدیتیو نەناسی کاری سێکسی ئەنجام دەدەن. لەڕووی پڕوپاگەندەو ڕیکلامیشەوە، سووکایەتیەکی زۆر بەژنانەوە دەکرێت. لەبەشی هەرە زۆری ڕۆژنامە گەورەو بەناوو دەنگەکانی ئەورووپادا، لاپەڕەی تایبەت بەم بوارە هەیە.. . ژمارە تەلەفۆن و ئەدرەس و وێنەی ئەو ژنانە بڵاو دەکاتەوە، کە کاری لەشفرۆشی دەکەن. کۆمپانیاکان، بۆ ڕەواجی دان بەکەل و پەل و شتەکانیان وێنەی ژنی ڕووت دەکەنە ریکلام و جێی سەرنجی خەڵکی.

دەیان بەرنامەی تایبەت بەسێکس هەیە، لەسەر شاشەی تەلەفزیۆنەکان پەخش دەکرێت و ژنان وەك هۆکارێك بەکاردەهێنن. چەندان کەناڵی تەلەفزیۆنی سێکسی تایبەت هەیە کە وەك ئاژەڵ مامەڵە لەگەڵ ژنان دەکەن.. . ئەم کارانە، ئەگەر سووکایەتی کردن بەژنان و بێ مافییان نەبێت، دەبێت بخرێتە چ خانەیەکی ترەوە.

(تۆڵگەو یانا، دوو کچی لیتوانین، دوو گەنج هاتوون بۆ ئەڵمانیا کار بکەن، بۆ ئەوەی مەرەخەسی کار کردن وەربگرن، ناچار بوون بگەڕێن بۆ مێرد کردن و خۆیان دەفرۆشت.. ئەم دوو ئافرەتە نموونەن بۆ سەدان هەزار ئافرەتی ڕۆژهەڵاتی ئەورووپا)[٧٢].

نموونەیەک لەڕیکلامی ئافرەتە لەشفرۆشەکان

رۆژنامەی (BiLd) ٢ / ٧ / ٢٠٠٢

زۆر لەو ژنە ڕۆمان و بولغارو پۆلۆنیو چیکیو فلیپینیەیانـەی کـە بـەنیازی کارکردن دێنە ئەڵمانیا، پاش ئەوەی کار نادۆزنەوەو بێ پارەو بێ جێگـاو ڕێگـا دەمێننەوە، بەشێوەیەکی قاچاغ، دەست دەکەن بەکاری لەشفرۆشی.. . چـونکە لەحاڵەتی مۆڵەت وەرگرتن بۆ ئەنجامدانی ئەم کـارە دەبـێ بـاجێکی زۆر بدەنـە دەوڵەت. ڕۆژانە، ڕۆژنامەو کەناڵەکانی ڕاگەیاندن هەواڵی دۆزینەوەو ناردنـەوەی ئەو ژنە لەشفرۆشە قاچاخچییانە بڵاودەکەنەوە، بەسەرکەوتنی دەزگای پۆلیسی لەقەڵەم دەدەن.

وەنەبێ ئەو بـێ مافییـەی ژنـان، هـەر لـەوڵاتانی پیـشەسازیو خۆرئـاوادا بەرقەرار بێت و ئێمە بەرگری لەژنانی خۆرهەلات و وڵاتانی ئیـسلامی بکـەین و بڵێین" ئەوان بەتەواوی مافەکانیان شادبووینە، بـەڵام حاڵەتەکـە لـەوڵاتێك بـۆ وڵاتێکی تر لـەکـولتورێـك بـۆ کولتورێکی تـر جیاوازەو بـەراورد کـردن و حوکم دان، شـتێکی ڕێژەییـە. دەنـا، لـەوڵاتێکی وەکـو کۆمـاری ئیـسلامی ئێراندا، (لەسێبەری دەسەڵاتی ئیسلامدا نەك هەر دەڵالیکـردن بـۆ دۆزینـەوەی ژنی سەفەری ئازادە، بەڵکو زۆر میوانخانە دەرگایان بـۆ حەواندنـەوەی "بـوك و زاوا"ی سەفەری لەسەر گازەرای پشتە)[٧٣].

ژن و مێردایـەتی سـەفەریش، هەرچـەندە خـستوویانەتە قـالبی شـەرعی ئیسلامیو یاساییەوە، جگە لەسوکایەتی کردن بەژنان و بێ مافییـان نـەبێت، هیچ شتێکی تر ناگەیەنێت. هەر لەژێر ئەم پەردەو بەو بیانووە، پیـاوان دەیـان سـیناریۆیان ڕێکخـستووە بـۆ دەسـتەمۆ کردنـی ژنـان و بـێ ڕێـزی کـردن دەرهەقیان.. ئەوەتا، (حاجی سویریکی، کـە ملیـۆنێرێکی میـسری ڕیـشداری موسڵمانی سەلەفی تەمەن ٦٠ساڵەیە، لەپشت شیشەکانی زیندانـەوە، نوێـژی دەکرد.. . لەیەك کاتدا پێنج ژنی هەیە.. . لەماوەی حەڤدە ساڵدا، حەڤدە ژنـی هێناوە.. . هەموو ژنەکانیشی کچە هەژارو منداڵ کـارن.. . ژنـی وای هێنـاوە

تەنها یەك سەعات لەگەڵی بووەو تەلاقی داوە.. . ئەم کارەی حاجی بووە هۆی نارەزایی دەربڕین لەلایەن پارێزەران و ڕێکخراوەکانی مافی مرۆڤ و ژنانەوە)[٧٤].

لەکاتێکدا، دیاردەی ژنی سەفەری لەئێراندا بەرقەرارەو ڕەوایی پێ بەخشراوە، جگە لە لەشفرۆشیو ئەنجامدانی سێکس شتێکی تر ناگەیەنێت. لەم کولتوورەدا، ڕووخسارێکی یاساییان بەبەردا کردووە. ئەوە هیچ جیاوازییەکی نیە لەگەڵ ئەو کوچەو شەقامانەی شارە گەورەکانی ئەوروپا کە کاری لەشفرۆشی تێدا ئەنجام دەدرێت. لەئێراندا ئەم دیاردەیە، یاسایییەو ڕەوایە، مرۆ لەکاتی ئەنجامدانی، بکەرو بەرکار (پیاوو ژن) تووشی سزادان و لێپرسینەوە نابن، با لە بۆ چەند سەعاتێکیش بێت.. . بەلام بۆ دەستەبەر کردنی ئازادی تاکە کەسی، لێپرسینەوەو سزادان لەئارادایە. (هەر لەساڵی ١٩٩١دا، ١١٣ هەزار ژن لەسەر خۆدانەپۆشین "بۆ حجابی" گیراون)[٧٥].

توندو تیژی دەرهەق بەژنان

لەیەکتر گەیشتن، هۆیەکی گرنگ و سەرەکی تۆکمە بوونی پەیوەندی خێزانە، بەتایبەتیش ژن و مێرد، خۆ ئەگەر ئەم فاکتەرە بێ هێز بوو و نەما، ئەوە ماڵ دەبێتە دۆزەخ و کاریگەرییەکی تەواو دەکاتە سەر تەواوی ئەندامانی خێزان.. . هەر لەبەر ئەم هۆکارەش، تاکی ئەوروپی ماوەیەکی زۆر بیر لەم مەسەلەیە دەکاتەوە، تاوەکو سەرەنجام ریسەکەی لێ نەبێتەوە خوری.. . کچ و کوڕ، ماوەیەکی دوورو درێژ بەیەکەوە دەژین، هەر لەپێناو شارەزا بوونی هەڵس و کەوت و میزاجی یەکتری تاوەکو بزانن، لەیەکتر نزیکن و لەدوا ڕۆژدا بەیەکەوە هەڵدەکەن.. . ژن و پیاوی وا هەیە، کە خێزانی ڕەسمی گرێ بەند پێکەوە دەنێن و دەچنە کەنیسە بۆ مارە برین، (١٠-١٥) ساڵ بەیەکەوە ژیاون

و منداڵەکانیان هەراش بووینە، لەگەڵ ئەوەشدا، مەرج نیە لەژیانی خێزانیدا سەرکەوتوو بن و تاسەر بەیەکەوە بژین.. . ژنی واهەیە، بەڕەسمی هەریەك شووی کردووە، ئەوەندە لەشووکردنی ڕەسمی دەترسێو دەڵێ" (مرۆڤ جارێك شوو دەکات، ئەگەر سەرکەوتوو نەبوو پێویست بەوە ناکات جارێکی تر شەنسی خۆی تاقی بکاتەوە). ئەو ژنە شوو ناکات، بەڵام تاکۆتایی ژیان وەك ژن و مێرد لەگەڵ پیاوێك بەهاوڕێیەتی دەژی.. . سەیر لەوەیە ژن و پیاوی وا هەیە، (١٥) ساڵە وەك برادەر بەیەکەوە دەژین کەچی هەریەکەو بەجیا مەسروفی خۆی دەکێشێ.. . کە دێن خواردنێك دەخۆن، نرخەکەی نرخی یەك پاکەتە جگەرەیە کەچی هەرکەسەو بەجیا لەکیسەی خۆی سەرف دەکات.

لەبەر ئەوەی ژنی ئەوروپی ئازادییەکی تەواوی هەیە لەڕووی پێکەوەنانی خێزان و خاوەن بڕیاری خۆیەتی، وافێر بووینە ئەگەر زانی ناتوانێت لەگەڵ ئەو پیاوە تاسەر هەڵبکات، بێ دوو دڵیو تووڕە بوون جیا دەبێتەوە.. . ئەم حاڵەتە ئەگەر لای خۆمان بێت، هەزاران ناوو ناتۆرە بەپلەی یەکەم لەژنەکە دەنێن.. . هەر لەبەر ئەم نەریتەش، ژن و پیاوی واهەیە لای خۆمان، ماڵەکەیان تەواو دۆزەخەو تروسکایی بەختەوەری تێدا نییە، بەڵام لەپێناوی پەیڕەوکردن لەم نەریتەو، دوارۆژی منداڵەکانی، چاوپۆشی لەژیان و بەختەوەری خۆیان دەکەن.

لەگەڵ هەموو ئەمانەشدا، دیاردەی توندوتیژیو لێدان و ئەشکەنجەدانی ژن لەلایەن مێردەکانیانەوە، دیاردەیەکی باوەو تۆمارەکانی دەزگاکانی پۆلیس و ڕۆژنامەکان پڕن لەڕووداوی لەم بابەتە.

لەئەڵمانیادا، (بەپێی سەرژمێری وەزارەتی خێزان دەرکەوتووە کە سێیەکی پیاوان لەخێزاندا لەژنەکانیان دەدەن و هەڕەشەیان لێ دەکەن و سووکایەتییان پێ دەکەن و لەماڵەوە بەندیان دەکەن. وەك لەڕاپۆرتەکەدا هاتووە ڕۆژانە لەبەرلین ٣٥ تا ٤٠ جار پۆلیس بۆ ناوبژی کردنی ژن و مێرد بانگ دەکرێت.

هەمان سەرچاوە دەڵێ: "ساڵی ڕابردوو ١٦٣٠٠ ژن و کچ لێیان دراوەو لەشیان بریندار کراوە لەلایەن ئەندامانی خێزانەکانیانەوە". هەر لەم بارەیەوە لەنیوەی دووەمی ساڵی ١٩٩٩دا لەبەرلین ٣ هەزار سکاڵا بەرز کراوەتەوە. ٤٧١ تاوانبار لەلایەن دادوەرەوە حوکم دراون.. . ژمارەی تاوانەکان هەمیشە لەزیاد بووندایەو ژمارەکە لەساڵێکدا دەگاتە ٧٠٠٠ حەوت هەزار تاوان. لەئەنجامدا ساڵانە زیاتر لەپێنج هەزار ژن و منداڵ لەدەست لێدان و هەڕەشەی لێدان، بۆ خۆ ڕزگار کردن لەباوك و مێردەکانیان پەنا دەبەنە بەر "خانووی ژنان و گەنجان" بەشێوەیەکی گشتی لەئەڵمانیادا ساڵانە نزیکەی ٤٥ هەزار حاڵەتی جیابوونەوە ڕوودەدا)[٧٦].

ژنان، وەنەبێت هەر لەلایەن مێردەکانیانەوە تووشی لێدان و ئەشکەنجەدان بووبن، بەڵکو منداڵەکانیشیان (بەتایبەتیش کوڕەکانیان) سەرچاوەیەکی تری هەڕەشەو لێدان و چاوسوور کردنەوەن.. . لەم بارەیەوە، لەڕاپرسینێکدا، گۆڤاری (فۆکس)ی ئەڵمانی بڵاوی کردەوە کە (لە هەر شەش ئافرەت، ئافرەتێك لەلایەن منداڵەکانیانەوە بەلایەنی کەم جارێك لێدانی خواردووە.. .)[٧٧].

هەست و سۆزی خۆشەویستی دەربڕین لەلایەن پیاوانی ئەوروپییەوە بۆ ژنەکانیان دیاردەیەکی بەرچاوە، کەم کەس هەیە ئەگەر بەواقیعیش ئەم دیاردەی نەدیبێ، ئەوە لەڕێگای سەتەلایتەوە، دیویە.. . ژن و پیاوی ئەوروپی، لەچێشتخانە، لەپارکەکان، وێستگەی شەمەندەفەر، هەموو شوێنە گشتیو بەرچاوەکان، یەکتر ماچ دەکەن و دەست لەملی یەکتر دەکەن و تەبایيو خۆشەویستی خۆیان بۆ یەکتر نیشانی خەڵك دەدەن.. . (لەهۆڵەندادا، کە لەلێکۆڵینەوەیەکی کۆمەڵایەتیدا هاتووە پیاوی هۆڵەندی ڕۆژی دوو جار هەتا سێ جار بەژنەکەی دەڵێت" خۆشم دەوێیت کەچی لەبەرامبەر ئەوەدا لەتازەترین لێکۆڵینەوەدا دەرکەوتووە ژنانی هۆڵەندی بەرێژەیەکی زۆر دووچاری لێدان و

ئەشكەنجەی دەروونی دەبنەوە لەلایەن مێردەکانیانەوە ئەوە کەوای کردووە رێژەی مارەکردن و شووکردنی ڕەسمی کەم ببێتەوە)[٧٨].

ژنانی ئەوروپی وەنەبێ هەر هەڕەشەی لێدان و ئەشکەنجەدانیان لەلایەن پیاوەکانیانەوە لەسەر بێت، جاری واهەیە تووشی لەناوبردنی جەستەییو تیرۆر کردنیش دەبن.. . ئەگەر یەکێك بێت و ڕۆژانە بەدوای ئەم جۆرە هەواڵانە لەڕۆژنامەکاندا بچێت، ئەوە لەماوەی ساڵێکدا سەدان نموونەی بێویژدانی پیاوی ئەوروپی دەرهەق بەژنانی دەست دەکەوێت.. . هەر بۆ نموونە سەیری ئەو دوو نموونەیە بکەن وەك کاك (سەلام عەبدوڵڵا)ی نووسەر دەڵێت" (ئەو وەحشیگەریانەی لێرە دەیخوێننەوە، لەسلێمانی یا هەولێر ڕووی نەداوە، لەبنکەی "شارستانیەت و دیموکراتیو مافی مرۆڤ" ڕوویانداوەو بەچەندین شێوە هەموو ڕۆژێك دووبارە دەبنەوە)[٧٩].

کاك (سەلام) لەباسەکەیدا زێتر لەبیست نموونەی لەگۆڤارو ڕۆژنامەو ڕاگەیاندنەکانی ئەڵمانیادا وەرگرتووەو بڵاوی کردوونەتەوە.. . هەروەك نموونەی ئەم دوو ڕووداوە تۆمار دەکەین:-

یەکەم: ئینۆڵ شتات: کریستینا (٣٩) ساڵ و هانز پیتەر (٤٢) ساڵ. پێش ٢٢ ساڵ مێردیان کردووە. ئافرەتەکە جیابووەوەو بۆ خانوویەکی تر گواستبوویەوە. پاش چەند ڕۆژێك گەڕابۆوە بۆماڵی پیاوەکەی، جل و بەرگەکان ببات، هاوسەرەکەی بەچەقۆ کەوتە گیانیو کوشتبووی. پاشان خۆیشی کوشتبوو. ئەم خێزانە دوو منداڵیان بەهەتیوی لەدوای خۆیان بەجێهێشت.

دووەم: دۆرتمۆند (لەڕۆژنامەی بیلد لە ٢٠٠١/٢/١٣). پاش دە ساڵ هاوسەری، کریستینە (٣٤) ساڵ لەپیاوەکەی جیا دەبێتەوە. لەدوا پێگەیشتنیاندا، یورگن. پ (٤٢ ساڵ، پسپۆڕی کۆمپیوتەر) کریستینە

دەخنكێنێت و لاشەكەی دەخاتە جانتایەك، بۆ ئەوەی بەئۆتۆمبیلەكـەی بیبـات و لەناو دارستانێك فڕێی بدات[٨٠].

(میشی) لەساڵڕۆژی لەدایكبوونیدا

(میشایلا)، كچێكی تەمەن چوار ساڵەی دایـك چـیكی‌یە. دایكـی میـشی بەڕێكـەوت لەگـەڵ كوڕێـك ماوەیـەك پێكـەوە دەژیـن و (میـشی) بـە زگ دەكەوێت.. . حاڵی حازر میشی گەورە بووەو دەچێتە باخچەی منداڵان.. . كـە دەبینیٚ، زۆربەی منداڵەكان لەگەڵ باوكیـان دێـن و دەگەڕێنـەوە، ئـەو هەسـت بەبێ بـاوكی دەكـات.. . لەسـاڵڕۆژی لەدایكبوونیـدا، لەئاهـەنگێكی گـەورەو ڕازاوەدا، لەنێو كۆمەڵێك دیاریو شـیرینیو یـاریو بووكەشووشـەدا.. . لـەنێو باوەشی دایـك و پـوورو هاوڕێكانیـدا، لـەهاڕژنی گریانی‌داو گڕناگـەی گـرت" (هەبێو نەبێ، ئیلاو بیلا باوكی خۆم دەوێت.. . كوا باوكی من؟!). لـەنێو ئـەم حاڵەتـە ئینـسانیەدا، زۆربـەی ئامـادەبوان هاوخـەمی خۆیـان بـۆ (میـشی) دەربڕیـو چـەند دڵۆپـە فرمێـسكێكیان داباراند.. . (میـشی) حاڵەتێكـە، لەهەزاران حاڵەتی لەم چەشنە. (ماتسی) دایكی میشی، ئەمجارەیان، بـەڕەسمی مێردی بە (داڤید)ی چیكی كرد.. . سێ ساڵ لەگەڵ داڤیـد ژیـاو كـچێكی تـری بوو.. . ماتسی بەدزی داڤید خەریكی كاری لەشفرۆشی بوو.. . بۆیـە نێوانیـان تێكچوو و لەیەكتر جیابوونەتەوە.

سەرنج بدەن

هەر لەم شارۆچكەی كە من لێی دەژیم و لەو ئاقـارە تەسـكەی پەیوەنـدیو ناسیاوەتیمدا، سەرنج بدەن:-

* **جەسی :** پیاوێکی تەمەن ٥٢ساڵەیە. دوو کچی هەیە. بەتەنیا لەباڵەخانەیەکدا دەژیو لەگەڵ ژنەکەی جیابۆتەوە.. . حەسرەت بۆ ژیانی خێزانی هەڵدەکێشێو ئێرەیی بەخێزانە ڕۆژهەڵاتیەکان دەبات.

* **کریستینا ماریا :** ژنێکی تەمەن ٢٢ ساڵانە.. . کاتی خۆی ماوەی دوو ساڵ لەگەڵ کوڕێك بەبێ (عقد زواج) وەك هاوڕێ لەگەڵی ژیاوە.. . کوڕە لەگەڵی خراپ بووەو لەسەر شتی بچووك بچووك دارکاری کردووە.. . ناچار لەم کوڕە جیابۆتەوە.. . دواتر لەگەڵ کوڕێکی تر بەناوی (ئەلکساندەر) ژیاوەو (عقد)ی کردووە.

ئەلکساندەر، زۆر لەگەڵی خراپ بوو، هەردووکیان لەنهۆمی ژێرماڵەکەی ئێمە دەژیان. زۆر جاران بەدەنگی گریانی ماریەوە چووینەو دیومانە (ئەلکساندەر) ئەشکەنجەی دەدا، جارێکیان بەچەقۆ کەوتبووە گیانیو دەست و مەچەکی بریندار کردبوو.. . ئەم کوڕە دڵی لێی پیس بوو، لێ نەدەگەڕا جلی کورت و تەنك لەبەر بکات.. . زوو زووش لێی دەداو هیچ کاریشی نەدەکرد.. . بڕواشی بەیەکسانی ژن و پیاو نەبوو و هەردەم دەیگوت" (پیاو پیاوەو ژنیش هەر ژنە). ماڵی باوکی ماریەش، قسە لەگەڵ ماریە ناکەن، چونکە بەبێ ویستی ئەوان شووی بەم کوڕە کردووە، کە لەهەموو ڕوویەکەوە، لەئاستی ماریەدا نیە.. . ئەم ژن و پیاوە مانگی شوباتی ٢٠٠٢ لەیەکتر جیابوونەوە.. حاڵی حازر، ماریە لەگەڵ کوڕێکی تر دەژیو (ئەلکساندەر)یش کچێکی تری دۆزیوەتەوە.

* **دەنیس :** کچێکی بیست ساڵەیە، باڵابەرزو پێست سپیو شۆخ و شەنگە.. . پاش حەوت ئەزموونی فاشیل، لەگەڵ کوڕێکی ڕووس، ناسیاوی پەیدا دەکات و وەك هاوڕێ پێکەوە دەژین.. . دەینس زگی پڕ دەبێت.. . کوڕەکە بەمە

دەزانێت و لەدوا ڕۆژ دەترسێت، چونکە دەبێ مەسرەفی ئەو منداڵە بکێشێ بۆیە بەدزی ڕادەکاتەوە ڕووسیا.

* **بابرا:** ئافرەتێکی قەڵەوی گەنم ڕەنگی ٤٢ ساڵەیە. باوکی نەمساییەو دایکی ئەڵمانە. لەمێردی یەکەمی دوو منداڵی هەیە، لەمێردی دووەمی منداڵێکی تر.. . لەمێردی سێیەمی کە تورکێکە، کچێکی ناو (لەیلا)ی هەیە.. . پیاوە تورکەکە لێ ناگەڕێ هاموشۆی منداڵەکانی تری بکات و یەکتری ببینن. لەمانگێکدا هەقی هەیە لەدەرەوەی ماڵ دوو سەعات بیانبینێ.. . سەرەڕای ئەوەش زۆر لەگەڵی خراپەو تەنها بۆ وەرگرتنی جنسیەی ئەڵمانی ئەو ژنەی هێناوە. زۆر جاران لەماڵەوە دەری دەکات و بەهەفتەو مانگان قسەی لەگەڵ ناکات. (بابرا)، ئێستاکە لەمێردێکی تر دەگەڕێت.

دەربارەی خراپی پیاوی یەکەمیشی دەڵێ" (هەموو ڕۆژێ لێی دەدام، ئێستاش لەشارێکی تر دەژی، بەڵام کە دێتە ئێرە ناوێرم خۆمی پێ نیشان بدەم..).

* **مۆنیکا:** ئافرەتێکی تەمەن (٤٧) ساڵانە.. . دوو منداڵی هەیە.. . مۆنیکا دڵی بەمێردەکەی ئاو ناخواتەوە کوڕێکی هیندی کردۆتە بەدیلی مێردەکەی.. . لەگەڵ خۆیان لەماڵەوە دەژی. پیاوەکەشی زۆری پێ ناخۆشە، بەڵام لەترسی ئەوەی نەوەك لەماڵەوە دەربکرێ‌و لەمنداڵەکانی مەحروم بکرێ، دەستی بەکڵاوی خۆیەوە گرتووە.

* **هەنریش:** پیاوێکی تەمەن (٤٨) ساڵانە. یەکەم ئەزموونی لەگەڵ ژنێکی ئەڵمانی بوو، کچێکی لێ بوو، بەڵام ئێستاکە کچەکەی نابینێ‌و نایناسێتەوە. دووەم ئەزموونی لەگەڵ ژنێکی ڕۆمانی بوو. سێ ساڵ پێکەوە ژیان و کچێکی لێ بوو. ژنەکە ماڵ و سامانی (هەنریش)ی خوارد. یەك دوو خانووی لەڕۆمانیا کڕی. دواتر لێك جیابوونەوە. هەنریش، ئێستاکە بەتەنیا دەژی‌و زۆر خەم بۆ کچەکەی دەخوات، هەر کاتێك باسی منداڵ دەکرێت، یەکسەر دەست بەگریان

دەکات و باسی کچەکەی خۆی دەکات.. . حاڵی حازر، کچەکەو ژنەکەی لەشارێکی تر دەژین، کە ماوەی چوار سەعات دووره لەمانگێکدا تەنها یەک جار کچەکەی دەبینێ.. .

دوا وێستگەی ئەم بابەتە

١ -ئەو کەسانەی ناوم هێناون و باسم کردوون، هەموویان دەناسم و نامۆنین. ڕۆژانە دەیانبینم، ڕووداوەکانیش لەکەناڵەکانی تەلەفزیۆن و ڕۆژنامەکاندا بڵاو دەکرێنەوە. هیچیان دەستچنی خەیاڵ نین.

٢ -لەم حاڵەتە پڕ لەسەرگەردانیو بێ مافییەی ژناندا، بەڕای من دوو هۆی سەرەکی سەرچاوەکەیەتی:-

یەکەم: نەبوونی یەکسانی لەنێوان ژنان و پیاواندا، کە ڕاستەوخۆ کۆمەڵگاو دام و دەزگا حکومیەکان لێی بەرپرسیارن.

دووەم: بەدحاڵی بوون و بەهەڵە بەکارهێنانی ئەو ئازادییەی کە پێیان دراوە، لەلایەن بەشێك لەژنانەوە.

٣ -گرانی ئەرکی ژیان و کاری قورس و نەپرژانە سەرخێزان، هۆکارێکی تری ئەم گرفتانەیە.

٤ -لەم نووسینەدا، مەبەستم ئەوە نیە بڵێم: (ژنان لەوڵاتی خۆماندا، خاوەن ماف و سەربەستین و دوور لەچەوسانەوەن). من لاریم لەبەش مەینەتی ژنان لەکۆمەڵگای خۆماندا نیە.. . لەگەڵ ئەوەشدا دەمەوێ بڵێم" لەگەڵ ئەم هەموو دواکەوتووییەی خۆمان و پێشکەوتنەی ئەواندا، لەهەندێك حاڵەتدا، ژنان لەوڵاتی خۆماندا باری ژیان و دەروونیان زۆر باشترە لە هی ئەوان. لەزۆر حاڵەتیشدا بەپێچەوانەوە. کەواتە ئەم مەسەلەیە چ لێرە بێو چ لەوێ یەك مەسەلەیەو پێویستی بەهەوڵ و تێکۆشان و لێ حاڵی بوون هەیە.

کوردە پەراگەندەکانی دونیا

پاش شەڕی چالدێران (١٥١٤)و یەکەم دابەش کردنی کوردستان، لەنێوان هەردوو زلهێزەکەی عوسمانی‌و سەفەوی دا، گەلی کورد تووشی مەینەتییەکی گەورە هات. وڵاتەکەی کرا بە دوو پارچە، بەهۆی ئەم سنوورە نوێیەی کە بۆی دیاری کرا، کوڕ لە باوك و مام لەبرازا دابڕان. لەساڵی (١٩١٦)دا، بۆ جاری دووەم زنجیرەی سنوورە دەستکردەکەی کوردستان، جارێکی تر تووشی پچڕان بوو و ئەمجارەیان کرایە چوار پارچە.

ئیتر لەمە بەدواوە، هاتنەدی خەونی پێکەوەنانی کیانی نەتەوەیی‌و سەربەخۆیی کورد، گەڕاوە دواتر. وەلێ، گەلی کورد، بەردەوام بووە لەدرێژەدان بە خەبات و ڕاپەڕینی چەکداری، نەیانهێشتووە داگیرکەرانی خاکەکەی بەکەمالی ئیسراحەت بگوزەرێنن. بەرەنجامی ئەم خەباتەشیان، کوشتنی بە کۆمەڵ و سەرکوتکردن و ڕاوەدوونان و بەزۆر ڕاگوێزانیان لێ کەوتۆتەوە. ئەگەرچی نیشتمانی کورد (کوردستان)، ئێستاکە لەژێر دەستی تورکیاو ئێران و عێراق و سوریا دایە، بەڵام مێژوونووسی وا هەیە بەشێك لە سۆڤیەتی جارانیش

بەکوردستان دەزانێت. بە بۆچوونی ئێمەش، ئەم ڕایە دوور نییە لەڕاستی، چونکە بەشێکی زۆری سنووری کوردستانی باکوور لەگەڵ سۆڤیەت هاوسنوورەو خەڵکی هەردوو دیویش (سۆڤیەت و کوردستانی باکوور) بەکوردی دەئاخافن و دیالێکتەکەشیان یەك دیالێکتە.. کەواتە" بۆ دەبێ ئەم بەشەش کوردستان نەبێ؟!

دەبێ ئەوەش بزانین کە مەڵبەندی ئۆتۆنۆمی (کوردستانی سوور) لە ٧ی حوزەیرانی ١٩٢٣دا لەسۆڤیەت دامەزراوەو ڕادیۆو ڕۆژنامەو شانۆو خوێندنیش بەزمانی کوردی بووە[٨١].

بێگومان ئەگەر ئەم پارچە پارچە کردن و چەوساندنەوەو جەورو ستەمە نەبوایە، ژمارەی کورد، زۆر لەم ژمارانەی ئێستاکە زۆرتر دەبوو، کە هەر کەس و دەوڵەتێکی داگیرکەر بەچەشنێك لەچەشنەکانی دەیقەبڵێنێ، کە لەگەڵ بەرژەوەندییەکانی خۆیاندا هاوڕێك بن.

کورد، بێجگە لەسەر خاك و زێدەکەی خۆی، لەزۆر شوێن و کەلەبەری دونیادا بڵاوبوونەتەوە، ئەمەشیان یان بەزۆر ڕاگوێزراون یان ئەوەتانێ لەترسی گیانی خۆیان، سەری خۆیان هەڵگرتووەو لەم شوێنانە گیرساونەتەوە.

(وەکو گروپی ئێتنۆگرافی، لە: یەکێتی سۆڤیەت "ئەرمەنستان، گورجستان، کازاخستان، ئۆزبێکستان، تورکمێنیا، قرگیزیا"و لوبنان، ناوەڕاستی تورکیا، باکوری ڕۆژهەڵاتی ئێران "خوراسان"، ئەفغانستان "قەندەهار"و وڵاتی چین "لەناوچەکانی شێنسێ، هانیسوو، نینسا")[٨٢] دەژین.

پاش شۆڕشی ئۆکتۆبەر (١٩١٧)، لینین مافی ڕەوای زۆربەی نەتەوەکانی سۆڤیەتی دابین کردو مافی ئۆتۆنۆمی پێدان.. . کورد یەکێك بوو لەو نەتەوانەو مەڵبەندی ئۆتۆنۆمی (کوردستانی سوور)یان دامەزراند.. . بەڵام کە (ستالین)

جڵەوی فەرمانڕەوایەتی وڵاتی گرتە دەست، بەدڕندەترین شێوە، کوردو کەمە نەتەوەکانی تری چەوساندەوەو هەرچەند خێزانەو ڕەوانەی شوێنێکی دوورە دەستی کردن. کوردستانی سووریش، لەناو ناوان ڕەش بۆوە. کورد لەسەر دەستی ئەم دیکتاتۆرە ملهوڕەدا، بەشێوەیەك داغان داغان کران، کە ئێستاکە بەشێکی زۆریان زمانی کوردییان لەبیر چۆتەوە.

لەگەڵ ئەم هەموو زوڵم و زۆرەشدا (بەپێی سەرژمێریی ساڵی ١٩٧٩، ژمارەی کورد لەسۆڤیەتی جاران بۆتە "١٥٢,٦" هەزار کەس" واتە ٠,٠٥٪ی دانیشتوانی سۆڤیەت. . . بەپێی سەرژمێریی ١٩٨٩ لە ٨٠,٦٪ی کورد، واتە ١٢٣ هەزار کەس زمانی کوردی بەزمانی زگماکی خۆیان دەزانن. . .)[٨٣] بێگومان ئەم ژمارەیە، جێگای گومان و دوو دڵییە[٨٤]، چونکە دەوڵەتێك بەم شێوەیە ڕەفتاری کردبێ، لەپێناو پاراستنی بەرژەوەندییەکانی خۆی، دەبێت لەسەرژمێرییەکانیش ئامارەکانی بەتەواوی ڕانەگەیاندبێ.. . گریمان ئەم ژمارەیە ڕاستە، (خاتوو "هانەلۆرە کیوشلەر" لەنامەی دکتۆراکەیدا، لەپەراوێزی ژمارە ٢٠ی لاپەڕە ٥٣٥دا، ئاوەها دەنووسێت: "بەپێی یاسایەکی دیمۆگرافی، نەتەوەکان هەر بەبیست ساڵ ژمارەیان دەبێتە دووقاتی خۆی")[٨٥].

کەوابێ، بەم پێیە دەبێت کوردەکانی سۆڤیەتی جاران، ژمارەیان گەیشتبێتە زێتر لە ٣٠٥,٢٠٠ هەزار کەس، کە بەلای ئێمەوە دوورە لەڕاستیەو ژمارەی کوردەکان زۆر لەم مەزەندەو بۆچوونە زێترە.

هەر لەڕابردوویەکی دوورو لەئەنجامی نەبوونی قەوارەی نەتەوەیی، کوردگەلێکی زۆر ئاوارەی پاکستانی ئێستا بووینە، بەپێی ڕاو بۆچوونی کاك (عەلی بچکۆڵ) کە ماوەیەکی زۆر لە پاکستان بووەو هامووشۆی لەگەڵ کردوون و سەرو سۆراغی ئەم باسەی کردووە، بەپێی داننانی خۆیان بەم ڕاستیە، (٣٠ هەزارماڵە کورد لەپاکستان هەیە)[٨٦].

جێ پەنجەی عوسمانییەکانیش (۱۲۹۹ -۱۹۲۳)، لەپەرِاگەندە کردنی نەتەوە ژێر دەستەکان، بەکوردیشەوە وەك رِۆژی رووناك دیارە.. . لەماوەی ٦٢٤ ساڵەی حوکمیان، هەر دەنگێك بەرهەڵستکار بووایە، ئەوا سەرکوتیان دەکرد.. یان لەناو دەبرا یان بەزۆردارەکی لەشوێنی خۆی رِادەگوێزران و بەسەدان میل لەزێدی باپیرانیان دوور دەخرانەوە. هەر دوور نەرِۆین، (لەکۆتاییەکانی سەدەی نۆزدەهەم، کاتێك کە هۆزی هەمەوەند، لەدەوروبەری شاری سلێمانی دژی دەسەڵاتدارانی عوسمانی رِاپەرِین، داگیرکەران بەهێزێکی زۆری سەربازییەوە، بەرەنگاری ئەم رِاپەرِینە بوونەوەو، لەساڵی ۱۸۹۰ی زایینیدا بەشێك لەرِۆڵەکانی ئەم هۆزەیان رِەوانەی ناوچەی "ئەدەنە"ی تورکیا کردو بەشێکی تریشیان بۆ شاری "تەرابلس"ی لیبیا رِەوانە کردو لەناوچەی "الجبل الأخضر"ی نیشتەجێ کردن)[٨٧]. هەرچەندە، پاش سێ ساڵ، بەشێکیان گەرِانەوە کوردستان، بەڵام بەشێکی زۆریشیان لەوێ مانەوەو ئێستاکەشی لەگەڵ دابێت، زۆر بنەماڵەی کورد لە لیبیا هەیە.. . بێجگە لەوەش ژمارەیەکی زۆرتری کوردەکانی کوردستانی باکوور لەقۆناغە جیاجیاکاندا، پەرِاگەندەی لوبنان بووینە، کە لەکۆمەڵگای لوبنانیدا، رِەوەندێکی گەورەیان دروست کردووەو جێ پەنجەیان بەسەرجەم گۆرِانکارییەکانی ئەم وڵاتەدا دیارە.. . (محەمەد جەمیل محۆ)ی کورِی (جەمیل محۆ)ی دامەزرێنەری پارتی کوردی لەلوبنان (پارتی) لەنامیلکەی (رؤية جديدة للقضية الكردية) کە لەساڵی ۱۹۷۷دا چاپکراوە، دەڵێ: (ژمارەی کوردەکان لەلوبنان لەنێوان ۷۵-۱۰۰ هەزار کەسە)[٨٨] ئەم بۆچوون و خەملێنەی (محۆ)، ۲۵ ساڵ لەمەوبەرە.. . بەگوێرەی ئەو لێکۆڵینەوەی رِۆژنامەی (النهار)ی بەیروتی کە لەپاشکۆیەکی ژمارەی رِۆژی ۱۹۹۳/۱۰/۲دا بڵاوی کردۆتەوە، (ژمارەی کوردەکان لەپێش شەرِی لوبنان

٢٠٠ هەزار کەس بووە، بەڵام بەهۆی شەڕو پشێوی، ئێستاکە زێتر لە ١٥ هەزارێکیان ماون، ئەوانی تر بۆ ئەڵمانیاو سوێدو وڵاتانی تری ئەوروپی کۆچیان کردووە)[٨٩].

لەبارەی ئایینەوەش، گەلی کورد، گەلێکی موسڵمانە، لەگەڵ ئەوەشدا، خەڵکیش هەیە بە نەتەوە کوردە بەڵام بە ئایین (کۆنە زەردەشتی، یەزیدی، مەسیحی، جوولەکەیە)[٩٠]. هەبوونی هەستی نەتەوەیی، گەورەترین شوناسنامەیە.. . ئەگەر یەکێك بەکوردی قسەی کردو بەکوردی هەڵس و کەوتی کرد، خۆشی بەکورد زانی، با موسڵمانیش نەبێت، ئەوە هەر کوردە.. . هەر بەم پێوو دانگەش، بەشێکی زۆری مەسیحیو جوولەکەکانی کوردستان خۆیان بەکورد دەزانن.. . دامەزراندنی دەوڵەتی ئیسرائیل و کۆچکردنی جوولەکەکانی کوردستان لەساڵی ١٩٤٨و دواتر، کوتەکێکی تر بوو بەر نەتەوەی کورد کەوت[٩١]. بەپێی هەندێك سەرچاوە، ئێستاکە (نزیکەی ٦٠ هەزار جووی کوردستانی لە ئیسرائیلدا دەژین زۆربەی ئەمانە لەکوردستانی عێراق و سوریاوە هاتوون)[٩٢]. باشە، چی لەجوولەکەیەکی کوردستانی دەکەیت، تۆ هەر بڵێ تۆ کورد نیت، ئەو هەر پێ لەسەر کورد بوونی خۆی دادەگرێو دەڵێ: (من کوردم)[٩٣].

هەر لەم بارەیەوە، پێم باشە، ئەم نموونە زیندووە بهێنمەوە کە بەگوێی خۆم لەمام (عەزرا)م بیست و لەوانەشە هەزاران کەسی تریش وەك من گوێی لەجۆش و خرۆشی کوردانەی ئەم پیاوە پیرە، بوو بێت و ساتێك لەگەڵ هەستی ئەودا ژیا بێت.. . لەبەرنامەی (دیداری ئازیزان)، جوولەکەیەکی کوردستانی، بە کوردییەکی جوانی کۆییانی تەلەفۆنی کردو گوتی: (.. من، ناوم عەزرایە. خەڵکی کۆیەم، ٥١ ساڵ لەمەوبەر لەکوردستان دەرچوویمە.. . زۆر زۆر غەریبی

کۆیە دەکەم.. . ژمارەی کوردەکان لەئیسرائیل ٤٠٠ هەزار کەسەو ئایینی‌یـان جوولەکەیە.. . "٥١" ساڵە بەکوردی قسەم نەکردووە.. . زۆر غەم دەخۆم، کـە وەزعی کوردەکان بەم شێوەیە دەبینم، بەتایبەتیش کارەساتی هەڵەبجە.. . حەز دەکەم گـوێم لەگۆرانییـەکی تـاهیر تۆفیـق بێـت.. . ئێمـە لـەم شـارەدا، ٨٠ عائیلەی کوردین، نیوەی زیاتری کەناڵی MED. TV دەکاتەوە)[٩٤].

بەشێکی زۆری بنەماڵە کوردەکانی کوردستانی باکووریش، پـاش نـشووست هێنانی ڕاپەڕینەکانی کورد، دژی دەوڵەتی عوسمانی ئاوارەی میـسر بـوون، کـە نەخشی نەوەکانی ئەم بنەماڵانە بەسەر مێژووی سیاسـی‌و کولتووری‌ـو ئـەدەبی تازەی میسرەوە دیارەو خۆشیـان دان بـەم ڕاسـتی‌یە دادەنـێن.. . ئێـستاکەش بنەماڵەی (تەیموری‌و بەدرخانی‌و وانلی‌یەکان لەمیسردا دەژین.. . هـەروەها زۆر گوندو گەڕەك و شوێنی میسری هەیە بەناوی کـورد نـاوزەد کـراون)[٩٥]. لـەنێو ئەم کوردە پەڕاگەندانە، کە وەك (ئاردی ناو دڕکان)یان لێهاتووە، دەیـان کەڵـە پیاوی کارامەو لێهاتوو هەڵکەوتوون، کـە لـەبوارەکانی ژیانـدا جـێ پەنجـەیان دیارەو بوونەتە بەشێك لەمێژووی جیهانی.. . نموونەی ئەمانە" (ئەبو موسلیمی خوراسانی کە ناوبانگ و دەسەڵاتێکی زۆری لەئێراندا هـەبوو و ڕۆڵـی سـەرەکی بینـی لـە لـەناوبردنی فەرمانڕەوایـیـەتی ئەمـەوی)[٩٦] و (سـەعید نورسـی لەجەنگەکانی بەلقان و جیهـانی یەکەمـدا سـەرکردایەتیی هێزێکـی چـەکداری کـوردی کـردووە، بەمـەش ناوبـانگی دەرکـردووە کـە خـەڵکی ئەرمـەنی لەقڕکردنەکەی ساڵی ١٩١٥ ڕزگار کردووە)[٩٧].

هـەروەها شـاعیری گـەورەی عـەرەب، (ئەحمـەد شـەوقی) کـە بـە (امـیر الشعراء) ناسراوە بە نـەژاد کـوردە.. . قاسـم ئـەمین، کـە یەکێکـە لـەداکۆکی کەرەکانی مـافی ئـافرەت و نووسـەرە پێـشکەوتنخوازەکانی میـسر، یەکێکـە

لەنەوەکانی بنەماڵە پەڕاگەندەکانی کورد. . (محەمەد عەلی پاشای، گەورە دامەزرێنەری دەوڵەتی عەلەویو میسری نوێ، کوردە. . که لەزێدی ڕەسەنی خۆی -دیاربەکر- هاتۆتە میسر. . هەروەها زۆربەی پێشڕەوەکانی بزووتنەوەی ڕۆشنفکری لەمیسرو جیهانی عەرەبی، کوردن. نموونەی: عەبدەلڕەحمان کەواکبیو محەمەد عەبدەو عەباس محمود عەقاد. . .)[٩٨].

هەر لەسەردەمی ئیمپراتۆریەتی عوسمانیدا، کوردێکی زۆر بەهۆی بەسەرباز بوون لەریزەکانی ئەم سوپایەدا، پەڕاگەندەی ئوردون بووینەو پاش ڕوخانی عوسمانیەکانیش، بەشێکی زۆریان لەوێ نیشتەجێ بووینە. . لەوێندەرێ، کوردەکان ڕۆڵی بەرچاویان بینیوە لەهەموو بوارەکاندا. . وەك سەربازیو پۆستی سەرۆك وەزیران و وەزیری دەوڵەت و. . تاد. (ئەمڕۆ ژمارەی کورد لەئوردوندا خۆی لەنزیکەی ٣٠ هەزار کەس دەدا. ئەم ژمارە پێکهاتووە لەو کوردانەی که لەکۆتاییەکانی سەدەی نۆزدەو سەرەتاکانی سەدەی بیستەمەوە لەخاکی ئوردوندا دەژین. . و لەم بنەماڵانە پێك هاتوون" سەیدۆ کوردی، وانلی زازا، بەرازی، زەرەکلی، کورد عەلی، بابان، جومعە ئەیوبی، بەدرخان، بروسك، زەرقاد، دەقوری، کوردی، کەرەك کوردی، جەرشمە کوردی، ریمۆن کوردی، ئەبو رەسول، ئاغا سەعودن، خصر، شعیمات، عەلیکۆ، ماردینی، شێخانی. . .)[٩٩].

ئەوەی نەمبیستبێ (هەبوونی کورد بووە لە یۆگۆسلافیای جاران). . . تائێستاکەشی لەگەڵ دابێت، لەهیچ سەرچاوەیەکی کۆن و نوێ شتی وام نەخوێندۆتەوە. . . وەلێ، رۆژی ٢٠/٣/١٩٩٩، یەکێك لەو کەسانەی کە ڕۆژانە بۆ نان خواردن دێتە ئەو چێشتخانە تورکەی کە خۆم لەئەڵمانیا "شاری کرایلسایم" کاری تێدا دەکەم، ڕازێکی مێژوویی لەلا درکاندم. . . هەموو

جاران، بە"حاجی" بانگم دەکرد، ئەمجارەیان پرسیم، ئـەرێ هـاوڕێ تـۆ نـاوت چییە؟! لەوەڵامدا گوتی: مـن نـاوم (گـۆران GORAN)ە.. . منـیش یەکـسەر گوتم: قەت ناوەکەت لـەبیر ناکـەم، چـونکە شـاعیرێکی گـەورەی کـورد نـاوی (گۆران)ە. ئەویش تا ئەو کاتە وای دەزانی من تورکم.. . گۆران گوتی" گـەلێك بنەماڵەی کوردی موسڵمان لەیۆگسلافیادا دەژین.. . من خۆم داپیرەم کـوردەو، خەڵکی کوردستانی تورکیایە.. . هەر ئەویش ناوی لەمن نـاوە (گـۆران). ئـەو بنەماڵانە، لەسەردەمی عوسمانیەکانـدا، بـەزۆردارەکی گوێزراونەتـەوە وڵاتـانی بەلکان و زۆربەیان کوردی نازانن، بەتایبـەتیش نـەوەی نوێـیـان. حـاڵی حـازر پەیوەندیم لەگەڵ گۆران هەیەو ڕۆژانە دەیبینم.. .

بەساڵێك کەمتر، دوای ئەو زانیارییانەی گۆران، کاك (فازیل کەریم ئەحمـەد) لـەژمارە (٢٣-٢٤)ی ڕۆژنامــەی (پــەیام)دا، دەڵێـت" (نزیکـەی دوو هەفتـە لەمــەوپێش، لەگــەڵ کــاك ســەعدون یونــسی ڕێژســیۆرو ئەکتــەردا، تووشــی ناسیاوێکی ئەلبانی کۆسۆڤ بووین. بەهەمـان شێوەی جاران پرسیاری "گۆران"م لێکرد، کە وەکو ناو لایان باوە. ئەو وتی: "گەلێك لەکۆســۆڤۆو بۆســنیا هەیــە ناوی گۆرانە. ئەمانە زمانی تایبەتی خۆیان هەیەو نزیکەی حەوسـەد سـاڵە بـۆ ئەم ناوچانە هاتوون. بـاوەڕ بکـەم لەڕۆژهـەڵاتی عەرەبـستانەوە بـۆ بۆسـنیاو کۆسۆڤۆ بەرێ کەوتوون. ژمارەیەکی زۆریان لەبرشتیناو پرزن دەژیـن. ناوچـەی سنجق هەموو دانیشتوانی گۆرانن.. ")[١٠٠].

ئەگەر بەراووردی قسەکانی ناسیاوە کۆسۆڤۆییەکەی کاك فازیـل و (گـۆران) بکەین دەگەینە ئەو ئەنجامانە:-

یەکەم: بەگوێرەی قـسەی هـەردووکیان، ئەمانـە لەسـەردەمی زوڵـم و زۆری عوسمانیەکاندا، هاتوونەتە ئەو ناوچەیە.

دووەم: ئەمانە گەلێکی جیان، داب و نەریت و زمانی تایبەتی خۆیان هەیە. بەقسەی گۆران لەکوردستانی تورکیاوە هاتوون. بەقسەی ناسیاوەکەی کاك (فازیل)یش لەرۆژهەلاتی عەرەبستانەوە، کە دەکاتە تورکیاو ئێران، هاتوون.

دوای ئەم سەرەداوانە، برادەرێکی تر، کە خۆی بەتورك دەزانێ و خەلکی "مەکەدۆنیا"یە، ئەویش جەختی لەسەر ئەم ڕاستییانەی سەرەوە کردەوەو گوتی" (من خەلکی مەکەدۆنیام، تورکم. خێزانەکەم کوردی مەکەدۆنیایە. . . هەتا ئێستاکەش مالە خەزوورانم، داب و نەریتی کوردانەی خۆیان پاراستووە. ژنەکانیان تێکەلی مەجلیسی پیاوان نابن. . . پیاو قسەی دەڕوا. . . دەتوانن، دوو تا سێ ژن بهێنن، داب و نەریتی ژنەکانیان، هەمان داب و نەریتی ژنە کوردەکانی تورکیایە. زۆر بنەمالەی تری کورد، لە مەکەدۆنیا دەژین، بەلام زۆربەیان کوردی نازانن. . .).

تائێرە، مێژوویەکی کۆنی کوردە پەڕاگەندەکانی دونیا بوو. . . وەلێ، ئەمجارەیان و لەسەردەمی مافی مرۆڤ و دیموکراتیەت و جیهانگیریو پێکەوەنانی قەوارەی نەتەوەییدا، کورد گەلێکی تر قەتل و عام دەکرێن و گەلێکی تریش ئاوارەی هەندەران دەبن. هەموو دنیاش، لەپێناو پاراستنی بەرژەوەندییە ئابوورییەکانیان، چاوپۆشی لەم تاوانە گەورانە دەکەن و خۆیان لەگێلی دەدەن. لەرۆژگاری ئەمڕۆماندا، گەورەترین ژمارەی ڕەوەندی کورد، لەئەلمانیا دایە. . (تاکۆتایی سالی ١٩٩٩، زێتر لە ٦٠٠-٧٠٠ هەزار کوردی هەموو پارچەکانی کوردستان، لەئەلمانیادا دەژین، کە نزیکەی ٧٠ هەزاریان هی باشوورو ڕۆژهەلاتی کوردستان و ئەوانی تر هی باکوورن)[١٠١].

بەپێی دوا سەرژمێری ولاتی سوێدیش، نزیکەی (٤٠ هەزار کورد لەم ولاتەدا دەژین کە زۆربەیان کوردی عێراقن)[١٠٢] هەروەها لەسالی (١٩٥٧ دا

تەنها ٥٠ کورد لەهەموو پارچەکانی کوردستان لەهۆڵەندا بوون کەچی ئێستاکە زیاتر لە ٧٠ هەزار کوردی هەموو پارچەکان لە هۆڵەندان)[١٠٣].

ئەوە جگە لەدانیمارك و نەرویـژو فنلانـدو بـەریتانیاو فەرەنـساو ئـەمریکاو کەنەداو ئوسترالیاو.. . کە ژمارەیەکی زۆری رەوەندی کـوردی لێـیـە. (بـەپێی هەندێك مەزەنەی تایبەت ژمارەی کورد لـەدەرەوەی کوردسـتاندا نزیکـەی دوو ملیۆن کەسە، ئەگەر ژمارەی گشتی کورد لـەنێوان بیـست تـا سـی ملیـۆن دا بێـت، ئـەوا ژمـارەی کـوردی نـاو مـەنفا نزیکـە ١٠٪ ژمـارەی دانیـشتوانی کوردستانە)[١٠٤]. بۆچوونەکەی ئامۆژگای "جۆرج تاون"ی ئەمریکی ریکـۆردی ئەم مەزەندەیە دەشکێنێو پێـی وایـە: (ژمـارەی ئـەو کوردانـەی لـەدەرەوەی نیشتمانی خۆیان دەژین دوو ملیۆن و حەوت سەدو شەست هەزار کەسـن)[١٠٥]. هەرچەندە ئامارێکی رەسمی تـەواوی ژمـارەی ئـەو کوردانـەی کـە لـەدەرەوەدا دەژیـن، لەبـەر دەسـتتدا نیـە، بـەڵام بەکۆکردنـەوەی هـەموو مەزەنـدەکان و بەراووردکردنیان، دەگەینـە ئـەو قەناعەتـە، کـە ژمـارەی ئـەو کوردانـەی کـە لەدەرەوەی کوردستاندا دەژین" لەنێوان دوو ملیۆن و نیو تا سێ ملیۆنە.

داخـوا، لەمێـژووی داهـاتوو و چـاوەڕوانکراودا، چـەندان ئەحمـەد شـەوقیو محەمەد عەبدەو خوراسانیو کەواکبیو نورسیو عەقادو زەهاویو یەشار کـەمال و سەلیم بـەرەکات و.. . لەنێوەنـدی ئـەم ڕەوەنـدە زۆرەدا هەڵبکـەوێ؟! دەبـێ ئەوانەش ببنە خزمەتکاری ئەو وڵاتانەی کە لێی دەژین؟! دەبێت ببنـە بەشـێك لەمێژووی ئەم وڵاتانە؟! یان ئەوەتانێ دەکەونـە خـۆو بەشوناسـنامەی کـوردی دەناسرێن و سەر بەساحێبی خۆیـان دەکرێنـەوە؟! ئەمانـە، پرسـیار گـەلێکن، وەڵامەکانیان لەدووتوێی لاپەڕەکانی مێژووی داهاتوومانداییە.

تورك له‌ چ ڕوانگه‌یه‌كه‌وه‌ سه‌یرمان ده‌كه‌ن؟!

داگیركـه‌رانی كوردسـتان، هه‌میـشه‌ بـه‌بینێكی كـه‌م نه‌فـه‌س و چـاوێكی ته‌نگه‌وه‌، سه‌یری نه‌ته‌وه‌ی كوردو كێـشه‌ ڕه‌واكـه‌یان، كـردووه‌.. . ده‌یـان نـاوو ناتۆره‌ی نابه‌جێیان بۆ بزووتنه‌وه‌كه‌مان هه‌ڵبه‌ستووه‌. ده‌مێـك به‌بـه‌كرێگیراوی (سی.ئا.ئی)و ده‌مێكی تر به‌موخابه‌راتی (مۆسـاد)ی ئیسرائیلیمان، له‌قه‌ڵـه‌م ده‌ده‌ن. كورد به‌نه‌ته‌وه‌یه‌كی غه‌یره‌و بیانی ده‌زانن و پێیان وایـه‌، خـاكی نییـه‌و میوانی ئه‌م نه‌ته‌وه‌ سه‌رده‌ستانه‌یه‌.

ئه‌گـه‌ر سـه‌یری بـیرو بۆچـوونی تـورك بكـه‌ین و بیخه‌ینـه‌ به‌رتیـشكی لێ ووردبوونه‌وه‌، ئه‌وه‌ چه‌ند سـه‌ره‌نجامێكمان بـۆ دروست ده‌بێت، كـه‌ پێویـست ده‌كات، له‌سه‌ر هه‌ر یه‌كێكیان بسه‌نگرێینه‌وه‌و، هه‌ڵوێست وه‌ربگـرین. تـورك خۆی وه‌ك نه‌ته‌وه‌، مێژوویـه‌كی كـۆن و ڕه‌سـه‌نی نیـه‌. مێـژوونووس و.بارتۆڵـد (١٨٦٩-١٩٣٠)، یه‌كێكه‌ له‌و مێژوونووسانه‌ی كه‌ ژیانی خۆی ته‌رخان كردبـوو

بۆ لێکۆڵینەوەو ساغکردنەوەی، ئەو نەتەوانەی کە لەناوچەکانی دەریای قـەزوێن لـەرۆژئاواوە تادەگاتـە مـەنگۆلیا لەرۆژهەڵاتـەوە، دەژیـن. (بارتۆلـد)، لـەو محازەرانەی کە بەزمانی تورکی لەسـەر داوای (ئـەتاتورك)، بـۆ سـاغکردنەوەی مێـژوو و بنەچـەی تـورك، لـەزانکۆی ئەسـتەنبۆڵ، لەسـاڵانی ۱۹۲۶ -۱۹۲۷ پێشکەشی کرد، پێی وایە" (تورك نەتەوەیەکەو لەسەدەی شەشەمی زاینییـەوە دەرکـەوتوون)[١٠٦] و (زۆر زەحمەتیـشە پـێش سـەدەی شەشـەم وشـەی تـورك هەبووبێت)[١٠٧].

پـاش ئـەوەی عوسمانیـەکانیش، بـەناوی خەلافـەتی ئیـسلامیەوە، هاتنـە ناوچەکەو ئیمپراتۆریەتەکەیان فراوان کـرد، بەسـەدان نەتـەوەو گروپـی ئـەتنی جیاجیایان لەگەڵ خۆیان هێنایە ناوچەکە، کە هیچیان لـەڕووی نەتەوەییـەوە سەر بەنەتەوەی تورك نەبوون. ئەوانە، وەك سـوپایەکی داگیرکـەر هـاتن و لـەو ناوچانە جـێگیرو نیـشتەجێ بـوون، کـەهی خـەڵکی تـر بـوون. لەبـەر ئـەوەی عوسمانیەکان بانگەشەی ئایین و ئیسلامەتییان دەکرد، زمانەکەشیان، زمانێکی تورکی پاك و هەڵبژاردە نەبوو. کە دەڵێین (تورکی عوسمانی)، بەو مانایـە دێـت کە ئەو زمانە تورکییە، زۆر جیایە لەو زمانە تورکییەی کـە ئێـستاکە زمـانی خوێندن و نووسین و گفتوگۆیە لەتورکیای ئێستادا. تورکی عوسمـانی، بـەپیتی (ئەبجەدی عـەرەبی) نووسراوەو بەهەزاران وشەی بێگانە وەك" عـەرەبیو فارسـیو کوردیو یۆنانیو ئەلبانیو.. . تاد تێدایە، کە نەوەی نوێ هیچ سـەرەدەرییەکی لێ دەرناکات. (کۆنترین ئاسەواری مێژووییش، کە تورك خۆیـان نووسـیبیان و خۆیـان بـەتورك نـاوزەد کردبـێ، بـۆ نیـوەی دووەمـی سـەدەی نۆزدەهـەم دەگەڕێتەوە)[١٠٨] پێش ئەو مێژووە، هیچ جۆرە کتێبێکی مێـژوویی بـەتورکی تەواو نەنووسراوە.

تورکەکان، بۆ نووسینەوەو ساغکردنەوەی مێژووی خۆیان، پشت بە(تۆمارە مێژووییەکانی چین و ئەو زانیارییانەی کە لەسەرچاوە ئیسلامیو بیزەنتیو ئەرمەنیەکاندا هاتوون، دەبەستن)[١٠٩].

ئەگەر سەیری پێکهاتەی ئێستاشیان بکەین، دەبینین لەچەند نەتەوەیەکی جیاجیا پێك هاتوون، کە هیچیان تورکی عەیار بیست و یەك نین. بەرەبەیانی مێژووی تورك (نەك وەك نەتەوەی تورك کە ئێستا باسی لێوەدەکرێ) لەساڵی (١٠٧١)ی زایینییەوە دەست پێ دەکات. لەم مێژووە بەدواوە هاتوونەتە ناوچەی ئەنادۆڵ و بوونەتە دانیشتوانی ئەم ناوچەیە. پاش هاتنە سەرکاری عوسمانیەکانیش لە (١٢٢٩)دا، ئەو کۆچە شێوەیەکی فراوانترو چڕتری بەخۆیەوە دیت و، کۆچی میللەتانی ژێر دەسەڵاتی قەڵەمڕەوەکەیان زێدەتر بوو.. . چ بەئارەزوو و مگێزی خۆیان، یان بەتۆبزی بووبێت. زۆر لەو نەتەوەو میللەتە کۆچکردووانەش، بەسەربازی بوون، لەریزەکانی ئەم ئیمپراتۆریەتە هۆکارێك بووە، بۆ نیشتەجێ بوون و مانەوە.

ئەمڕۆکە تورك -ئەو تورکەی خۆیان بەتورکی دەزانن- لەچەند نەتەوەیەکی جیاجیای وەك: (گورجی، ئازەری، چەرکەس، پۆڵۆنی، یۆرگ، لاس، تەتەر، ئەرمەن، یەهودی، داداش، چینگەنە، بولغار، کورد، یۆنان، عەرەب.. . تاد) پێك هاتوون. (لەلێکۆڵینەوەیەکی نوێی بیتەر ئەندرۆز بەناوی گروپە نەتەوەییەکانی کۆماری تورکیا (Reicher ١٩٨٩ wiesbaden) ٤٧ گروپی نەتەوەیی لەتورکیا بەووردی ژماردووە، بەپێی چەند پێودانگێکی دیکە بۆ شوناسنامەی نەتەوەیی دەکرێ گرووپەی نەتەوەیی دیکەش بژمێردرێ)[١١٠].

ئەو نەتەوە جیاجیایانە، پشت بەپشت لە بۆتەی نەتەوەی سەردەست —نەتەوەی تورك- تواونەتەوەو، زمان و داب و نەریتی نەتەوایەتی خۆیان وون

کردووەو لەسەرژمێرییە گشتیەکاندا، بەنەتەوەی تورك حسێب دەکرێن.. .

بەتایبەتیش دوای هاتنە سەر کاری (کەمال ئەتاتورك ١٨٨١ - ٩ نۆڤێمبەری ١٩٣٨)، فشارو پاڵەپەستۆ زێتر خرایە سەر ئەو نەتەوەو گروپانەو زمان و داب و نەریتیان، یاساغ کرا. نەوەو نەوەزاکانی، ئەم نەتەوانە، ئەمڕۆکە زمانی باپیرانیان نازانن و بەتورکی دەئاخفن و بەتورکی بیر دەکەنەوەو هەڵوێست وەردەگرن. مرۆڤ تا لەگەڵیان هەڵسوکەوت نەکات و نانێکیان لەگەڵ کەرت نەکات، شارەزایان نابێت. لەکاتی شێنەیی‌و دوور لەموجادەلەی نەتەوەپەرستی دەڵێن:

- باوکی من گورجی بوو، لەگورجستانەوە هاتبووە تورکیا. ئێستاکە هەموو خزمەکانم لەگورجستانن.

- دەدە (باپیرە)م کورد بوو، هەتا مردنیش هەر بەکوردی قسەی دەکرد.

- ئێمە خۆمان بەرەچەڵەك چەرکەسین.

- وەڵڵا ئێمەش ئازەریین و تورکی ئازەری جیاوازە لەگەڵ ئەو زمانە تورکییەی ئێستاکە.

لەکاتی قسەو دان پیاناندا، خۆیان ڕاستییەکان ڕوون دەکەنەوە.. . کە دێنە سەر گفتوگۆو ڕەسانەیەتی نەتەوەی تورکیش، خۆیان بەتاکە نەتەوەی ڕەسەنی دونیا دەزانن و دەڵێن" (پێشتر لەگەڵ پێشتر ڕۆیی، گرنگ ئەوەیە ئێستاکە بەتورکی قسە دەکەین و لەناو کۆماری تورکیا لەدایك بووین و وەتەن داشی تورکیاین.. . نان ئەو نانەیە ئەمڕۆ لەخوانە).

زمانەکەشیان، لەچەند زمانێکی جیا جیا دروست بووە. سەدان وشەی عەرەبی‌و فارسی‌و کوردی‌و یۆنانی‌و نەتەوەکانی تر ئاوگەڵە بووینەو پاش تۆزێك سەروگوێلاك شکاندنی هەندێکیان، ئەمڕۆ (لەفەرهەنگی زمانی تورکی)

جێگای خۆیان کردۆتەوە. ئەوان دەڵێن" (.. بەو سیفەتەی عەرەب و فارس و کورد، دراوسێی تورکن، ئەو وشانەیان لەزمانی تورکی وەرگرتووە!!). ئەوە گوتمان، کورد ناناسن و خاوەن کیان نین، ئەدی خۆ میللەتێکی وەك فارس لەناوچەکەدا، لەرووی مێژوو و پێکهاتەو کولتوورو زمانەوە، کۆنترین و دەوڵەمەندترین نەتەوەی ناوچەکەن.. . یۆنانیەکانیش بەهەمان شێوە.. . دەبێ ئەوانیش فەرهەنگی تورکییان دزی بێ؟!!

کۆمەڵناسی تورك (ئیسماعیل بێشکچی) پێی وایە؟ (.. دەزگای زمانی تورکی لەبەردەمی گەلێك وشەدا کە لەکوردییەوە هاتوونەتە ناو تورکییەوەو تائێستاش بەکار دەهێنرێن، نیشانەی (فارسی)ی داناوە. ئەمە نیشانی دەدات کە دەزگای زمانی تورکی کارکردێکی گەورەی هەیە لەزەوتکردنی زمان و کولتوری کوردیدا)[١١١].

زمانی کوردی، وەك هەر زمانێکی تری زیندووی جیهان، تایبەتمەندی خۆی هەیەو زۆر دوورە لەزمانی تورکی، کەچی تورکە رەگەزپەرستەکان نکوڵی بوونی دەکەن و پێیان وایە" شتێك نییە بەناوی زمانی کوردی. زۆڵە کوردێکی وەك (عیسمەت ئینۆنۆ) کە دوای مردنی ئەتاتورك بووەتە سەرکۆماری تورکیا، پێی وایە" (ئەسڵی کورد ئاری نین، بەڵکو تۆرانین)[١١٢]. کەچی (لەرووی زانستییەوە ئەوە ساغ بووەتەوە کە زمانی کوردی زمانێکی هیندو جەرمانییەو یەکجار دوورە لەزمانی تورکیەوە. ئەمە جگە لەوەی کە ٨٥٪ی خەڵکی رۆژهەڵاتی تورکیا قسەی پێ دەکەن، کارێکی یەکجار زۆری کردۆتە سەر زمانی تورکی هاوچەرخ. زانای ئەڵمانی "ئەندریاس تیسە"ی پسپۆڕ لەلێکۆڵینەوەی تورکیدا ئەمەی لەلێکۆڵینەوەیەکیدا کە ساڵی ١٩٦٤ لەڤیینا بڵاوی کردۆتەوە، دەربارەی وشەی کوردیو فارسی لەزمانی تورکیو

ئازەربایجانی ساغ کردۆتەوەو سەلماندوویەتی)[١١٣].

سولتانەکانی عوسمانی، بەهۆی خۆزانینیان بەجێ نشینی خەلیفەکانی ئیسلام، وایانکرد کە هەستی نەتەوایەتی کزو بەرەو ون بوون بچێت.. . ئەو نەتەوانە –بەشێکی کەمیان نەبێت– ئیدی ئەوانی تر هێدی هێدی لەگەڵ بەرەو پێش چوونی ڕەوتی مێژوو، هەستی نەتەوایەتییان لەناو چوو و لە بۆتەی تورک تواونەتەوە.

پاش دامەزراندنی کۆماری تورکیاش، ئەتاتورك بەزەبری توونـدو تیـژیی‌و سەرکوتکردن، زمان و کولتووری تورکی لەسەر هەموو نەتەوەو گرووپەکانی تر فەرز کردو، هەموو نەتەوەکانی بەتورك حسێب کرد.. . وتەیەکی بەناوبانگیشی هەیە، کە دەڵێ" (تورکیا هی تورکانە).. . ئەم وتەیە ئەمڕۆکە بۆتە سونبولی ڕۆژنامە تورکییەکان. بەکورتی هەروەك (بولەند ئەجەوید) گۆتەنی" (.. مێژووی ڕوون و ڕەسەنی دروستبوونی نەتەوەی تورك، بۆ دروست بوونی کۆماری تورکیا دەگەڕێتەوە). ئیدی پاش ئەم زەبرو زەنگە، دەبینین هەستی نەتەوایەتی نەتەوەکانی وەك کوردو ئەرمەن، بەرەو هەڵچوون چوو.. . چەند بزووتنەوەیەکی چەکداری لێ کەوتەوە، کەهی کورد بەرچاوترینیانن.

(لاس و چەرکەسەکان)[١١٤]یش سوودو ئیلهامیان لەچالاکی کوردەکان وەرگرت و کەوتنە خۆ بۆ خۆهۆشیار کردنەوە. ئەمڕۆکە (سەدان هەزار چەرکەس لەتورکیادا دەژین، کە ئەوان بەبنەچە زێتر دەچنەوە سەر ئەو پەناهەندانەی کە دوای داگیرکردنی وڵاتەکەیان لەسەدەی نۆزدەی زایینیەوە لەلایەن ڕوسیاوە لەوڵاتی خۆیان بۆ تورکیای (عوسمانلی) کۆچیان کردووە)[١١٥]. گۆڕانی باری وڵاتی سۆڤیەت بووە هۆی ئەوەی دووبارە لاوانی چەرکەس نەژادی تورکیا هوشیار بنەوەو مەیلی گەڕانەوەیان بۆ وڵاتی باب و باپیرانیان لەناودا

پەیدا ببێ، لەڕاستیشدا ژمارەیەکیان بۆ ئەوێ گەڕانەوە[١١٦].

زۆر بەداخـەوەین، کـە بـەهۆی زاڵبـوونی زمـانی نەتـەوەی سەردەسـتەو توونودتیژی نوانـدن، هەسـتی نەتەوایـەتی کزبـووە، هـەر ئـەم کزبوونـەش وای لەهەندێك زۆڵە کورد کردووە، کەچـی ئـاوازو گـۆرانی ڕەسـەنی کـوردی هەیـە بیدزن و بیکەنە تـورکی.. . چـەندان دەنگخۆشـی کـورد، نموونـەی" (ئیـبراهیم تاتلیسەزو مەعسون قرمزگول و جەیلان و.. ..) کـە ئـەمڕۆ بوونەتـە مـولکی تورك، سەردەستەی گۆرانبێژەکانن، کە خزمـەتێکی زۆری کـەلتووری تورکییـان کردووەو سەدان ئاوازی کوردییان دەقەبەر شیعری تـورکی کـردووە. پـێش ئـەو گۆرانیبێژانەش، هەولێ تری لەم جۆرە، چ لەلایـەن خـودی تورکـەوە یـان ئـەو کوردانەی کە هەستی نەتەوایەتییان نەبووە، دراوە.. . ئەم دیاردە، وای لـەزانای بەناوبانگ (م.واگێنر) کردووە بـەدوای ئـەم مەسـەلەیە دابـچێت و بگاتـە ئـەم ڕاسـتیەیە" (لەئاسـیای کۆنـدا "ئاسـیای بـچووك" زۆربـەی گۆرانییـە کوردییەکانیان بەزمانی تورکی وەرگێڕاوەتەوە)[١١٧].

لـەبواری ئەدەبیـشدا، ڕۆماننووسـی بەڕەچـەڵەك کـورد (یەشـار کـەمال) هەرچەندە بابەتەکانی لەبازنەی نەتەوەو کۆمەڵگای کوردیدا دەسورێنەوە، بـەلآم موخابن بەتورکی دەنووسێو لەسـەر تـورك حسابە. (یـەڵماز گۆنـای ١٩٣٧-١٩٨٤) سینەماکاری کوردیش، لەبەر ئەوەی کارەکانی بـەزمانی تـورکین، زۆر تورك هەیە بەتورك حسێبی دەکـات. خـۆ لووتکـەی بـەرزی دەسـەلآتیش، زۆر جاران کەوتۆتە دەست کورد. بۆ نموونـە" هـەردوو سـەرۆك کۆمـار (عیـسمەت ئینۆنۆو تۆرگۆت ئۆزال) بەڕەگەز کورد بـوون، بـەلآم ئەوانـە جگـە لـەوەی کـە لەخزمەتی سیاسەتی تۆرانیزمدا بوون، بـەئاگرو ئاسـنیش هـەولێ تواندنـەوەی نەتەوەی کوردییان داوە[١١٨].

پاش دامەزراندنی کۆماری تورکیا، دەسەڵاتە یـەك لـەدوای یەکـەکانی ئـەم

ولاتە، زۆر ڕەگەزپەرستانە، مامەڵەیان لەگەڵ کێشەی کورد کردووەو بەهیچ شێوەیەك دانیان بەبوونی نەناوە[١١٩]. بۆ ڕەگ و ڕیشەی وشەی کوردیش، دەیان بۆچوون و قسەی سەیرو سەمەرەو بێ سەروبەریان هەیە، کە هیچیان ناچنە خانەی لۆژیك و زانستەوەو بۆ لێکۆڵینەوەو ساغکردنەوە، وەك سەرچاوە پشتیان پێ نابەسترێت. سەیر ئەوەیە، ئەوانە، پێ لەسەر ئەم بۆچوونانە دادەگرن و نکوڵی لەبوونی دەکەن. ئەوان پێیان وایە کورد تیرەیەکی تورکن و (بەهۆی ژیان لەچیاکانەوە زمانی ڕەسەنی خۆیان –زمانی تورکی. ئیسماعیل تەنیا – یان لەبیر چۆتەوە)[١٢٠]. ئەم تیرە تورکە چیانشینانەش!! بۆیە پێیان دەڵێن کورد، (چونکە کاتێك پێ لەسەر بەفر دادەگرن ئەو دەنگەی دەردەچێت" کرد.. کرد.. کرد...ە)[١٢١]. یان دەڵێن کورد مانای (گورگ) دەگەیەنێ، چونکە لەڕێنووسی تورکیدا وشەی کورد بەم جۆرە دەنووسرێت: (Kurt). هەروەها بەتورکی بەگورگ دەڵێن" (کورت Kurt)[١٢٢]. یان وشەی کورد، مانای ئەو بەفرەیە کە لەچیا دەتوێتەوە. واتە دەنگی توانەوەو کەوتنی بەفرە.. . وشەی کورد، لەو دەنگە هاتووە کە ئێستر لەکاتی جۆ خواردندا لێی دەردەچێت.. . (وشەی کورد مانای کێوی، وەحشی، کوردی پیس، کوردی کلکدار، یاخود کوردی دووپشك.. .)[١٢٣].

ئەگەر سەیری مێژوو بکەین، بەئاشکرا ساویلکەییو خۆشباوەڕی کوردمان بۆ دەردەکەوێت.. . داگیرکەران، کاتێك پێویستیان بەکورد بووە، خۆیان کردۆتە برای پشت و زێتر لەهەموو شتێك بەناوی برای دینیەوە، لەخشتەیان بردوون. کاتێك کە یۆنانییەکان، بەپاڵپشتی ئەوروپا، لە ١٥ی نیسانی ١٩١٩دا، تورکیایان داگیرکرد، (ئەتاتورك) کەوتەخۆو پەیوەندی کردن بەسەرۆك عەشیرەت و نوێنەری کوردەکان لەناوچەی کوردستان.. . (دوو کۆنگرەی

لەکوردستان بەست یەکـەمیان لـەنێوان ٢٣ تـەموز - ٧ ئـابی ١٩١٩ کـە ٥٨ نوێنەری کورد لەپێنج ویلایەت ئامادەبوون.. . هی دووەمیان لەهەمان ساڵ و لـەنێوان ٤ -١١ ئەیلولـدا لەسـیواس،.. . لەهــەردوو کۆنگرەکـەدا سـەرکردەی کوردو تورك بەشـدار بـوون.. . ئـەتاتورك زۆر بـەڵێنی گـەورەو دڵخۆشـکەری بەکورد داو گوتی" ئەم وڵاتە نیشتمانی تورك و کوردە، هەر ئـەو دوو نەتـەوەش هەقی ئەوەیان هەیە قسە لەسەر نیشتمان بکەن)(١٢٤).

هەر بۆیە کوردەکان زوو لەخشتە بران و کەوتنە لەشکر ئامادەکردن و چـوونە پاڵ تورکمانەکان بۆ بەرگری کردن لەسەروەری خاکی تورکیاو، بەژن و پیـاوەوە، چەکیان هەڵگرت و شان بەشـانی تورکـەکان، دژی یۆنانیـەکان جـەنگان، وەلێ مخابن، تەمەنی ئەو بەڵێنانە، ئەوەندە درێژ نەبوون.. . هــەر پـاش ڕزگـارکردنی تورکیاو ڕاگەیاندنی سەربەخۆیی.. . ئـەتاتورك و دام و دەزگـا سـەربازییەکەی دەستیان بەتاڵ بوو و کەوتنە گیانی کوردەکان. هەر ئەو ئەتاتورکـەی تـەموزو ئـەیلولی ١٩١٩، کاتێـك کـە لەسـاڵی ١٩٢٤ سیـستەمی خەلافـەتی بـەتاڵ کردەوە، کەوتە وێزەی کوردو ڕایگەیانـد" (.. نەتـەوەی کـورد بـوونی نیـە.. . ئەوانەی دەڵێن کوردین، کۆمەڵێك دزو جەردەی چیانـشینن، هـیچ ڕۆشـنبیریو هەستێکی نەتەوایەتییان نیەیە. زمانی نەتەوایەتییان نیەیە ئەوانـە، بـەزمانێك دەدوێن کە سەرجەم وشەکانی لەسێ هـەزار وشـە تێپـەڕ ناکـات و لـەزمانانی بێگانەوە وەرگیراون.. .)(١٢٥).

زاناو پسپۆڕە ڕەگەزپەرستە تورکەکان، ئەوەندە چاوقایم و بێ شـەرمانە پـێ لەسـەر ڕاوو بۆچـوونەکانیان دادەگـرن، هــیچ شــەرمێك لەیاســاو بنــەمای لێکۆڵینـەوەی زانـستی ناکـەن و بۆچـوونەکانیان هـەر بەقـسەی سـەرزارەکی دەرنابڕن، بەڵکو دەیکەنە تۆمـارێکی مێـژوویی‌و سەرچـاوەیەکی لێکۆڵینـەوە.

(فەرهەنگ)، یەکێکە لەو کتێبە بەنرخانەی هەموو نەتەوەیەك، کە زمانی نەتەوەیی پێ دەناسرێتەوە.. . ئەوان، لەفەرهەنگی توركی بۆ ڕاڤە كردن و ڕاوەستانی لەسەر وشەی (كورد)، هیچ دانامێنن و پێیان وایە: (Kurt: ناوی كۆمەڵێك لەو توركانەی كە زۆربەیان زمانی خۆیان گۆڕیوە، بەفارسییەكی شكاو قسە دەكەن و لەتوركیاو عێراق و ئێراندا دەژین..)[١٢٦].

هەر لەسەرەتای كۆمارو دواتر، دەسەڵاتداران، بەهەموو شێوەیەك كەوتنە دژایەتی

كردنی كوردو بەتورك كردنی.. . بەسەدان هەزاریان لێ ڕاگوێستن و تێكەڵ بەناوچە تورك نشینەكانیان كردن.. . یان ئاوارەو دەربەدەری دەرەوەی توركیایان كردن. ئەوان، ئەو هەقیقەتە باش دەزانن، كە گەلی كورد لەڕووی زاوزێو نەوە خستنەوە، زۆر لەتوركەكان لەپێشترن.. . (زۆر وێدەچێ، دوای دوو دەیەی تر نفووسی كوردەكان وەسەرەوەی نفووسی توركەكانیش بكەوێتەوە[١٢٧].

هەر ئەو ڕاستییە وای لێكردوون دەست بكەن بەناوگۆڕینی شارو شارۆچكەو دێهاتە كوردنشینەكان.. . بەوەندەش نەوەستاون، ڕێنماییەكانیان ناردۆتە دەرەوەو پرۆتۆكۆڵی لەم بابەتەیان لەگەڵ وڵاتە دۆستەكانیان مۆر كردووە)[١٢٨].

كاردانەوەی ئەم جۆرە زیاد بوونەو زاوزێ كردنەی كورد، لەشەستەكان وای لەسەرۆك وەزیرانی ئەوكاتە (جەمال گورسەل) كردو بەئاشكرا، لەلێدوانێكیدا، پێی لەسەر پەیڕەو كردنی سیاسەتی تۆرانیزم داگرت و گوتی" (.. پێویستە توركیا هەر بۆ توركان بێت.. . ئەگەر وازمان لەم بۆچوونە هێنا، پاش ٥٠ ساڵی تر یەك تورك لەتوركیا نابینی.. .)[١٢٩].

حاڵی حازریش، تورك بەشی هەرە زۆریان دوژمنی سەرسەختی كوردن،

بەپێکەنینەوە دەڵێن" برام خۆ کورد ئەلف و بای نیە.. . لەمێژوودا، هیچ دەوڵەتێك نەبووە بەناوی دەوڵەتی کوردی.. . زمانێکی ڕەسەنتان نیە، ئەو زمانەش کە قسەی پێ دەکەن، هەمووی تورکیو عەرەبیە. کوردستانی چی، ئەو بزووتنەوانەی ئێوەش ناوی دەنێن (بزووتنەوەی نەتەوایەتی) ئەوانە تیرۆریستن.. . ئیسلامیەکان، بەتایبەتی ئەوانەی سەر بەپارتی هەڵوەشاوەی (ڕەفاه)ی جاران و (فەزیلەت)ی دووبارە هەڵوەشاوەو (سەعادەت)ی ئێستان، زۆر لەوانی تر بە (مهێپە)کانیشەوە دوژمنی سەرسەختی کوردن. ئەوان پێیان وایە لەقەتل و عامی هەڵەبجەو ئەنفالدا، سەدام لەسەر هەق بووە.. . ئێستاش سەدام بەموجاهیدێکی ئیسلام حسێب دەکەن، چونکە (بەرهەڵستی ئەمریکا دەکات..؟!!).

مهێپەکانیش، زێدە لەپێویست، زێدەڕۆیی دەکەن و هەموو شارستانیو کولتووری دونیا دەگەڕێننەوە سەر مێژوو و شارستانی تورك. زمانی تورکی بەزمانی سەردەستەی هەموو دونیا دەزانن.. . بۆ نەخشی تورکیش لەسەر ئایینی ئیسلام و بڵاوکردنەوەی، دەیان بەڵگەو بۆچوونی بێ بنەما دەهێننەوە. ئەو وشە عەرەبیانەی لەزمانی تورکی بەکاری دەهێنن و بەتورکی دەزانن، کاتێك کە ئەو وشانەیان لەقورئانی پیرۆزدا، بەرچاو دەکەوێت، یەکسەر دەڵێن وشەی تورکی لەقورئاندا هەیە. بنەچەو ڕەچەڵەکی پێغەمبەر ئیسلامیش (محمد - د.خ) دەگەڕێننەوە بۆ سەر ڕەچەڵەکی تورك.

لێرەدا، پرسیارێك دێتە پێشەوە، ئەدی هەڵوێستی کورد چی بووە بەرامبەر بەم هەڵوێستە دوژمنکاریە؟ لەوەڵامیدا، زۆر بەداخەوە دەڵێین" بزووتنەوەی کوردی باشوور، لەو هەموو هەڵوێستە دوژمنکارییانە ناپرینگێنەوەو هەر بەرەو خۆ نزیك کردنەوە لەتورکیا هەنگاو دەنێن.. . ئەو هەموو داخۆیانە ئاشکرایانەی سەرانی تورك دژ بەو بارودۆخەی باشوور هەنگاوەکانیان شل

ناکات.. . تورکیا، هەتا ئێستاش بەهەردوو پارتییە سەرەکیەکەی کوردستان (یەکێتیو پارتی) دەڵێت" (عەشیرەتی تاڵەبانیو عەشیرەتی بارزانی).. .. بۆ (٢٠٠-٣٠٠) هەزار تورکمان لەسەرانسەری عێراقدا، دەیان پارت و ڕێکخراوو کۆمەڵەو بارەگاو دانشگاو خوێندنگاو تەلەفزیۆن و ڕادیۆو ڕۆژنامە.. . یان بۆ کردوونەتەوە. لەشارێکی وەك سلێمانی یان کۆیەو قەڵادزێ، بەهیچ شێوەیەك تورکمان بوونی نەبووە، کەچی چەندان بارەگایان لەم شارانەدا بۆ کردوونەتەوە..

بەڵێ لەو کوردستانەی کە بەخوێنی سەدان هەزار ڕۆڵەی کورد، ئازاد بووە، وێنەی (ئەتاتورك) هەڵدەواسرێ.. . ئەو ئەتاتورکەی کە دەستی بەخوێنی ڕۆڵەکانی کورد سووربوو.. . ئەمڕۆش نەوەکانی (لەو ژمارەیە، بەشێکی هەرە کەمیان تورکمانی ڕاستەقینەن) درێژە بەڕێبازەکەی دەدەن. ئەو پارتە تورکمانیانەی کە لەئەدەبیات و دەنگ و باسی ڕۆژنامەیان دا، بەهیچ جۆرێك ناوی کوردستان ناهێنن و بەباکووری عێراق (کوزەی ئیراك) ناوی دەبەن. کەچی سەدام حوسێن و ڕژێمەکەی، لەچەندان بەڵگەنامەی مێژوویی، بەڕەسمیو وەك یاسا، ناوی (کوردستان)یان هێناوە. ئەگەر ئەوە بزانین، کە نەتەوەی کورد، ڕژێمی سەدام، بەدوژمنی سەرسەختی خۆیان دەزانن، نەك تورکمانەکان، کە بەم جۆرە ڕەفتار لەگەڵ کوردو کێشەکەی دەکەن.

هەقیشە بپرسین، ئەو هەموو سەرکردەو حزبە تورکمانیانە، پێش راپەڕین لەکوێ بوون؟! لە چ بەرەیەکدا خەباتیان دەکردو تێدەکۆشان؟ ئایا سەرکردایەتی کورد لەهەرێمی کوردستان دەیانچەوسێنێتەوە، یان ڕژێمی سەدام لەخانەقین و مەندەلیو تەلەعفەر دەیانچەوسێنێتەوەو دەربەدەریان دەکات؟!

هەڵوێست نەرمی پارتە کوردییەکانی باشوورو لاواندنەوەی ئەو تورکمانە بێ هەڵوێستانە، وایکردووە تورکیا زیاد لەبەڕەی خۆی پێ ڕابکێشێو بەئاشکرا بڵێ: (زیاتر لەدوو ملیۆن تورکمان لەباکووری عێراقدا دەژین). یان (ئەگەر

حکومەتی سەدامیش ڕووخا، لەئۆتۆنۆمی زیاتر نابێ بەکوردەکان بدرێ). وەك ئەوەی ئەوان بەرپرسی چارەنووسی گەلانی عێراق بن.

سەیرو سەمەرەکانی ڕژێمی تورکیا

تورکیا، یەکێکە لەو وڵاتانەی لافی مۆدێرینیزم و دیموکراتی‌و بەرقەرار بوونی مافی مرۆڤ لێ دەدات، کەچی لەڕاستیدا، فرێ بەسەر هەقیقەتەوە نیە.. . ئەو وڵاتە تائیستاکەش، ئەو یاسا بەسەرچووەی ئیتالیای سەردەمی (مۆسۆلینی ۱۸۸۳-۱۹٤٥) دیکتاتۆرو فاشی، پەیڕەو دەکات، کە خاوەنە هەقیقی‌یەکەی -ئیتالیا- شەرمی پێیەو لەزوویەکەوە فڕێی داوەتە زبڵدانی مێژوو.. . کەچی تورکیای عەلمانی، بەیاسایەکی لەگۆڕان نەهاتووی (قورئان ئاسا) سەیری دەکات.. . هەر لەبەر ئەوەی (کەمال ئەتاتورك)، زێتر لە (۷۷) ساڵ لەمەوبەر، دایڕشتووەو لەبەڕێوەبردنی دەوڵەتدا پەیڕەوی کردووە.. . ئەم یاسا (ئەنا یاسا - ۱۹۲٤)یە، بڕگەو پەڕەگرافی وای تێدایە، شەرمەزارییە بۆ وڵاتێك داوای بوونە ئەندامی یەکێتی ئەوروپا بکات و تائێستاکەش، ئەو یاسایە بەشتێکی پیرۆزو نەگۆڕ بزانێت.

لەسەردەمی ئەتاتورکدا، کارو کردەوەی وا کراوە، دەکرێ ئەمڕۆکە بەنوکتە بگێڕدرێتەوە.. . (فێس) لەتورکیادا، وەك ڕەمزی ئیسلامی بوون سەیری دەکرێت، ئەتاتورك یاساغی کرد.. . هەر بۆیە، لەسەر فێس لەسەر کردن و شکاندنی ئەم یاسایە، عاتیف (ئاتیف هۆجە)، لەلایەن ئەتاتورکەوە، لەسێدارە درا، بۆ چاوترساندنی هاوبیرەکانی.. . هەر بەوەش نەوەستا، بەکارهێنانی چەند وشەیەکی وەك" (حاجی، ئەفەندم، خانم، پاشا، بەی، حافز .. ..و .. ..)ی یاساغ کرد، کە بەلایەوە بۆنی کۆمەڵگای ئیسلامی لێ دێت. بانگ دان بەعەرەبی یاساغ کراو کرایە تورکی.. . قورئان تەرجەمەی تورکی کرا.. . ئێستاکەشی لەگەڵ دابێت فێس و ئەو کڵاوە سپی‌یەی لەکاتی نوێژ کردن لەسەر

دەكرێت، هەر لەخانەی یاساغ بوون دەژمێردرێت.. . هەرچەندە خەڵك بەچاو قایمی هەر لەسەری دەكەن. باسی مەسەلەی كوردو (كورد) بوونیش هەر لێ گەڕێ.. . بەرەنجامی ئەو سیاسەتە شۆفینییەی ئەتاتورك، بەشێوەیەكی بەربلاّو بۆتە میرات و كەلتووری میللەتی تورك.. . كەم تورك هەیە، پەیڕەوی كارو كردەوەو ڕەفتارەكانی ئەتاتورك نەكات.. . ئەوەندە دوژمنی كوردن، براوناكەم هیچ نەتەوەیەكی تری داگیركەری كوردستان، ئەوەندە دوژمنی كورد بێت.. . ئەم ڕەفتارە میرات ئاسا بۆگەنەیان لەپەندی پێشینان و قسەی نەستەقیش ڕەنگی داوەتەوە.. . ئەوەندە بەچاوێكی نزم سەیری كورد دەكەن، وای لێهاتووە، بەشێكی زۆری كوردە دەولەمەندەكانی ئەستەنبۆڵ و ئەنقەرەو ئەزمیرو ئەدەنە، هاشا لەكورد بوونی خۆیان دەكەن، كورد بوون بەلای توركەكانەوە، لەكەیەكی شەرمەزارییە.

خۆیان، بەم شێوەیە دوژمنی ئیسلام و كولتووری عەرەبن، كەچی كورد بەئیسلام نازانن.. . قسەیەكی نەستەقیان هەیە دەڵێ: (ئەگەر كورد لەگەڵ كافران بەراوورد بكەی كوردیش ئیسلامە). ئەوەش لەبیر خۆیان دەبەنەوە كە عەلامەی پایەبەرز (سەعید نەورەسی) كە بە (بەدیع زەمان) ناسراوە، كورد بووە.

لەم مێژووە بەسەرچووە گەڕێ.. . وەرە سەیری عاجباتیەكانی ئەم یەك دوو ساڵەی دوایی بكە، كە خۆیان بۆ بوونە ئەندامی یەكێتی ئەوروپا ئامادە دەكەن.. . ئەم عاجباتیانە، هەڵبەستراو نین، بەڵكو ڕوودان و لەدەزگاو میدیاكانی توركیادا پەخش كراون.

* كەسك و سوورو زەرد، لەو ڕەنگانەن كە ئاڵای كوردستانی لێ پێكهاتووە. (لەیلا زانا) كە ئەندام پەرلەمانی توركیا –سەر بە پارتی DEP- بوو، لەساڵی ١٩٩٤دا لەشێوەی قردێلەكەیدا كە لەسەری دابوو ڕەنگە قەدەغەكراوەكانی كەسك، سوورو زەردی بردە ناو پەرلەمانی توركیاوە، كە

بووە هۆی نارەزایی‌و بێزاری تورکەکان، بەشێوەیەك کە بە (١٥) ساڵ زیندانی حوکمیان داو DEPیش داخرا بەو بیانووەی پارتێکەو سەر بە پەکەکەیە. لەشاری (باتمان) کە شارێکی کوردییەو مەڵبەندێکی ولاتپارێزییە تورکیا هەستا بەگۆڕینی چرای ڕێنیشاندەری هاتووچۆ لەناو شار، ڕەنگی کەسك (سەوز)یان گۆڕی بەڕەنگی شین[١٣٠].

* لە ١٩٩٩/٥/٢دا، ئاژاوەو پشێوی‌یەك لەناو دانشتنی پەرلەمانی تورکیا پەیدا بوو، هەر لەبەر ئەوەی (مەروە قەباکچی) ئەندام پەرلەمان، سەر بەلیستی پارتی فەزیلەت (حجاب)ی پۆشیبوو.. . سەرۆکی پەرلەمان و بەڕێوەبەری دانیشتنەکەو بەشێکی زۆری پەرلەمانتاران، لەپێش چاوی کامیرا، بێ شەرمانە دەیانگوت، (دیشاردە.. . دیشاردە) بۆ دەرەوە.. . بۆ دەرەوە.. . کەچی (مەروە) لەولاتێکی گەورەی دنیای مەسیحیەت و سەرمایەداری وەك ئەمریکا، سەربەستانە، (حجاب) دەپۆشێت.

* هەر لەگەڵ هاتنە سەرکاری ڕژێمی کۆماری لەتورکیادا، جگە لەتورك کەس مافێکی تری نیە.. . ئەو نەتەوەو کەمە نەتەوانەی تر، دەبێت یان لەبۆتەی تورك بوون بتوێنەوە یان ئەوەتە خزمەتکاری تورك قبوڵ بکەن.. . لەدەروازەی هەموو شارو شارۆچکەیەکی کوردستاندا، ڕووبەڕووی ئەو نووسینە دەبیتەوە کە لەسەر تەختە هەڵواسراوە" (ئای چەند بەختەوەرم کە تورکم). هەر لەبەر ڕۆشنایی ئەو بیرو بۆچوونە فاشستی‌یانەش، ناوی کوردی یاساغ کراوە.. . ناولێنانی کوردی لەمنداڵان، بۆتە یەکێك لەشتە یاساغ کراوەکان.

(نەزیر)، جوتکارێکی بەلەنگازی کوردە، کاتێك کچێکیان دەبێت، ناوی دەنێت (مزگین).. . بەڵام دائیرەی ئەحوال مەدەنی ئەوە قبوڵ ناکات و بەویستی خۆیان (مزگین) دەکەن بە(خەدیجە). بەڵام (نەزیر)، لەرێگای پارێزەرو ڕێکخراوەکانی مافی مرۆڤ لەساڵی (١٩٩٨)ەوە تێدەکۆشێت تاوەکو (خەدیجە)

بکاتەوە (مزگین). بەرەنجامی ئەم هەوڵەی، دادگای تورك ئەم مافە سەرەتاییەی مـــــرۆڤی پـــــێ ڕەوا دیـــــت و لـــــە ٢٠٠٠/٣/٥دا، بڕیاری‌ـدا“ (هـــەموو کەسێك

سەربەستن لەوەی ناوی کوردی لەمنداڵەکانیان بنێن).

وەڵی مخابن، بۆ خەڵکی باشووری کوردستان، کە تـەواو سەربەسـتن و خۆیـان حوکمی خۆیان دەکەن، ئەوجا پێیان شەرمە ناوی کوردی لەمنداڵەکانیان بنـێن و، گەڕاونەتەوە سەدەکانی پێشوو.. . باوك ناوی: (شێرزاد، ئازاد، سەربەسـت، هیوا، ئاکۆ)یە کەچی منداڵی بێ گوناه بە (عەبدول ئیلا، عەبدولباری، مەروە، ڕەیان، ئەحمەد، ئوسامە.. ..) ناودێر کراون.

* لە ٢٠٠٠/٣/٢١دا، چەند نووسەرێکی کورد لەشاری دیاربەکر (ئامـەد)، لەسەر بەکارهێنانی وشەی (نەورۆز) گیران و لێکۆڵینەوەیان لەگەڵ کـرا، لەبـەر ئەوەی وشەی نەورۆز، وشەیەکی کوردی‌یەو پیتی (و) لـەزمانی تورکیـدا نیـە. بەکارهێنانی ئەم وشەیە بۆنی جوداخوازی لێ دێت. بەپێچەوانەی ئەم ڕەفتـارە، هەر ساڵێك دواتر، لە ٢٠٠١/٣/٢٠دا ڕۆژنامەی بـەربلاوی (حوڕیـەت)، چـاپی ئەوروپا، بەعینوانێکی درشت نووسیبووی: (نەورۆز کـۆنترین جەژنـە لـەدنیادا) بەدوورو درێژی لەسەر نەورۆزو مێژووەکەی نووسیبوو.. . بەڵام هـەوڵیان دابـوو نەورۆز بکەنە جەژنی هەموو میللەتانی دنیاو لەکورد بوونی بـشۆرن. وەك چـۆن ڕژێمی عێراق پاش هەوڵە بێ هوودەکانی کـرد بوویـە (چـەژنی دارو درەخـت)، ئەوانیش دەیانەوێ بەم شێوەیە ڕەفتار بکەن.

* لـە ٢٠٠٠/٣/٢٤دا، دوو مـەلای کـورد لەشـاری (ئـەنتالیا)، لەنوێـژی هەینی‌دا خوتبەیان بـەکوردی دابـوو.. . پـاش ئـەوەی پـۆلیس بەمـەی زانی‌ـو کۆنترۆڵی وەزعەکەی کرد، هەردوو مەلاکەیان، دەستگیر کرد.. . (مەلا)یەکان، چاونەترسانە بەرەو ڕووی دادگا بوونەوەو گوتیان: (ئێمە تاوانمان چیە، خودا ئێمەی

بەکورد خەلق کردووە.. . برۆن لەخودا بپرسن، بۆچی ئەم خەڵکەتان بەکورد خەلق کردووە؟ !.. ئێمە چی بکەین" کە بەشێکی زۆری بەساڵداچــوو و گوندنــشینەکان تورکی نازانن!!) پاش لێکۆڵینەوە دادگا لەشەرمی ڕوان ئازادی کردن.

* لەبــەهاری ســاڵی ٢٠٠٠دا، یاســایەکی تــازە دەرچــوو، بــەگوێرەی ئــەم یاسایە" (یاساغە، سەگ و ژنی بەڕووپۆش بچنە کەنار دەریا). چونکە گەشتیار گەلێکی زۆر ڕوو لــەم شــوێنانە دەکــەن. هــەبوونی ســەگ و ژنــی بــەڕووپۆش، ئاکاری تورکیا ناشیرین دەکات و، گەشتیارەکان، تورکیا بەوڵاتێکی ئیــسلامی دواکەوتوو لەقەڵەم دەدەن.

لەدەرکردنی ئــەم یاســایە، مەبەســتی ســەرەکییان، یاســاغکردنی ئاکــاری ئیسلامیەو بریندار کردنی هەستی ئــەو خەڵکەیــە کــە ســەر بــەپارت و گروپــە ئیسلامیەکانن.. . دەنا، سەگ لای ئەوروپییەکان، گیانلەبەرێکی خۆشەویست و بایەخدارە.. . لەسەر تەختی نووســتن لەگــەڵیان دەخــەوێ.. . بــۆ چێــشتخانەو شوێنە گشتییەکان لەگەڵ خۆیان دەیانبەن.. .

سەیرو سەمەرە (عاجباتی)یەکانی ڕژێمی تورکیا هێندە زۆرن، مرۆڤ دەبێت هیچ کــاری نــەبێت و بــەدوای میــدیاکانی تورکیــادا بگــەڕێت و ئــەم ڕەفتــارە سەیرانە بنووسێتەوە.. . ئەو یاساو ڕێنماییە نوکتە ئامێزانەی دەرهەق بەگەلی کورد دەری دەکەن، تاکە مەبەستیان دژایەتی کردنیەتی.. . وا چــاکە بابەتەکــە بەگوتەیــەکی (لــودڤیگ باومــان)ی ڕۆژنامەنووســی ئــەڵمانی لەڕۆژنامــەی (Frankfurter Rundschau) کۆتــایی بهێــنین کــە دەربــارەی مــافی گــەلان، لــەژێر ناوونیشانی (پیاوانی نوێی جیهــان) دەنووســێ" (مــەنتیق دەبوایــە وابــا، کــە تورکیا پێویست بوو لەپێش چەند ساڵدا بۆمباباران بکرابایــە، چــونکە ســوپای تورك زیاتر لە ٣٠٠٠ سێ هەزار گونــدو شــاری کــوردانی کــاول کــردووەو ســێ ملیۆن کوردیشی دەربەدەر کردووە. فلیم هەیە کە نیشانمان دەدات، چۆن تــانکی

ئەڵمانی "سوپای میللی ئەڵمانیای ڕۆژهەڵات" کوردی بەستراو بەو تانکەدا تامردن ڕادەکێشن، بەڵام ئەم وێنە دزێوانەی بکوژی گەلان بەئێمە نیشان نەدرا، چونکە تورکیا وڵاتێکی ستراتیژی ناتۆیە.. .)[١٣١].

هەندێك وشەی هاوبەش لەنێوان زمانەكاندا

لەزۆر كۆڕو مەجلیساندا، ڕەنگ نیە وشەیەكی بێگانە بەكار بهێنی، ئەوا زۆر لەو كەسانەی كە خۆیان بەڕۆشنبیرو كوردیزان دەزانن، لێت لەهەڵلا دەدەن و بەكوردی نەزان لەقەڵەمت دەدەن.. . ئەوان، لەبری ئەو وشە مەئلوف و باوانە، دەیان وشەی داتاشراویان لەگیرفانە.. . ئەم بابەتە، زۆر جاران بۆتە هۆی گفتوگۆو ڕاگۆڕینەوە. سەرەنجامیش، گفتوگۆیەكی بێزەنتییانەی بێ ئەنجامی لێ كەوتۆتەوە.

بەندە، بەهۆی ئەو ئەزموونەی كە لەهەندەران گرفتاری بووم، لەگەڵ تاكەكانی زۆربەی نەتەوەكانی دونیا هەڵس و كەوتم كردووە.. . جا یان بەهۆی برادەرایەتی ڕەزامەندانە بووبێت، یان ژیانی (كەمپ) ناچاری كردووم لەگەڵیان بژیم و هەڵس و كەوت بكەم.. .

ژیـــانی میللـــەتان، لەوانەیـــە لـــەزۆر ڕوویەکـــەوە لەیـــەکتری بـــچن، هـــەر لەپەیڕەوکردنی نەریتە کۆمەڵایەتیەکان، بڕوا بوون بە بۆچوونە ئەفـسانەییەکان، تادەگاتە لەیەکچوون و هاوبەشی هەندێك وشە لەنێوان زمانەکاندا. . .

هەڵبەتە، ئەوەش زۆر هۆکاری بابـەتیو مێـژوویو جـوگرافی هـەبووە، کـە بۆتە هۆی ئەم هاوبەشیو لێکچوون و لەیەکتر نزیك بوونە، لەوانە:-

١-هاوسێیەتی: بەهۆی هاوسنووریو ئاقار لەسەر یەکتری بوون، تاکەکانی نەتەوەکان، ناچار بووینە لەگەڵ یەکتر هەڵس و کـەوت بکـەن و زۆر ڕەوشـت و نەریتی جۆربەجۆر لەیەکتر وەربگرن. . . بەتێپەڕ بوونی زەمەنیش، ئەو نەریت و شتە لەیەکچووانە وای لێهاتووە کە ببێتە مولکی سەرجەم مرۆڤایەتی.

٢-بازرگـانی: بازرگـانیش هۆکـارێکی زینـدووی لەیـەکتر نزیکبـوون و، شارەزایی یەکتر بوونە. . . لەئەنجامی کڕین و فرۆشتن و گۆڕینـەوەی کاڵاکـان، وشەو عادات و تەقالیدیشیان لەیەکتری وەرگرتووە. جا یان دەقاو دەق بەکاریان هێنـاوەو پـەیڕەوییان کـردووە، یـان کـەمێك سـەرو گوێلاکیـان شـکاندووەو سەرلەنوێ دایان ڕشتۆتەوە. . . بازرگـانی کـەناڵێکی گرنگـی تێکـەڵاو بـوون و لەیەکتر نزیکبوونی نەتەوەکانە. هـەر ئـەوەش وای کـردووە کـە مـەجبوور بـن زمانی یەکتر فێر بن، یان هەندێك زاراوە لەیەکتر بخوازن.

٣-کارکردن: بەهۆی باری خراپی ژیان و نەبوونی کـار لـەزۆر وڵاتانـدا، وای کردووە کە تاکەکانی ناچاربن سەرهەڵبگرن بۆ وڵاتێکی تر بـەنیازی کـارکردن و دابینکردنی ژیان. . . لەم حاڵەتەشدا، کارگەرەکان مەجبوور بووینە، زمانی ئەو وڵاتە فێر بن و تاڕادەیەك لەگەڵ نەریتە کۆمەڵایەتیەکاندا بگونجێن و زۆر وشـەو زاراوەش، بەتێپەربوونی زەمەن، بگوازنەوە ناو زمانی دایك.

٤-شەڕو داگیرکردن: داگیرکردنی وڵاتێك لەلایەن وڵاتێکی ترەوە، هۆکارێکی تری لەیەکتر نزیك بوونی زمان و شارستانیەتەکانە.. . جا یان بەبێ هەست کردن و ئاگا لێ بوونەوە بووە یان نەتەوەی باڵادەست و داگیرکەر، بەزەبری هێز، ئەم تێکەڵاو بوونەی فەرز کردووەو کردوویەتیە ئەمری واقیع.. .

٥-ئایین: ئایینیش ڕۆڵی خۆی لەیەکتر نزیك بوونی نەتەوەکان، دەبینێ.. . بۆ نموونە، بەهۆی ئایینی ئیسلامەوە، دەیان وشەی بەڕەگ و ڕیشە عەرەبی، ئاوگەلەی زمانی نەتەوە موسڵمانەکان بووە، کە هیچ جۆرە سنوورێك لەگەڵ یەکتریان نابەستێتەوە.. . قورئانی پیرۆزو فەرموودەکانی پێغەمبەرو پەیڕەو کردنی یاساکانی ئیسلام، خەڵکە غەیرە عەرەبەکەی ناچار کردووە، وشەکانی وەك" (حەج، زەکات، سەلام، گوناه، شەهید، ئیمام، شەیتان، جەهەنەم،.. .. تاد) فێر بن و بەکار بهێنن.. . ئەمەو دەیان وشەی تری عەرەبی، ئەمڕۆکە بۆتە مولکی نەتەوەکانی (فارس و تورك و کوردو ئەفغان و هیندو ئەلبانیو پاکستانیو ئازەریو.. .).

سەیری ئەم وشانە بکەن، کە لە هەر سێ زمانی نەتەوە موسڵمانەکانی وەك کوردو تورك و ئەلبان، وەك یەکن بەدەربڕین و شێوەوە.. . هەندێك لەو وشانەش عەرەب و فارسیش بەهەمان شێوە بەکار دەهێنن" (چەخماخ، ئێلەگ، شۆفێر، بەخشیش، چ کەی، جۆراب، قەمیس، گوناه، ئەمما، بەربەر، حەیوان، مەیموون.. .). ئەگەر کوردو تورك بەهۆی سنوورەوە، لەگەڵ یەکتر تێکەڵییەکیان هەبوو بێت، ئەوا ئەلبانەکان، بەهۆی ئایینی ئیسلامەوە بووە..

زمانێکی وەك زمانی تورکی، کە تورکە شۆڤینییەکان بە(دایکی زمانەکان)، ناوی دەبەن، لە ٢٠٪ی بگرە زێتریش، وشەکانی بێگانەن، کەچی ئەوان، پێ لەسەر ئەوە دادەگرن و دەڵێن" عەرەب و کوردو فارس لەتورکیان

وەرگرتووە. تاکە بەڵگەشیان ئەمەیە، کە سەردەمانێك ئەو نەتەوانە لەژێر ڕەشماڵی ئیمپراتۆرییەتی عوسمانیەکاندا بووینە. ئەم وشانەی خوارەوە، کە ئێمە ڕۆژانە لەگفتوگۆ کردن و نووسیندا بەکاری دەهێنین و گومانمان لەکوردی بوونی نیە، کەچی هەمان وشەی ناوبراو بەشێوەو دەربڕینەوە، تورك بەکاری دەهێنن.. لەوانە" (دێوانە، بێچارە، ئاوارە، زنجیر، زیندان، کەلەبچە، دوژمن، سەربەست، ئازاد، ئەشقیا، ئایندە، سەودا، یەدەگ، نیشانە، ئیش، چونکی، گەنج، هێواش، موژدە، بوز، دەوار، بەلکی، پارچە، هەفتە، دەوڵەت، بەهار، برادەر، کەنار، دەریا، هەرکەس،.. . تاد).

وشەی هاوبەش، لەنێوان زمانی کوردیو تورکیدا گەلێك زۆرە، بەوتارێکی کورتی ئاوا، ناتوانین ئاماری بەشێکی کەمی ئەو وشانە بکەین.. . ڕۆژێك لەگەڵ برادەرێك، دەستمان کرد بەژمارە کردنی وشە هاوبەشەکان، لەماوەی کەمتر لەدوو کاتژمێردا، بەبێ خوێندنەوە، زێتر لە (٣٧٠) وشەمان تۆمار کرد. ڕەگ و ڕیشەی زۆربەی ئەو وشانە کوردین و تورك بەمولکی خۆیان حسێبی دەکەن.. . نەك هەر خوێنەری وریا، بەڵکو خەڵکە سادەکەش، هەست بەم ڕاستیيە دەکات.. . هەندێك لەم وشە هاوبەشانەش، ڕەگ و ڕیشەیان تورکیيەو کورد وەری گرتوون و بەکاری دەهێنن. نموونەی" (ئایری، برنجی، قەتران، قەڵغان،.. . تاد).

هەر لەزمانی تورکیدا سەدان وشەی عەرەبی پەڕیوەتە ناو ئەم زمانەو هەندێکیان بەکەمێك دەستکارییەوە بەکاری دەهێنن و بەتورکی دەزانن.. ئەم وشە عەرەبییانە وەنەبێت هەر لەزمانی کۆنی تورکی سەردەمی عوسمانیەکاندا بەکارهاتبێت و بڕابێتەوە.. . ڕۆژی ئەمڕۆشی لەگەڵدا بێت، کە تورکیا خۆی دوور لەئیسلام و نزیك لەعیلمانی دەگرێت، هەمان وشە، لەزمانی خەڵکی

سادەو ڕۆژنامەو کەناڵەکانی تری ڕاگەیاندن، بەکار دەهێنرێت.. . وشەکان سەد دەرسەدی عەرەبین، کەچی تورك بەفەرهەنگی خۆیان حسێبی دەکەن.. . بۆ ڕاستی ئەم بۆچوونەش، سەیری ئەم وشانە بکەن، کە تورك نکوڵی لەعەرەبی بوونی دەکەن" (جدی، خارج، جواب، لازم، ساکن، دائم، نقطة، قەساب، سەروەت، شکایەت، دەوڵەت، تەعتیل، ئیختیدار، تەشویق، محلە، سابیت، هیوان، معاملە، حەرب، قەزا، دیقەت، لطفاً، کەشف، بەیرەق، تەرەف، تەدبیر، حەرەکەت، وەحشی، موتەفیق، هەدەف، قوەت، سەفالەت، زولم، مەسەلە، مولتەجی، قەدەر، مەجلیس، تەرجیح، فرق، تقویم، خەبەر، صحیفە، ئەشیا، ئەسیر، شدەت، اعلان، تجربە، فرقە، رەئیس، إفادە،.. . تاد).

هاوبەشی لەبنەماڵەی زمانیش، ڕۆڵی سەرەکی لەیەکچوونی زمانەکاندا دەبینیّ. بۆ نموونە" زمانی کوردیو ئەفغانی، یان کوردو فارسی.. . کوردیو هیندی.. . زۆر وشەی هاوبەش بەیەکترییان دەبەستێتەوە. لەڕووی ژمارەوە زمانی ئەفغانی لەیەك تا بیست وەکو کوردییە، جگە لەدەیان وشەی وەکو" (شیر، پیاز، ماست، گۆشت، ماسی، جەنگ.. .). وشەی (جەنگ) لەزمانەکانی (کوردی، فارسی، تورکی، ئەفغانی، هیندی، پاکستانی، ئازەری، گورجی، ئەلبانی.. . تاد) بەبیّ هیچ دەستکارییەك لەڕووی دەربڕینەوە وەك یەك بەکار دەهێنرێت. هەروەها ئەگەر سەیری فەرهەنگی زمانی خەڵکی پاکستان بکەین، دەبینین سەدان وشەی وای تێدایە، کە بەهەمان شێوەو مانا بەخشینەوە لەزمان و فەرهەنگی کوردیشدا هەیە. سەیری ئەم وشانە بکەن، کە پاکستانیەك لەژیانی ڕۆژانەیدا بەکاری دەهێنێت:- (کۆشش، وەرزش، گیانەوەر، گۆشت، شیر، عیشق، کەر، بێعەقل، دێوانە، دوژمن، تەماشا، مەیخانە، هەزار، نەرگز، ساڵ، نێزە، شمشێر، زنجیر، زیندان، بەندیخانە، گیان،

زیندی،.. . تاد) ئەم وشانە هەمان وشـەی فەرهـەنگی کـوردین و تاکـەکانی، لەژیانی ڕۆژانەدا بەکاریان دەهێنن.

لەڕووی بڕوا بوون بەشتە ئەفسانەییەکان و پەیوەست بوونیان، کـوردو تـورك لەزۆر شتەوە بۆچوونیان یەکە.. . هەروەها دەیان پەندو ئیـدیۆم هەیـە، تـورك ڕۆژانە بەکاری دەهێنن و بەمولکی خۆیان دەزانن.. . ئاگایان لەوە نیـە، لـەناو میللەتانی تریش، هەمان پەندو ئیدیۆم هەیـەو بـۆ هـەمان مەبەسـت بـەکاری دەهێنن. بۆ نموونە:-

- کورد دەڵێ: (دەرزی هەڵڵاویی بەعاردی ناکەوی) واتە" ئەوەنـدە قەڵـەبالغ بوو.. .

تورك دەڵێ: (ئینە ئات سەن یەرە دوش مەس).

- کورد دەڵێ" (بەگوڵێك بەهار نایەت).

تورك دەڵێ: (بیر چیچەك ئاچمەی لەن بەهار گالمەس).

- کورد دەڵێ" (دەرزی بەخۆت وەکەو سوژن بەخەڵکی).

تورك دەڵێ" (ئینە کەندینە باتر چوال دز باشکەسنە باتر).

ئەوە لەڕووی پەندو ئیدیۆم، خۆ لەڕووی ئاوازو گۆرانیش، ئەوە هەر لەحسێب کردن نایەت. لەمبارەیەوە، پێم وایە چۆن لەڕووی سیاسییەوە غەدریان لـەکورد کردووە، لـەڕووی کولتـوورو ئاوازیـشەوە، بەچاوسـاغی هەنـدێك (زڕە کـورد) هەمان غەدریان لێکردوون. بەگوێ گرتن لەم ئاوازانە، مۆرکی ڕەسـەنی کـوردی بەدەردەکەوێت.. . ئەمانە مـولکی نەتـەوەی کـوردن. بـەڵام بـەهۆی نـەبوونی قەوارەی نەتەوەییەوە، کورد نـەیتوانیووە دەنـگ هـەڵبڕێو بەبەڵگـەی زینـدوو بەساحێبیان بکاتەوە.

ئەمەیان لەگەڵ تورك،. . بەهۆی پێكەوە ژیان و پەیوەست بوون بەیەك ئایین و یەك دەوڵەتیش، بەسەدان وشەی عەرەبی تێكەڵی زمانی كوردی بووە.. تاڕۆژی ئەمڕۆشی لەگەڵدا بێت لەزمانی گفتوگۆو نووسیندا، بەركار دەهێنرێن.. . خۆ زۆر وشەش، بەڕەگ و ڕیشە كوردین و ئەمڕۆ لەفەرهەنگی زمانی عەرەبیدا جێی خۆیان كردۆتەوە.

ئەم دیاردەیە وەنەبێت هەر لەنێوان نەتەوە دراوسێكاندا، تەشەنەی كردبێت، بەڵكو وشەی وا هەیە لەزمانی كوردیدا، كە لەناو میللەتێكی دوورە دەست و نامۆ بەكورد وەك سوێد هەیە.. . ئەمە مایەی پرسین و سەرسوڕمانە.. . چونكە هیچ لەم هۆكارانەی كە لەسەرەوە باسمان كردن، كوردو سوێدی بەیەكەوە نابەستێتەوە. بۆ نموونە كورد دەڵێ: (ڕێوی)، سوێدی دەڵێ (ریڤ). كورد دەڵێ (لێو). سوێدی دەڵێ (لەب). لەب لەزمانی كوردی –دیالێكتی كرمانجی ژوورو– بەهەمان دەربڕین و شێوەوە وەك سوێدی دەردەبڕدرێت.

چەند نموونەیەكی تری هاوبەش، لەنێوان زمانەكانی وەك:–

* كوردیو ئەڵمانی" كورد دەڵێ (ئاسن). ئەڵمان دەڵێ (ئایزن). كورد دەڵێ: (نوێ). ئەڵمان دەڵێ: (نۆیە). یان لەهەمووی سەیرتر، لەحەیرانێكی حەیرانبێژ (عارەب عوسمان)دا، وشەیەكی ئەڵمانیم بەرچاوكەوت كە دەڵێ"–

ائەستێرەكم لێ هەرات

دەیدا لەلای ماركێ

شەوقی خۆی دەداتەوە لەگومبەتەكەی

شێخ جامی

دەیداتەوە لەقەسرێ شەمامكێ

حەیرانەکەی من کارمامزەکی (زوخەر) بوو

لە بۆ کەیفێ درێ خۆم دامدەبڕی لەداکێ.. .)

ئەو حەیرانە (عارەب عوسمان) داینەناوە تابلێین نوێیە، بەڵکو فۆلکلۆرەو لەوانەیە چەندان پشت لەمەوبەر وترابێت.. . کەچی سەیر لەوەیە وشەی (زوخەر) لەزمانی ئەڵمانیدا بەکار دێت و بەمانای (گەڕۆك) دێت. لەحەیرانەکەشدا، بۆ هەمان مەبەست بەکارهاتووە.. . واتە" (کارمامزەکی گەڕۆك بوو). ئایا دەکرێ بڵێین ئەم وشەیە لەڕەگ و ڕیشە ئەڵمانیە؟! یان بەپێچەوانەوە؟!

* کوردیو گورجی: کورد دەڵێ (باوك یان بابە). گورجی دەڵێ: (بابەو). کورد دەڵێ" (نەنك یان نەنێ). گورجی دەڵێ (نینەو).

* کوردیو یۆنانی: بەدەیان وشە هەیە، لەنێوان فەرهەنگی کوردیو یۆنانیدا هاوبەشە، بەڵام هەندێکیان بەکەمێك دەستکارییەوە. بۆ نموونە لەفەرهەنگی کوردیدا (ژن، ئەمما، حەوت، پێنج، مەیمون، حەیوان، پرتەقاڵ، فنجان، سنوور، چا، فاسولیا، لەگەن) هەیە. هەمان وشەگەلیش لەفەرهەنگی یۆنانیدا هەیە. . . (زنیکا، ئەمما، ئیڤتا، پێندا، مەیمون، هەیڤان، پورتەقال، فنجان، سنوورکە، چا، فاسولیا، لێکانی). هەروەها لەڕووی ئاوازو مۆسیقاوەش، گوێم لەچەندان ئاوازی گۆرانی یۆنانی بووە، کە هەمان ئاوازو مۆسیقای کوردیان هەبووە. گۆرانی (جوانی جوانی) حەسەن زیرەك و (دەمەگری مەگری) تیپی زانکۆی سلێمانی کۆتایی حەفتاکان، یەکێکن لەو نموونانە.

* کوردیو ڕووسی: وشەگەلێکی تر هەیە، لەهەردوو فەرهەنگی کوردیو ڕووسیدا هاوبەشن، وەك: کورد دەڵێ" (سوپاس، نییە، برۆ.. .). ڕووس دەڵێ:

(سپاسیبا، نیٚتۆ، برۆڤی.. .).

لەئەنجامی هیٚنانەوەی ئەم وشانەو بەراوورد کردنیان، دەگەینە چەند سەرەنجامیٚك کە دەتوانین کرۆکی مەبەست لەم خالاٚنەدا، ڕوون بکەینەوە:-

١ -زمان هۆکاریٚکی گرنگی لەیەکتر گەیشتنە.. . سەرەتای مرۆڤایەتی، یەك زمان هەبووە دواتر بەهۆی دابەشبوون و لیٚکتر جیابوونەوە، لق و پۆپی تری لیٚ بۆتەوەو، بەرە بەرە گەشەی سەندووەو، گۆڕینی بەسەردا هاتووە. هەر ئەوەش وایکردووە، زمانگەلیٚکی دونیا، ئەگەر بەچەند وشەیەکیش بیٚت، لەیەکتر بچن.. . نموونەی کوردیەو سویٚدی یان کوردیەو ئەلمٚانی. کەواتە زمان، مولکی هەموو مرۆڤایەتییە.

٢ -پەیوەندی نیٚوان کوردو عەرەب و پیٚکەوە ژیانیان، بەهۆی ئایین و داگیرکردنەوە، وای کردووە وشەگەلیٚکی عەرەبی بچیٚتە ناو زمانی کوردی، کە ئەسلٚ و ئەساسیان عەرەبییە.. . هەر بەمجۆرەش، وشەگەلیٚکی کوردی چۆتە ناو زمانی تورکی، چونکە لەڕووی پیٚکهاتەی میٚژووییەوە، کورد کۆنترن لەتورك بەتایبەتیش لەم ناوچەیە.

٣ -چۆن بۆ تورك و عەرەب شیاوە، ئەم وشانە بەمولکی خۆیان بزانن و لەفەرهەنگی خۆیان تۆماری بکەن.. . بۆ ئیٚمەی کوردیش دەیان قات شیاوترە، ئەم وشانە بەهی خۆمان بزانین و خۆمانی لیٚ بکەینە ساحیٚب، نەك خۆمانی لیٚ نەبان بکەین.. . چونکە ئیٚمە نەتەوەیەکی بیٚ قەوارەین و هەڕەشەیەکی فرە لایەنیمان لەسەرە.. . ویٚرای ئەوەش بەگویٚرەی پیٚویست، لەبەر ئەم هۆیە گرنگ و ژیارییە، نەمانتوانیووە بەلگەی زیندووی میٚژوویی بپاریٚزین و بۆ بەراوورد کردن، ئەمڕۆکە پیٚی بچینە مەیدانەوە.

سەربردەی سەفەرەکەی

(سەمیر غەریب سەمیر)

لەدایکبووی ساڵی (١٩٦٥)م.. . خێزاندارم و کچێك و کوڕێکم هەیە. وەك زۆربەی خەڵکی کوردستان، پاش کارەساتی شەڕی براکوژی، لەئایاری ١٩٩٤، بڕیاری سەفەر کردنم دا.. . هەرچەندە باری گوزەرانم، لەچاو زۆربەی خەڵکی، مامناوەندی بوو.. . پڕیشکی شەڕ، بەشێوەیەکی لاوەکی بەرماڵەکەی منیش کەوت و تووشی زیانی ماددی بووم.. . لەفەرمانگەش، وەك زۆربەی کارمەندانی دەوڵەت، (٦-٧) مانگ مووچەی مانگانەمان پێ نەدەدرا.. . بەکورتی، بارێکی لەبار بوو، بۆ سەفەر کردن. هەرچەندە، من بابایەکی خاوەن سۆزێکی ناسکم و بەزەحمەت بۆم دەکرا، دەست بەرداری وڵات و شارو کەس و کار ببم.. . بەڵام بڕیارێك بوو، سوور بووم لەسەر جێبەجێ کردنی.. . کاتژمێر (٩)ی سەر لەبەیانی ١٩٩٥/٧/٢٣، لەهەولێر بەڕێ کەوتم و کاتژمێر (٣)ی پاش نیوەڕۆ گەیشتمە شاری دهۆك.. . لەبەر شەڕو باری ئاسایش، تاگەیشتمە دهۆك، تووشی (٢٣) بازگەی پشکنین هاتم. لەدهۆك و زاخۆ خەریکی

معامەلەی دەرچوون بوون. (بەرەی تورکمانی) تەزکیەی منی کردبوو و ئەوان منیان بەڕێ دەکرد. پاش نیوەڕۆی ١٩٩٥/٨/٢، لەخالّی (ئیبراهیم خەلیل)ی سنوور دەرچووم و کاتژمێر (٥,٤٠)، گەیشتمە شارۆچکەی (سلۆپی)، دیوی تورکیا. کاتژمێر (٦,٣٠)ی سەر لەئێوارە، بەپاسێکی گەورە، لەسلۆپییەوە بەڕێ کەوتم و (٦)ی بەیانی ١٩٩٥/٨/٣، گەیشتمە شاری (ئەدەنە). ئەو شەوە لەناو پاس، بەبێ دەنگی زۆر گریام، چونکە" کە لەهەولێر بەڕێ کەوتم، دایکم و باوکم و خوشکەکانم، لەکاتی بەڕێ کردنمدا، ماچیان کردم و گریان.. . هەروەها هەردوو منداڵەکەم بیرکەوتەوە، کاتێك کە ڕۆیشتم، لەمنیان شاردەوە تاوەکو ڕۆیشتنی من نەبینن.. . ئەم دیمەنانەم دەهێنایەوە پێش چاوی خۆم، بیرم لەم سەفەرە چارەنووس نادیارە دەکردەوە، زێتر فرمێسکم لەچاوان دەهاتە خوار.. . بۆ بەرز کردنەوەی ورەو، تین دانە بەرخۆش، ئەم دیمەنانەم دەهێنایە پێش چاوی خۆم، کە لەئەنجامی شەڕی ناوخۆوە تووشی ببووین.. . ئەو ڕۆژەم دەهاتەوە بیر، کە لەگەڕەکەکەمان، هەردوو لایەنی شەڕکەر، گەڕەکەکەمانیان دایە بەر دەستڕێژی گوللەو قازیفەو، لەئەنجامدا، گەنجێکی بێ تاوانی تەمەن (١٧) ساڵەی هاوسێمان، کە لەپۆلی شەشەمی ئامادەیی دەیخوێند، شەهید بوو.. . دەرگاو پەنجەرەکانی ماڵەکەی منیش، بەرکەوتن و شکان.. . زرمەی قازیفەو خرمەی دەستڕێژی تەقە، منداڵەکانی تاساند بووم.. . ژنەکەم لەو ڕۆژەوە تووشی دڵەڕاوکێو نەخۆشی دەروونی ببوو.. . (بورهان سابیر)ی هاوپۆلی زانکۆشم، هەر بەهۆی شەڕەوە، دوو سێ مانگ بەر لەسەفەرەکەم، گوللەیەکی وێڵ بەری کەوتبوو شەهید ببوو.. . ئەم دیمەنانەش، سوورتری دەکردم لەسەر سەفەر کردن. ئەو کاتەش، گەرمەی شەڕی (کلاّو قاسم و کەپکی حەمەد ئاغا) بوو.. .

لــەڕێگادا، بــەزۆر شــارو شارۆچــکەی کوردســتاندا، تێپــەڕین. لەوانــە" شارۆچکەی (قزلتەپە) کە ناوچەیەکی کشتوکاڵی بوو، هەتا چاوبڕ دەکات، هــەر شینایی‌و بەراو بوو.. . زۆربەی کێڵگەکان، بەپەمۆ چێنرا بــوون.. . بەتەنیــشت شاری (قامشلی)، کوردســتانی باشــووری بــچووکیش دا تێپــەڕین.. . بــەهۆی خراپی پاسەکان و ڕاوەســتانیان لــەڕێگادا، کاتــژمێر (١٢)ی شــەو گەیــشتینە ئەستەنبۆڵ. لەسلۆپی‌یەوە تائەستەنبۆڵ، بــەم شــارو شارۆچــکانەدا تێپــەڕین" (جەزیرە، نسێبین، قزلتەپە، وێران شــەهر، ئورفــە، نــەزیپ، غــازی عــەنتاب، ئەدەنە، ئەنقەرە.. .) لەجەزیرەوە هەتا نسێبین، بەکــەناری ســنووری ســوریادا ڕۆیشتین، لەنسێبینەوە شاری قامشلی دیــوی ســوریا، دیــاربوو. دووری نێــوان شارەکانیش بەکیلۆمەتر، بەم شێوەیە بوو" (زاخۆ تاماردین ٢٤٤کم)و (ماردین تائورفە ١٨٣کم)و (ئورفە تا غازی عــەنتاب ١٤٥کــم)و (غــازی عــەنتاب تــا ئەدەنە ٢١٠کم)و (ئەدەنــە تــا ئەنقــەرە ٤٨٦کــم)و (ئەنقــەرە تــا ئەســتەنبۆڵ ٤٥٨کم) بوو.. . ڕێگای نێوان ئەستەنبۆڵ و زاخۆ، ١٧١٤ کیلۆمەترە.

لەبەر ئەوەی ناوەخــت و نەشــارەزاش بــووین، جێگــاو ڕێگایــەکمان دەســت نەکەوت تا ئــەو شــەوە لێــی بخــەوین.. . بڕیارمانــدا بــچینە تەکیــەی (شــێخ عوســمانی بیــارە)، کــە ببــووە شــوێنی نووســتن و حەوانــەوە بــۆ کوردەکــان، بەتایبەتیش ئەوانەی پارەیان نەبوو.. . ئێمە سێ خێزان و چوار گەنج بووین.. . چووینە تەکیە، جمەی دەهات لەخەڵك. هەر لەوێ ژنەکانیان ناردنە نــاو ژنــان و ئێمەشیان ناردە نــاو پیاوەکــان، کــە هــۆڵێکی گــەورەی دوورو درێــژ بــوو.. . (١٢٠-١٥٠) کەســی تێدا دەبــوو.. . کاتــژمێر چــواری بــەیانی وەك نیزامــی عەسکەری، لەخەویان هەســتاندین بــۆ نوێــژ کــردن.. . نوێژکــەرو نوێژنەکــەر، باوەڕدارو بێ باوەڕ، بەزۆر دەبوایە نوێــژ بکــات. دەنــا شــوێنی لــەم تەکیــەدا،

نەدەبۆوە. خەڵکی وا هەبوو، لەبەر پیسی، مەرجەکانی نوێژکردنی تێدا نەبوو، بەلاَم لەبەر شوێن و نان خواردن و حەوانەوە، هەڵدەستاو نوێژێکی قیتی دەکرد.. . لەدڵەوەش بڕوای پێ نەبوو.. . شەو لەبەر پرخە پرخ و بۆنی هەناسەو ئارەقەو گۆریەو کێچ و ئەسپێ، خەومان لێ نەکەوت.. . بەیانی زوو دەرچووین و چووینە هوتێلێك.. . ئیدی ڕۆژ بەڕۆژ خەریکی گەڕان و سوڕان بووین، بەدوای قاچاخچی تاوەکو دەرمان بکات.

ڕۆژی ٨/١٩، قاچاخچیەکمان لێ پەیدا بوو، ناوی (شۆڕش) بوو.. . بە (شۆڕشە سمێڵ) ناسراو بوو.. . خەڵکی سلێمانی بوو.. . کوڕی شێخ مستەفا بەرزنجی بوو.. . بەقسەی خۆی، بنەماڵەیەکی هەبووەو ناوداری سلێمانینە.. . ئەو گوتی" هەر نەفەرەی دەبێت (١٠٠) سەد دۆلار بدات وەك پێشەکی، ئەوەی تریش لەلای (حاجی تۆفیق)ی تەکیە بخەوێنێ، کە گەیشتنە یۆنان، حاجی پارەکە دەداتە من.

لەگەڵ (شۆڕشە سمێڵ) ڕێککەوتین و کاتژمێر ٦ی ئێوارەی ٨/٢١، بەپاسێك لەئەستەنبۆڵەوە بەرەو ناحیەی (ئوزون کۆپری)، سنووری یۆنان، بەڕێ کەوتین. ژمارەمان (٢٢) کەس بوو.. . لەڕێگادا تاریك داهات. کاتژمێر (٩)ی شەو گەیشتینە ناو دارستانێك. ئەو شەوە لەدارستانەکەداماینەوە، کە هێشتاکە (٢٢) کم مابوو بگەینە سەر ئاوەکەی نێوان یۆنان و تورکیا.. . پیاوێکی تورکی تەمەن (٣٠) ساڵەمان لەگەڵدا بوو.. . خەڵکی ناوچەکە بوو و چاوساغ و قاچاخچی بوو.. . کابرا ناوی (عبدالواحد) بوو. ئەو شەوە، بارانێکی زۆر لێی داین. لەبەر مێشوولەش، خەومان نەبوو. (عبدالواحد) چووە شارو نانی بۆ هێنایین. بۆ بەیانی هەواڵ هات و گوتیان" سنوورەکان، توند کراون.. . ڕێگا ناخۆشە، بۆیە دەبێ بچنە شاری (ئوزون کۆپری)و یەك دوو ڕۆژ خۆتان ون بکەن، تا ڕێگا ئاسایی دەبێتەوە. گوتیان: بۆ خێزانەکان، یەك دوو ماڵمان

هەیەو بۆ گەنجەکانیش، هوتێلێکمان بەکرێ گرتووە. هەموومان چووینە شارو یەك دوو ڕۆژ ماینەوە.

کاتژمێر (٤,٣٠)ی ئێوارەی ١٩٩٥/٨/٢٤، ژمارەمان بووە (٢٧) کەس، بەلۆریەك بەڕێ کەوتین و دوو کاتژمێری پێچوو، لەناو کێڵگەیەکی گوڵەبەڕۆژە، لەقەراخ گوندێك دایانبەزاندین. (واحید) ئێمەی تەسلیمی سێ ڕێبەری تر کردو خۆی گەڕایەوە.. . لەناو گوڵەبەڕۆژان، تاریك داهات و دوو کاتژمێرێك بەپێ ڕۆیشتین.. . هێشتا مابوو بگەینە ئاوەکە، کەمینێکی جەندرمەی تورك دەنگیان داین و، چەند دەستڕێژێکیان بەسەردا هاویشتین، بەنیازی ڕاوەستان و ترساندن. هێندەی پێ نەچوو، سێ ئیڤاو جێبێکی سەربازی هاتن و پاش پشکنین، ئێمەیان بردە سەربازگەیەك و زانیاری تەواویان لێ وەرگرتین.. . لەگەڵ تەقە کردن، سێ ڕێبەرە تورکەکە هەڵاتن و خۆیان لەئێمە شاردەوەو دەستگیر نەکران.

بۆ بەیانی ئێمەیان ناردە ناحیەی (مەرج) بۆ دادگایی کردن.. . دادگایی کردنەکە، هەر شتێکی ڕۆتین و ئاسایی بوو، چونکە ڕۆژانە دەیان کوردو خەڵکی قاچاغ لەم دەڤەرە دەستگیر دەکران.. . لە(مەرج)ەوە بەرەو (ئاسایش)ی شاری (ئەدرنە)بەڕێ کراین.. . لەوێش هەر نەفەرەو وەك بەرتیل (٢٥) دۆلاریان لێ ستاندین و بەپاسێك بەرەو ئەستەنبۆڵیان بەڕێ کردینەوە.

ئەو سەفەرەمان فەشەلی هێناو قسەو بەڵێنەکانی کابرای قاچاخچی هەمووی درۆ بوون.. . چونکە پێشتر ئەو دەیگوت" (پاسەوانی سنوورەکانمان، هەمووی بەپارە گرتووە.. . کەس دەنگتان لەگەڵ ناکات.. . هەر ٢٠ دەقەیەك بەپێ دەڕۆن.. . لەسەر ئاوەکە ئۆتۆمبیل چاوەڕوانیتان دەکات.. .)و زۆر درۆو دەلەسەی تریش، کە ئیشی ڕۆژانەی قاچاخچیەکانەو خەڵکی پێ تەفرە دەدەن. پاش ئەو سەفەرە فاشیلە، هەر هەمان قاچاخچی، بەهەزاران بەڵێن و قسەی

خـۆش و درۆو دەلەسـە، لەخـشتەی بـردین و (٦) شـەش هـەزار مـارکی لـێ ستاندین، تاوەکو بەفڕۆکە بەرەو ئەڵمانیا بەڕێمان بکات.. . هەر ئەوڕۆو سبەی پێ کردین، تاخۆی لێمان شاردەوەو پارەکەمان ئێوە خۆش.

پاش ئەوەی بـێ ئومێـد بـووین لەپارەکـە، بـاڵی ڕەشـبینیو بـێ هیـوایی بەسەرماندا کشاو نەمانـدەتوانی چـی بکـەین. مەسـرەفی شـارێکی گەشـت و گوزاری وەك ئەستەنبۆلیش گران بوو.. .

ئەو کاتـە، ١٩٩٥/٩/١، نرخـی سـەد (١٠٠) دۆلار (٤,٨٠٠,٠٠٠) چـوار ملیۆن و هەشت سەد هەزار لیرەی تورکی بـوو.. . نرخـی شـتومەك و خـواردن بەمجۆرە بوو:- (یەك سەموون ٩ هەزار لـیرە، یـەك لـیتر ئـاوی خواردنـەوە ١٥ هەزار لیرە، یەك کیلۆ ماست ٤٠ هەزار لیرە، کیلۆیەك تەماتە ١٥ هەزار لـیرە، کیلۆیەك برنج ٤٥-٥٠ هەزار لیرە، شووتییەیەکی ئاسایی ٥٠ هەزار لیرە، خـۆخ ٥٠ هەزار لیرە، یەك ساردی ٢٠-٦٠ هـەزار لـیرە..). مووچـەی مانگانـەی فەرمانبەران و کارمەندی مامناوەندیشی لەنێوان (١٢-٢٠) ملیۆن لیرە بوو.

ئەستەنبۆڵ، شارێکی گەورەیە، دەریـا کردوویـەتی بـەدوو بـەش. بەشـێکی کەوتۆتە ئاسیاو بەشەکەی تریشی کەوتۆتە ئەوروپا.. . ئـاوو هـەوای شـێدارو فێنکەو خەڵك هاوینانیش لەژوورەوە دەخەون. بەین نابەین، چەند پەڵە هەورێك لەئاسمان یەك دەگرن و دەبێتـە شەسـتە بـاران و لافـاو هەڵدەسـتێ. ژمـارەی دانیشتوانی (٨) ملیۆن زێترە.. . خەڵکێکی زۆری بێگانـە، بەشـێوەی ڕەسمیـو قاچاغ لەم شارەدا گیرساونەتەوە.. . یەك دوو بازاڕی گەورەی وەك" (ئەکسەراو لالەلی) تێدایە، کە پڕە لەخەڵکی گەشتیارو ژنـە سـۆزانی ڕووسـیو بولغـاریو ڕۆمانی، ئەمانە زۆربەیان کاری لەشفرۆشی دەکەن. نـاوە نـاوە پـۆلیس لێیـان بەخۆ دەکەوێت و سنوورداشیان دەکاتـەوە.. . هـەر ماوەیـەکی پـێ دەچـێت، دووبارە دەگەڕێنەوە تورکیا.

هـەر لەبەیانیـەوە تاکاتـژمێر (٢)ی شـەو (١٠-١٥) کـەناڵی تەلـەفزیۆنی هەیە. هەندێکیـشیان تـا بـەیانی بـەردەوامن. فلیمـە بێگانـەکان، هـەمووی دۆبلاژی تورکی کراون.. . زۆر بەدەگمـەن فلیمێـك دەبینـی، بـەزمانی تـورکی نەبێت.. . بەختی ئێمە، لەهەفتەیەکدا، سـێ چـوار ڕۆژ ئـاو دەبـڕا.. . ناچـار دەبـووین بـە دەبـە ئـاو بکـڕین.. . نـاوە نـاوەش، لەگـەڵ هـەڵکردنی بـاران و ڕەشەبادا، کارەباش دەبـڕا. . . پرۆگرامـی ژیـانی ڕۆژانـەمان، تـەواو تێکـچوو بـوو.. . شـەوو ڕۆژ خـەریکی کۆنکـان و یـاری نـاپلیۆن بـووین.. . گفتوگـۆو دەمەتەقێی ڕۆژانەشمان، لەم بازنـە بۆشـەدا دەخولایـەوە"- (چـمان لـەخۆمان کـرد.. . زۆر پەشـیمانین.. . بـچینە لای فـلان قاچاخـچی باشـە.. . بـە چ ڕێگایەکدا دەربچین.. . خەڵك بە پەشیمانیمان، بڕوا ناکەن.. . وەڵڵا ئەو سەری مانگە دەرنەچم دەگەڕێمـەوە.. . بـۆ منداڵـەکانمان گریانمـان دێـت.. . وەڵـڵا ناگەڕێمەوە، لەبن لۆمەی خەڵکی دەرناچم.. . تاد).

بازاڕەکانی ئەستەنبۆڵ شێتێکی زۆری لێیە، کۆمەڵێك شێت، شەوانە لـەژێر پردێك دەنووستن و پێکەوە دەژیـان.. . دەوڵەمەنـدێکی تـورك شـوقەیەکی بـۆ گرتن و لەیەك شوێن کۆی کردنـەوە. ئـافرەتێکی شـێتیش لەگـەڕەکی (ئەدرنـە قاپی) هەیە، زۆر سەیر دەژی.. . کۆمەڵێك پەڕۆو پاتاڵی لەخۆی کۆکردۆتـەوەو پاڵتۆیەکی گەورەشی هەیەو بەسەر پشیلەکەی دادەدات. . .

ڕۆژنامەکانی تورکیا، زۆر گرنگی بەبڵاوکردنـەوەی پڕوپاگەنـدەو ئاگـاداریو شـتی بازرگـانی دەدەن. بـۆ نموونـە"- ڕۆژنامـەی (حوریـەت)، ژمـارەی ڕۆژی ١٩٩٥/٨/٣١، (٤٢) لاپەڕەیـە، (٢١) لاپـەڕەی بـۆ ئاگـاداریو پڕوپاگەنـدە تەرخان کردووە.

گروپێکی مۆسیقی بچووك هەیە، کە لـەدوو کـوڕو کـچێك پێکهـاتوون.. . هـەموو ڕۆژانـی هـەینی لەشـەقامی (فـاتح) ئاهـەنگ دەگێـڕن. کوڕەکـان،

یەکێکیان گۆرانی بێـژو عـود ژەنـە، ئـەوی تریـان کەمانچـە ژەنـە. کـچەکەش گۆرانیبێـژە.. . هەرسـێکیان نابینـان.. . ئـەم گرووپـە ڕەزامەنـدی ئاهـەنگ گێڕانیان، لەشارەوانی وەرگرتووە.. . گۆرانیـەکانیان، هـەموو خـەم و پـەژارەو کۆژانی خۆیانە.. . خەڵکەکەش بەزەیی پێیاندا دێتەوەو پارەیان بۆ فڕێ دەدەنـە ناو جانتاکەی بەردەمیان.. . خەڵکی واهەبوو، بەرگەی گوێ گرتنی نـەدەگرت و بەچاوی پڕ لەفرمێسکەوە، شوێنەکەی بەجێ دەهێشت.

پاش بێ ئومێد بوون لەسەفەرو کەمبوونی پارە، بڕیارمدا کارێـك بکـەم.. . ڕۆژی ١٩٩٥/١٠/١٧، بەهۆی خێزانێکی کوردەوە، لەئوتوویەکی هـەڵمی کـارم دۆزیەوە.. . ئیشەکەی مـن لـەدەرەوەی دوکـان بـوو.. . لەگـەڵ کـوڕێکی نـاو (یاسین)، کە خەڵکی قەزای دوکان بوو، ڕۆژانـە لەکاتـژمێر ٩ی بـەیانی تـا ٧ی ئێوارە (٢٦) هوتێل دەگەڕاین.. . لەو هوتێلانەدا، سەرچەف و خـاولیو بەرگـە سەرینمان کۆدەکردەوەو لەفەردەمان دەکـرد.. . دوای ئێمـەش ئۆتۆمبیلێـك و دوو کەس دەهاتن و باریـان دەکـرد بـۆ دوکـان.. . لـەوێش دەشـوران و ئوتـو دەکران. (٢٧) ڕۆژ ئەو کارەم کرد.. . لەژیانمدا ئیـشی وا قورسـم نـەکردبوو.. . ڕۆژانە (١٠) کاتژمێر بەپێوە وەستان و گەڕان.. . لەهەنـدێك هوتێـل تووشـی سەرچەفی وا پیس دەبووین، بێزمان دەهاتەوە.. . تومەز ئەو هوتێلانە، شوێنی ئەو ژنە لەشفرۆشانە بوون، کە بەقاچاغ ئەو کارەیان دەکرد.. .

لە ١٩٩٥/١١/٢١، ئەو کارەم بەجێ هێشت و چوومە سەرکارێکی تـر، کـە ئیشی دروست کردنی جانتاو کەمەر بوو.. . ڕۆژانە لەکاتـژمێر ٨ی بـەیانی تـا ٧ی ئێوارە کارم دەکرد.. .

١٩٩٥/١٢/٢٠، لەشاری ئەسـتەنبۆڵ، گەرمـەی پڕوپاگەنـدەی هەڵبـژاردنی پەرلەمانە.. . چـونکە ڕۆژی ١٢/٢٤ دەنگـدان دەسـت پـێ دەکـات. بـۆ ئـەم مەبەستە پارتەکان، لەکۆڵان و گەڕەك و شەقامەکاندا، وێنەو لافیتەو دروشمیان

هەڵواسیووە.. . جگە لەوەش لەتەلەفزیۆن، لێپرسراوی پارتەکان، ڕووبەڕووی یەکتر قسە دەکەن و کەم و کوڕی یەکتر دەخەنە ڕوو.. . بەئۆتۆمبێل دەسوڕێنەوە، لەبڵندگۆ دروشمەکانیان دەخوێننەوە.. . شەڕە هێلکە دەکەن.. . جوێن بەیەکتر دەدەن.. . بەڵام هەر بەینێکی پێ دەچێت سارد دەبنەوە.. . وەك لای خۆمان، لەیەکتر تووڕە نابن و ئەندامانی یەك خێزان لەسەر جیاوازی بیروڕا، دەمانچە لەیەکتر ڕاناکێشن.. .

(٢٠/١/١٩٩٦)ە، شەوەکەی زۆر بێزار بووم، لەگەڵ ئەو دوو برادەرەی لەگەڵیان دەژیم، تووشی مناقەشە هاتم و نەگەیشتینە یەك.. . خولگەی بیرکردنەوەیان لەگەڵ بیرو بۆچوونی من جیاوازە.. . ئەوان پێیان وایە، ئەم وەزعەی ئەمڕۆ تووشی کورد بووە، هەموو کوردێك لێی بەرپرسیارە.. . بۆیە هەردەم دەڵێن" (.. پێمان بکرێ قەومیەتی خۆمان دەگۆڕین.. . حاشا لەکورد.. . ماڵ و منداڵ و کەس و کارمان دەربازدەکەین و تف لەکوردو کوردستان و ئەوکەسەی کە کوردیشی خۆش دەوێت.. .) منیش پێم وایە کورد حەیاتە.. . مرۆڤ، ستەمە، تاوانە، دوور لەخاك و مەملەکەتی خۆی بژی.. . تاوانە منداڵەکانت لەژینگەیەك گەورە بن، کە ببێتە هۆی ئەوەی زمانی دایك نەزانن و سەرەدەری لەجوگرافیای وڵاتی خۆیان دەرنەکەن. پێم وایە یەك سەعات ژیان لەنیشتمان، سەد ساڵ ژیان لەئەوروپا دێنێ.. .

لە (٣/٤/١٩٩٦)ەوە، لەشەڕە خانوویێکدا، بەتەنیا مامەوە.. . ٥/٤ بارانێکی زۆر باری.. . ژوورەکەم هەمووی دڵۆپەی دەکرد.. . لەبەر دڵۆپە، شەش قاپ و مەنجەڵێکم دانا، هێشتا هەر پێ ڕانەدەگەیشتم.. . کوڕ دڵی بەوەش خۆشە کە لەتورکیایە.. . بەتەما بووم واز لەنووسینی یاداشتەکانی ئەمڕۆ بهێنم، کەچی لەبەرنامەی (ئیبۆ شۆ)دا، سێ ئافرەتی تورك، پێکەوە

گۆرانیەکی تورکیان لەسەر ئاوازی گـۆرانی (کـە دەڵـێن ئـەمڕۆ دەشـت و کیـۆ شینە)ی کوردی دەگوت.. . دڵۆپەش هێدی هێدی کەم دەبێتەوە.. .

لەدوکانی ئیش کردنم، بەمنەوە (١١) کەسین.. . (کەمال)، منـداڵێکی رووح سووکی ٩ ساڵانەی کورد بوو، شاگرد دوکان بوو.. . زۆر زیت و قسە زان بـوو.. . لە هـەر دوکـان و شـوێنێکی گـشتی تورکیـاش، وەك عـادەت، وێنەیـەکی گەورەی ئەتاتورك هەڵواسراوە.. . ڕۆژێك کوڕێك لە کـەمالی پرسـی“ - کـەمال ئەو ڕەسمەت خۆش دەویَ؟! لەوەلآمدا، کەمال گوتی“ (نەخێر، خۆمن تورك نـیم، بۆچی ئەتاتورکم خۆش بوێت.. .). هـەموومان پێکـەنین و خـاوەن ئیـشەکەش بەپێکەنینەوە گوتی“ کەمال ڕاست دەکات.. .

١٩٩٦/٥/٢٥، بۆ دووەم جار، ڕێگای سەفەری یۆنانم گرتەبـەر. ئـەمجارەیان لەگـەڵ قاچاخـچیەکی منـداڵ کـار، ناسـراو بـە(دلێـر قژدرێـژ). بەپاسـێك لەئەستەنبۆڵەوە بەرێ کەوتین، بەڵام لەدووڕیانەکەی شـاری (کیـشان) گیرایـن و بردراینە پۆلیسی شاری (ئەبسەلە).. . پێش لێپرسینەوە، ئەوەندەیان لێـداین، بەقەڵـەم نانووسـرێ.. . لـەو (٣٨) کەسـە، دوو ژنیـشمان لەگەڵـدا بـوو.. . خۆشبەختانە، ژنەکان و من و برادەرێکـی سەرسـپی لێـدانمان بەرنەکـەوت.. . نازانم هۆی چیبوو؟! دەقەو سـەعات (ئایـەتول کورسـیم) دەخوێنـد.. . لەبـەر خۆمـەوە دوعـام دەکـرد.. . هەرچـۆنێك بێـت لێـدانمان نـەخوارد.. . پـاش لێپرسینەوە، بردراینە شاری (ئەدرنە)، لەوێش هەندێك پارەیان لێ وەرگـرتین.. کەل و پەل و گیرفـان و نـاو پـشتەملە کـراس و قایـشی پـشت و گۆریـەو ژێـر پێڵاویان، بەدوای پارەدا دەپشکنی.. . چونکە خەڵکەکە، لەترسی گـیران، ئـەو پارەی پێیان بوو، لەم شوێنانەدا، دەیانشاردەوە.. . کوڕێکمان لەگـەڵ دابـوو، دووسـەد دۆلاری بـچووك کردبـۆوەو خـستبوویە نـاو قـەپاغی شووشـەی ئـاو

خواردنـەوە. . قەپاغەکـە تەپـەدۆرێکی بـچووکی تێدایـە. . تەپەدۆرەکـەی دەرهێنابوو، پارەکەی خستبووە ناو، ئینجا تەپەدۆرەکـەی خـستبۆوە شـوێنی خۆی. . من و برادەرێکش ئەو پارەی پێمـان بـوو، دابوومانـە ژنێـك لـەو دوو ژنەی لەگەڵماندا بوو، کە منداڵێکی شیرخۆرەیان پێ بوو. . ژنەکـە، پارەکـەی خستبووە ناو قووتووی شیری منداڵەکە. .

١٩٩٦/٦/١٨، بۆ سێیەم جار ڕێگای یۆنانم گرتـەوە بـەر. . ئەمجارەشـیان لەگەڵ هەمان قاچاچی گـۆڕین. . (١٨) کـەس بـووین. . بـەئۆتۆمبیلێکی مقەپەتی بچووك، سەعات سێی شەو بەڕێ کەوتین. . دوو عائلەشمان لەگەڵـدا بوو. . کە هەریەکەو منداڵێکیان پێ بـوو. . سـەعات ٨ی بـەیانی لـەنزیك سنووری ئاوەکە گەیشتینە دارستانێك. . ڕۆژەکەی ماینەوە، شەوەکەی ٦/١٩ بەڕێنوێنی (شەعبان)ی تورك بەرەو سەر ئاوەکە بەڕێ کەوتین. . بەبێ دەنگیو دوو دوو کەوتینە ڕێ. . شەعبان لەسەر ئاوەکە، چوار چوار سـواری چـوپێکی بچووکی کردین، کە هەر لەمەنجەڵی ساوار کوڵاندن دەچـوو، ئێمـەی پەڕانـدەوە خاکی یۆنان. ماوەی ئاوەکە هەر (١٠٠) مەترێك دەبوو. . ئـەو شـوێنە سـێ گۆشەی سـنووری نێـوان تورکیـاو یۆنـان و بولغاریـا بـوو. . یەکـەو (١٠٠) دۆلارمان دایە شەعبان و بـەجێمان هێـشت. . کاتـژمێر (١)ی شـەو داخلـی خاکی یۆنان بـووین، هـەتا کاتـژمێر (٤) بـەیانی، بـەپێو بەسـووکە غـاردان ڕۆیشتین، تاگەیشتینە پشت گوندێك کە چڕە دارسـتانێکی لـێ بـوو. . دونیـا ڕۆشـن ببـۆوە. . بۆیـە لـەناو دارسـتانەکەدا، ماینـەوە. . بـەیانی گوێمـان لەدەنگی مەلا بانگدان بوو. . دیـار بـوو گوندەکـە موسـڵمان بـوون. . نـاوە ناوەش گوێمان لەدەنگی تراکتۆرو فیکەی شوان دەبوو. .

کاتژمێر (٨)ی شەوی ٦/٢٠، بەرێکەوتین و زۆر ماندوو بـووین. . لـەکوێرە

ڕێگایەکدا، لەناکاو تووشی تویێتایەکی فەلاحی بووین.. . ئێمە لەترسان خۆمان فڕێ دایە ناو دڕك و دالّی کەنار ڕێگاکەو خۆمان شاردەوە.. . تویێتاکەش ڕاوەستاو لایتی لێدا، لەغەڵبە غەڵبی نەفەرەکانی ناو تویێتاکە دیار بوو، ئێمەیان تەواو نەدیبوو و بەڕەوە سەگیان حسێب کردبووین.. . تویێتاکە ڕۆیشت، ئێمەش ڕێگاکەمان گۆڕیو بەناو وەردو دڕك و دالّ و کێڵگەی بڕنج و گوڵەبەڕۆژە بەغاردان بەڕێکەوتین.. . شەو لەقەراغ گوندێك تووشی گۆماوێك بووین، بەو تاریکییە دەبەکانمان پڕ ئاو کردو خستمانە کۆڵە پشتەکانمانەوە.. . هەر ئەو شەوە لەڕێگادا، ئاوەکەمان تەواو کرد.. . بۆ بەیانی کە سەیری دەبە بەتاڵەکانمان کرد، وردە کرمی بچووك بچووکمان دیت، تومەز ئاوەکە ئەوەندە پیس و کرماوی بوو.. . دەستمان کردە پێکەنین و گوتمان" میکرۆب و کرمیش دەرەقەتی ئەو خەڵکە نایەت.

کاتژمێر (٤)ی بەیانی لەدەوروبەری گوندێك لاماندا و تەویلەیەکی ولاّخانمان دیتەوە.. . هەر تاریك بوو، چووینە ناو تەویلەکەو پڕ بوو لەپاشماوەی ئاژەڵ و تیسکەخوریو زبڵ.. . دوو کونی بچووکی تێدا بوو.. . بەڕۆژ سەیری دەرەوەمان دەکرد.. . هات و چۆی خەڵك و ئاواییەکەمان دەدیت... دیسانەکەوە، کە تاریك داهات، کاتژمێر ٨,٣٠ی شەو بەڕێکەوتین و ڕێگامان ون کرد. کەوتینە سەر سەربازگەیەك و بەپڕە پڕ، خۆمان دەرباز کرد.. . بووە چەقە لولانی سەگ و لایت لێدانی سەربازگەکە... بەیانیەکەی لاماندایە ناو دارستانێك و لەبەر برسێتیو مێشووله، خەومان لێ نەکەوت.. . کاتژمێر (٨)ی سەر لەبەیانی، شوانێك بەخۆیو بزنەکانی، بەسەرمان وەربوون.. . شوانەکە، تەمەنی حەفتا ساڵێك دەبوو. لێی پرسین" ئێوە چین و لێرە چی دەکەن؟! قاچاخچیەکە، شرە یۆنانیەکی دەزانی، یەکسەر گوتی" ئێمە کوردی

عیراقین و دەمانەوێ بچین بۆ ئەوروپا، شوانەکە گوتی، تاڵەبانین، یان بارزانین؟!
ئێمەش گوتمان، هیچیان نین و دەمانەوێ دەربازبین. گوتمان" خەبەری پۆلیسمان لێ مەدە، لەخاکی ئێوە نامێنینەوەو دەڕۆین.. . نازانم چۆن ڕازی بوو، چونکە خەڵکی یۆنانی زۆر نیشتمانپەروەرن، شوان و ڕاوکەرەکانیان، کە خەڵکی بێگانەو نامۆ ببینن، دەم و دەست خەبەر دەدەن و، هەندی بلۆێ یەك و دوو، مەفرەزەی پۆلیست بەسەر وەردەکەن.

ئەو ڕۆژە، لەوێ ماینەوە، کە تاریك داهات، بەڕێکەوتین، ئەم شەوەیان بەتەواوی پەکم کەوتبوو.. . ئەوەندەی بەسەر دارو بەردی سکەی شەمەندەفەر ڕۆیشتبووم، ژێر پێم هەمووی ببووە برین. هەردەم کیلۆمەترێك، لەدوای خەڵکەکەوە بووم.. . دەمویست خۆم تەسلیمی ڕەبایەکانی یۆنان بکەم، برادەران لێ نەدەگەڕان. لەڕێگادا، ئەو خەڵکە لەقەراخ گوندەکاندا، مەڕو بزن و مریشك دەدزن و سەری دەبڕن.. . ئێمەش، لاماندایە تەویلەیەك و سەیرمان کرد هەمووی بەراز بوو، بەپڕە پڕ هەڵاتین. بەیانیەکەی، لەتەنیشت گوندێك، شوێنەکە کەمێك نەدیو بوو، لاماندا.. . من و دوو عائیلەکە، بڕیارماندا چیتر بەپێ نەڕۆین و بچینە وێستگەی شەمەندەفەرو سوار بین.. . بەو کەمە ئاوەی خواردنەوە، کە پێمان بوو، ڕیش و سمێلمان تراشی، تاوەکو لەخەڵکی ئەوروپا بچین. ئەو قاتە جلە پاکەی بۆ دابەزین پێمان بوو، لەبەرمان کردو کاتژمێر ١٢,٣٠ی نیوەڕۆ شۆڕبووینەوە گوندەکەو چووینە وێستگەی شەمەندەفەر.. . شەمەندەفەر هات و سوار بووین.. . هەر بەسووکە ئیشارەت بلێتمان بڕی. کاتژمێر ١,٣٠ گەیشتینە شاری (ئەلکساندەر پولی). لەوێ، هەر حەوتمان" (دوو عائیلەکەو من) دابەزین و چووینە شوێنی بلێت بڕین.. . گرفتی ئەوە

بوو، چۆن داوای بلیت بکەین، چونکە یۆنانیمان نەدەزانیو یەکسەر ئاشکرا دەبووین کە خەڵکی لایدەو قاچاخین.. . بەجیاجیا پەرت بووین، تاوەکو کەس گومانمان لێ نەکات.. . پیرەژنێکی یۆنانی پێش من چووە پێش پەنجەرەی بلیت برین و بۆ شاری (سالۆنیك)، بلیتێکی بڕی.. . منیش هەر لەدوای ئەو، هەمان مەبلەغی پارەم داو بەئیشارەت گوتم" یەك بلیت بۆ سالۆنیك. کابرا گوتی" سالۆنیك؟! بەسەر لەقاندنەوە گوتم" (نێ)، واتە" بەڵێ. پیرەژنەکەم کردە نیشانە، دەچووە هەر شوێنێك، منیش قەرە بەقەرەی ئەو دەڕۆیشتم، چونکە نەمدەزانی ژمارەی کورسیو شەمەندەفەرو فارغۆنەکە بدۆزمەوە.. . ئەگەر پرسیاریشم بکردایە، ئاشکرا دەبووم.. .

کاتژمێر (٤)ی پاش نیوەڕۆ، شەمەندەفەر هات و دوای پیرەژن کەوتم، چونکە ژمارەی بلیتەکەمان لەدوای یەك بوو.. . پیرەژن چووە چ فارغۆنێك، منیش چوومە هەمان فارغۆن و لەتەنیشت ئەو دانیشتم. دوو عائیلەکەش سوار بوون، بەڵام دیار بوو لەبەر منداڵەکانیان دەستیان کردبووە قسەو کەشف ببوون، پۆلیس سەرکەوت و دەستگیری کردن. کاتژمێر (٩)ی شەو گەیشتینە شاری (سالۆنیك) کە شارێکی گەورەیەو لەڕووی ژمارەی دانیشتوانەوە لەدوای (ئەسینا)وە دێت.

ئەو شەوە، پارەی یۆنانی (دراخمە)م پێ نەمابوو.. . بانقی ناو (محطەی قطار)یش شەو بوو، قەپات کرابوو.. . ناچار شەو مامەوەو تابەیانی هەر لەدەوروبەری وێستگەی شەمەندەفەر دەسوڕامەوە. کە بەیانی هات و دەوام دەستی پێکرد (٥٠) دۆلارم گۆڕیەوەو بلیتی (ئەسینا)م بڕی. بەشڕە ئینگلیزییەك قسەم کرد. گوتم" من ئیسپانیم و لەئەسینا ئیش دەکەن، دەمەوێ

بگەڕێمەوە ئەسینا.

کاتژمێر (٨)ی بەیانی ٦/٢٤، لەسالۆنیك بەڕێکەوتم و کاتژمێر (٤)ی پاش نیوەڕۆ گەیشتمە ئەسینا، بەهۆی بەدخۆراکیو ترس و لەرزو ماندوو بوونەوە، ئەو هەفتەیەی لەڕێگا بووم، کێشم (٩) کیلۆ دابەزیبوو. جگە لەوەش، خواردنەکەی ڕێگامان، هەمووی شیرینی بوو، خوێ لەلەشم نەمابوو، تووشی پاڵەپەستۆ دابەزین ببووم.. . تاڕادەیەك، نەمدەتوانی هاوسەنگی خۆم ڕابگرم. لەناو شەمەندەفەر، لەنێوان سالۆنیك و ئەسینا، پیاوێك و پیرەژنێکم لەتەنیشت بوو.. . بۆ ئەوەی ئاشکرا نەبم، هیچ قسەم نەدەکرد، خۆم وا نیشان دەدا، کە خەوم لێکەوتووە.. . جارو بار پیرەژنەکە میوەو بیبسی دەردەهێناو فەرمووی لێ دەکردم، منیش وەڵامم نەدەدایەوە، گوایە خەوتووم.. . ئاگام لێ بوو، ژنەکە لەگەڵ پیاوەکەی تەنیشتی قسەی دەکرد دەیگوت" ئەوە چی کرد لەگەڵ خەو، لەو ڕێگا دوورەدا، دوو قسەی نەکرد.

لەئەسیناش، هەر بەشرە ئینگلیزییەکە، گەیشتمە نزیك ناوچەی "ئەمۆنیا"، چونکە سەنتەری کوردەکان بوو.. . دوو جار پرسیارم کرد.. . جاری سێیەم، لەسەری کۆڵانێك، کوڕێك دانیشتبوو، پرسیم" (وێر ئیز ئەمۆنیا)؟ کوڕەکە دیار بوو، ئەو فلیمەی زۆر دیتبوو، یەکسەر گوتی: خەڵکی کێندەری؟! لەخۆشیان خەنی بووم و گەیشتمە ناو کوردەکان و چەند برادەرێکم دۆزیەوەو شوێنی خەوتنم لای ئەوان دابین کرد.

پاش ماوەیەك، لە ١٩٩٦/٧/١٤، ناچار بووین، شوێنەکە جێ بهێڵین.. . بۆیە هاتمە پارکی ئەمۆنیا بۆ خەوتن و حەوانەوە. پارك، باخچەیەکی بچووك بوو، کوردەکان هەر کەسەو بەتەختەدارو مقەبا، بۆ خۆیان شوێنێکیان دروست

کردبوو.. . کە تەنها لـەکۆڵێتی مریـشکان دەچـوو.. . هەنـدێکیان بەئاسـتەم دەتوانرا، سەری تێدا ڕاست بکرێتـەوە.. . لەکـەپری سـەر پـەرێزی جووتیـاران دەچوو.. . ئەم پارکە نزیکەی ٧٥٠ کەسی تێدا بـوو.. . شـەوو ڕۆژ دەمـەقاڵێ لێ دەکرا. لەناو ئەو خەڵکەدا، زۆر خەڵکی بێ ڕەوشت و فاشیلی تێدا بـوو. زۆر ئیشی خراپیان دەکرد، لەدزی کردنەوە تا نێربازی (فـرن). ئـەو بەشـە خەڵکـە، شەوان هەڵیاندەکوتایە سەر سوپەر مارکێتان و تاڵانیان دەکرد.. . تا بەیانیش مەشروبیان دەخواردەوە، کە جاری واهـەبوو شـەڕە چـەقۆی لێ دەکەوتـەوە.. . هەر لەم شوێنەدا، سێ چوار سەرتاشی لێ بوو، لەگەڵ چەند دوکـانێکی کۆلیـت ئاسا، کە بریتی بوون" لە نانەواخانەو کەبابخانەو نۆکـاو فرۆشـیو چێـشتخانەی شلەو برنج و ناوساجی دروست کردن و.. .

لەسـەرەتادا، ئـەم کۆمەڵگەیـە، بـچووك و کـەم بـوو، خـەڵکی یۆنـانی

کە پرەکانی پارکی ئەمۆنیا ١٩٩٦- ئەسینا

بەتایبەتیش کەنیسەکان دەهاتن و خێریـان پـێ دەکـردن، خـواردن و بـەتانیو پاکەت و کۆنە جلکیان بەسەردا دابەش دەکردن.

نێربـازی زۆر دەکـرا، لەزۆربـەی پارکـەکان کـە دادەنیـشتی، قونـدەرەکان لەدەوروبەرت دەسوورانەوە.. . لێت نزیك دەبوونەوە، قسەیان لەگـەڵ دەکـردی، تادەگەیشتە ئەوەی تەکلیفی کاری سێکسیت لێ بکەن. جارێکیـان لەگـەڵ دوو برادەر، (ج)و (ش) دانیشتبووین، پیاوێکی تەمەن دەوروبەری (٤٥) ساڵی هاتە لامـان و کەوتـە قـسەکردن. (ج)ی هاورێمـان ئینگیزییـەکی باشـی دەزانیـو لەکاروباری ئاینیش خەلفیەتێکی باشی هەبوو و سەری لێ دەردەچوو.. . کـابرا گوتی" وەرن سوارم بن. (ج) گوتی" وەرە بۆم روون بکەرەوە، ئێوە بۆ ئەم کـارە نائاساییە دەکەن و لەرێ لاتان داوە؟ کابرا بێ سێو دوو کـردن گـوتی" (.. . ئێوەش وەك من ئەو غەریزەتان هەیـە، بـەلام ئێـوە موسـڵمانن و دینەکـەتان رێگاتان نادات.. . دەنا ئێوەش وەك من حەزتان لێیە، لەبەر کولتوورو عـادات و تەقالیدتان، لەیەکتر دەترسن و ناتوانن بەئاشکرا ئەم کارە بکـەن.. . هـەموو مرۆڤێك ئەو غەریزەیەی هەیە.. . من لەگەنجێتیدا، لەگـەڵ ژنـان ئـەم کـارەم کردووە، ئێستاکە حەزم لەم جۆرەیە..).

کابرا بەهەموو توانایەکیەوە دەیویـست قەناعـەت بەئێمـە بکـات. گـەنجی کوردی واش هەبوو، شەوانە لەپارکـەکان چـاوەروانی ئـەو کەسـانەیان دەکـردو لەگەڵیان دەچوونە ماڵەوە... نانێکی باشیان دەخوارد، خۆیان پـاك دەشوشـت، کارەکەیان دەکردو برێك پارەشیان وەردەگـرت... کورێـك هـەبوو، وەرزشـکار بوو... بەئاشکرا دەیگوت" (.. . من کەسم لـەدەرەوە نیـیە یارمـەتیم بـدات، ناشتوانم ئاوفرۆشتن و دەستفرۆشی بکەم.. . تاقەتی راوە راوی پۆلیسانم نیـیە..

ئەو کارە دەکەم و پێی دەردەچم.. .). هەرواش بوو، سێ سەد دۆلارێکی کۆکردەوەو پاسەپۆرتێکی ساختەی کڕیو ڕەسمی خۆی لێداو بەڕێکەوت.. . لەکۆنترۆڵ دەرچوو و گەیشتە شوێنی مەبەست.

لە ١٩٩٦/٨/١، لەگەڵ کاك (ج)و مامۆستا (ش) دەستم بەئاوفرۆشتن کرد. لە ١٠ی بەیانیەوە تا (٤)ی ئێوارە ئاومان دەفرۆشت. ڕۆژانە نزیکەی چوار هەزار دراخمەمان پێ دەبرا... کوڕێکی هەولێری هەبوو، بەئۆتۆمبیل چەند کارتۆن ئاوێك و دوو قالب بەفرو (٣-٤) تەپەدۆری لەفلکەیەك بۆ دادەنایین... ئێمەش ئاوەکەمان دەخستە ناو تەپەدۆرەکان و بەفرمان تێدەکرد، تاسارد دەبوو، ئینجا دەمانفرۆشت.

ئەو ڕۆژەی گەرم بوایە، ئاو باش سەرف دەبوو، لەترافیك کە گلۆپی سوور پێ دەبوو، ریزی ئۆتۆمبیلەکان زۆر دەبوو، بەخێرایی دەچووین و ئاومان بۆ دەبردن.. . هەبوو تینووی بوو، دەیکڕی.. . زۆر جارانیش، هەبوو هیچ پێویستی بەئاو نەبوو، بەڵام کە دەیدیت، دوو زەلام بەکۆڵێك سمێڵەوە ئاو دەفرۆشن، بەزەیی دەهاتەوەو ئاوەکەی دەکڕی.. . ئەو حاڵە زۆر لەناو ژنەکانیاندا هەبوو.

یۆنانیەکان، ئەوەندە دوژمنی تورك بوون، هەرکە دەتگوت" کوردم.. . یەکسەر جوێنیان بەتورکیاو چیلەر دەدا.. . لەجیاتی (١٠٠) سەد دراخمەش، زۆر جاران (١٥٠-٢٠٠)یان دەداو دەیانگوت" (.. . بە بۆمبای بدەن و لەتورکیای بدەن.. .) وایان دەزانی هەموو کوردێك پەکەکەیەو دوژمنی تورکیایە. تا ٩/١٤ لەم کارەدا، بەردەوام بووم.. . دواتر دنیا سارد بوو و ئەو کاسبییەش باوی نەما.

که پرەکانی پارکی ئەمۆنیا ١٩٩٦- ئەسینا

پێش تێکدانی پارکی ئەمۆنیا، نزیکەی (٨٠٠-٨٥٠) کەسی تێدابوو. لەبەر ئەوەی زۆربەی پێویستییەکان، لەم پارکەدا دابین دەکرا، زۆر جاران یۆنانیەکان دەهاتن و بەپێکەنینەوە دەیانگوت" (کورد پەکی ناکەوێت، خۆی پێویستی خۆی دابین دەکات).

لەناو تەنەکە، بەتەختەدار ئاگرو دوو دەکرایەوە بۆ چێشت لێنان و چا کردن.. . چەند کەنیسەیەکیش هەبوو، هەموو رۆژانی یەك شەموان، بەخۆڕایی خواردنیان دەدایە ئەو خەڵکە.. . ژیان لەم پارکەدا، ئاسایی نەبوو.. خەڵك هەبوو ئیشی دەکرد، هی واش هەبوو، کاری دەست نەدەکەوت، یان هەر نەیدەکرد. ئەم شوێنە کاتێو وێستگەی دەرچوون بوو.. . قاچاخچیەکان ئارامیان لەخەڵکی بڕیبوو.. . شەو نەبوو، (٤-٥) شەڕ لەسەر پارە نەکەن، لەگەڵ ئەو نەفەرانەی کە لەتورکیاوە هێنابوویان. کە دەبووە شەڕو پێکداپژان و سەرشکاندن، کار دەگەیشتە ئەوەی دەرو جیرانەکان، تەلەفۆن بۆ پۆلیس بکەن،

چونکە خەڵکی ئەویێ شەڕی لەو بابەتەیان بەخۆوە نەدیتبوو. شەڕە چەقۆو تەختەدارو غەڵبە غەڵبی نیوەی شەوان، جیرانەکانی هەراسان کردبوو. ئەم دیمەنە ناشیرینەی سەنتەری شاریش، زۆر ناشیرین و ناشارستانی بوو.. . بەتایبەتیش بۆ گەشتیارە بیانیەکان، هەر بۆیەش، شارەوانی ئەسینا بەهاوکاری لەگەڵ چەند ڕێکخراوێکی مرۆڤ دۆست و دژ بەڕەگەزپەرستیو چەپی یۆنانی، لەڕێکەوتی ١٩٩٦/٩/١٥، ئەم خەڵکەیان ناونووس کردو گواستنیانەوە بۆ کەمپی (سان ئەندریۆس) کە کەوتبووە سەر دەریاو سەعاتە ڕێیەك بە (پاس) لە ئەسیناوە دوور بوو. ژیان لەو کەمپە کەمێك باشتر بوو.. . قەرەوێلەو بەتانیو دۆشەك دابەش کرا.. . ڕۆژانە، دوو ژەم خواردن دابەش دەکرا.. . لە هەر چادرێکدا (٦-٩) کەسی تێدا دەژیا. کۆمیتەیەك بۆ سەرپەرشتی کردنی ئەو خەڵکە هەڵبژێردرا.. . پارتە کوردییەکان (یەکێتیو پارتیو پەکەکە) ناڕاستەوخۆ دەستیان خستە ناو کاروباری خەڵك و دەستیان کردە حزبایەتی کردن. لەم کاتەدا، ژمارەی کەمپەکە خۆی لە (١٠٠٠-١٢٥٠) کەس دەدا. لەوێش دزی کردن و هەڵکوتانە سەر سوپەر مارکێتان درێژەی هەبوو.. . لەگوندەکانی نزیك کەمپەوە، مریشك و عەلەشیش و کاوڕ دەدزرا.. . ئەو کەمپە (مخیم کەشفی) دیدەوانی بوو، هی وەزارەتی پەروەردە بوو، شارەوانی ئەسینا بەکرێی گرتبوو.. .

لە ١١/٧دا، کوردەکانی کەمپ (٦٩) کەسیان مانیان لەخواردن گرت. داواکانیان بریتی بوون لە" (پێدانی هەقی پەناهەندەیی سیاسیو چاککردنی باری ژیانیان). لە ١١/٨دا، پاش ئەوەی دەسگاکانی ڕاگەیاندن و پارتە بەرهەڵستکارەکان و ڕێکخراوەکانی مافی مرۆڤ، سەردانیان کردن، پاش

قەناعەت پێهێنان و ڕازی کردنیان، چەند داوایەك وەك" (شەش مانگ ئیقامە دان و کارتی ئیش کردن و چاککردنی خواردن)یان بۆ جێبەجێ کراو مانگرتنەکەش شکا.

لەسەرەتای مانگی (١٢)ی ١٩٩٦دا، هەڵبژاردنێکی تر لەکەمپ ئەنجام درا، بۆ دەست نیشان کردنی خەڵکێك، بۆ سەرپەرشتی کردنی بەڕێوەبردنی کەمپەکە. یەکێتیو پارتیو پەکەکە، کەوتنە جوولە جوول و چالاکی نواندن، هەر لایەنەو دەیویست خەڵکی خۆی دەرچێت و نفوزی خۆی زیاد بکات. (٧٠٤) کەس بەشداری دەنگدانیان کرد. (٢١) کەس خۆی هەڵبژارد بوو. لەئەنجامدا (٧) کەس دەرچوون و (٤) کەسیش وەك یەدەگ. لەکاتی جیاکردنەوەی دەنگەکاندا، بەڕێوەبەری پۆلیسی ئەسینا - بەشی بیانیەکان و کارمەندێکی نەتەوە یەکگرتووەکان، ئامادە بوون.

ئەم کەسانەی خوارەوە دەرچوون:

١ -	ڕزگار محمد قادر	٥٥٩	دەنگ	یەکێتیو پەکەکە
٢ -	ئەبو عەلی (فەیلی)	٥٠٠	دەنگ	یەکێتی
٣ -	قادر عەلی	٢٣٥	دەنگ	یەکێتی
٤ -	فرمان عمر حسین	٢٢٨	دەنگ	یەکێتی
٥ -	کاروان ڕەفیق	٢٢٨	دەنگ	پارتی
٦ -	دڵشاد کوێستانی	٢٢٥	دەنگ	یەکێتیو پەکەکە
٧ -	د.قاسم	١٦٣	دەنگ	پەکەکە

یەدەگەکانیش ئەمانە بوون:-

١ - عەدنان (ناسراو بەعیرفان) ١٦٠ دەنگ یەکێتی

٢ -	هاوار	١٥٢	دەنگ	پارتی
٣ -	ئاڤان	١٤٩	دەنگ	یەکێتی
٤ -	جەمال مستەفا	١٤٩	دەنگ	یەکێتی

یۆنانیەکان، ناوە ناوە سەردانی کەمپیان دەکرد، هەندێکیان بەنیازی شارەزا بوون لەکولتووری نەتەوەی کوردو، هەندێکی تریان، یارمەتیو کۆنە جل و بەرگیان، بەسەر خەڵکدا دابەش دەکرد. لەناو ئەو خەڵکەدا، کەسانی وایان تێدا بوو، زۆر شارەزای مێژووی کورد بوو. ڕۆژێکیان، پیرە ژنێك هاتە چادرەکەی ئێمە، پاش قسەو باس و یەکتر ناسین گوتی" من لەلەندەن خوێندنی زانکۆ - بەشی کۆمەڵناسی -م تەواو کردووە. زۆر بەدرێژی باسی گەشتەکەی زەینەفۆن و شکست خواردنی لەکوردستاندا کرد.. . هەروەها باسی شۆڕشەکانی بارزانیو قازی محەمەدی کرد.. . لەدرێژەی قسەکانیدا گوتی" (..لەدەم و چاوی ژنەکانتاندا، خەمباریو بێ هیوایی دەخوێنرێتەوە، دەڵێی تازە لەزیندان دەرچووینە.. . پیاوەکانتان، ماندوو بێ زەوقن.

کورد لەسەردەمی عوسمانیەکاندا، دژی لەشکری یۆنان جەنگاون و زیانی گەورەیان بە یۆنان گەیاندووە.. . لەگەڵ هەموو ئەمانەشدا، پێم وایە، کورد گەورەترین نەتەوەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستە کە خاوەن کیانی خۆی نیە.. . پێویستە بە مافەکانی خۆی بگات.. .).

نەك ئەو پیرەژنە، زۆربەی خەڵکەکە، لەدەم و چاوی کوردەکاندا، بێ ئومێدیو ڕەشبینییان دەخوێندەوەو بەئاشکرا باسیان دەکرد.. . ئێمەش بەپێی توانا، بەهۆی برادەرێکی ئینگلیزی زان، باسی ئەو هەموو کارەسات و مەینەتیەمان کرد، کە بەسەر کورددا هاتووەو، ئەنجامی ئەو ڕەشبینیو بێ

ئومێدیەشمان، بۆ ئەو چەوساندنەوەو کارەساتانە گێڕایەوە، کە بەدرێژایی مێژوو بەسەر کورددا هاتووە.. .

پـاش هەڵبـژاردنی دەسـتەی سەرپەرشـتی کردنـی کـەمپ، گروپێـك لەخوێنـدکارانی زانکـۆی ئەسـینا، بـەنیازی ناسـینی ئـەو خەڵکـە، سـەردانی کەمپیان کردو، کوردەکانیش، ئاهەنگێکی خۆشی گۆرانیو مۆسیقایان بۆ سـاز کردن.. . چەندان گۆرانی بەجۆش و خرۆش، سروودی نیشتمانی لەلایەن هـەردوو گۆرانیبێژ" (تەنیا ئیدریس و دڵشاد کوێستانی) پێشکەشی ئامـادەبووان کـرا.. . خوێندکارەکانیش وەك کوردەکان کەوتنە چەپڵە لێدان و سەماکردن.. . پـاش تـەواو بـوونی ئاهەنگەکـە، خوێنـدکارەکان گوتیـان" (.. . ئێمـە، جـاران واماندەزانی، ئێوە خەڵکێکی بێ کولتـوورن و بەچـاوی دۆم و قـەرەج سـەیرمان دەکـردن.. . وەلێ ئـەمڕۆ دەرکـەوت کـە ئێـوە گـەلێکی کـۆن و خـاوەن کەلەپوورێکی ڕەسەنن لەگۆرانیو مۆسیقادا.. .). دوای ئەوە، بەچەپڵە ڕێـزان و خۆشیو شادییەوە، شاندی خوێندکارەکان بەڕێ کران.

ئـەو کوردانـەی کـە لەکـەمپ نیـشتەجێ بـوون، هـەموویان چـاوەڕوانی دەرچوونیان دەکرد. هەبوو پارەی هەبوو، لەسەر ئەوە ڕاوەستابوو کـەی وەجبـە بەڕێ دەکرێ، بڕوات.. . هەشبوو پـارەی نـەبوو، هـەوڵی دۆزینـەوەی کـارێکی دەدا، تـاوەکو (٥٠٠-٦٠٠) دۆلارێـك کۆبکاتـەوەو بـڕوات. زۆر جـارانیش یۆنانیەکان، بۆ ئیش کـردن، کوردەکانیـان دەبـرد بـۆ پرتـەقاڵ ڕنین و شـوانیو کاروباری کرێکاریو بۆیەکاریو.. . تاد.

یۆنانیەکان، پەیوەندییەکی باشیان لەگەڵ پەکەکـەدا هـەبوو.. . زۆر جـاران ئەوان تەزکیەی خەڵکیان دەکردو لیستەیان دەدایە یۆنانیەکان بۆ ئـیش کـردن.. ئەوان ناوەکانیان دەنووسیو دەیانگوت" (.. . ئەوانـە مرۆڤـی بـاش و دەست

پاکن، بەڵکو کاریان پێ بکەن. .) هەر برادەرانی پەکەکەش تەلەفزیۆنێکی ڕەنگاو ڕەنگیان بەسەتەلایتەوە، پێشکەش بەکەمپ کرد. . . تەلەفزیۆنەکە، لەهۆڵێکی گەورە داندرا بوو، خەڵك شەوانە سەیریان دەکرد. . .

لەیۆنانەوەش زۆر ڕێگای دەرچوون هەبوو، وەك"

١-شاحنە" قاچاخچیە کوردەکان، لەگەڵ شۆفێری شاحنەیەك ڕێك دەکەوتن. . . بەئاگاداری شۆفێرەکە، چادری شاحنە بارکراوەکە دەکرایەوەو خەڵکەکەیان دەخستە ناوی. . . وارێك دەکەوتن، ئەگەر کەشف بوون، دەبێ خەڵکەکە بڵێن" (ئێمە بەدزی شۆفێر چووینەتە ناو شاحنەکەو ئەو ئاگادار نیە. .).

٢-بن شاحنە" کاتێك کە شاحنە بارکراوەکان، لەبەندەرەکانی یۆنان، چاوەڕوانی ئەوە دەکەن، نۆرەیان بێت و، بچنە ناو کەشتیەکان. . . خەڵکێك بەدزییەوە، دەچنە بن شاحنەکەو خۆیان حەشار دەدەن. ماوەی سێ ڕۆژ لەبن ئەو شاحنەیە دەمێننەوەو، شاحنەکەش لەناو کەشتیەو دواتر لەسەر شەقامی قیر دەڕوات. . . ئاگای لەوە نیە، نەفەرێك لەبن شاحنەکەیە. . . کە گەیشتە ئیتالیا، شۆفێرەکە لەڕێگادا بەنیازی پشودان لادەداتە چێشتخانەو قاوەخانەو بەنزینخانەکان. . . کابرای بن شاحنەش، ئەوە بەهەل دەزانێو دێتە دەرەوە. . . بەلام کە دێتە دەرەوە، جل و بەرگ و دەم و چاوی تەواو ڕەش بووە لەبەر دوکەڵ و تۆزی ڕێگا. . . فلیمێکە لە بۆ خۆی. ئەو ڕێگایە زۆر ترسناکە، جاری واهەبووە نەفەرەکە خۆی بۆ کۆنترۆڵ نەکراوەو لەژێر شاحنەکەدا کەوتۆتە خوارەوەو گیانی لەدەست داوە. . . ئەمەیان ترسناکترین حاڵەتی دەرچوونەو سەرکێشیەکی سەیرو سەمەرەیە.

٣-بە پاسە پۆرت: خەڵکێك هەیە، پاسەپۆرتێکی بیانی (بەزۆریش یۆنانی) پەیدا دەکات و ڕەسمی خۆی لێ دەدات و بەکۆنترۆڵدا دەڕوات. ئەمەش خۆو بەختە. جاری وا هەیە کەشف دەبێت و دەگێڕدرێتەوە. جاری واش هەیە دەردەچێت. پاسەپۆرتە یۆنانیەکانیش، بەزۆری لەو کەسە سەرخۆش و (مدمن)انە، بەنرخێکی هەرزان دەکڕدرێت.. . چونکە ئەوان، لە بۆ پارەو دابین کردنی مادده بێ هۆش کەرەکان، پاسەپۆرتەکانیان دەفرۆشن.

٤-کەشتی: نەفەرەکان بەدزییەوە دەچنە ناو کەشتیەکان و لەشوێنە نادیارو کون و، قوژبنەکان، خۆیان حەشار دەدەن.

٥-فڕۆکە: بەپاسەپۆرتێکی ساختە (مزور)، سواری فڕۆکە دەبێت.

یۆنان ولاتێکی خۆش و سەرنج ڕاکێشە. هاوینان پڕ دەبێت لەگەشتیاری بیانی.. . کەش و هەوای کەمێك لەکەش و هەوای کوردستان دەچێت. داب و نەریتی خەڵکەکەش، زێتر لەخەڵکێکی ڕۆژهەڵاتی نزیکن. لەگەڵ ئەوەشدا، دیاردەی (نێربازی) لەیۆنان، بە بۆچوونی من لەهەموو شوێنێك زێترە... ئەگەر سەیری دەوروپشتی ئەو تەوالێتانە بکەیت، کە لەسەنتەری شارەکان و پارکەکاندا هەیە، چەندان کەس دەبینی چاوەڕوانی خەڵکێك دەکەن بۆ ئەنجامدانی ئەو کارە.. . یەکەمجار سەیرت دەکەن، مجامەلەت دەکەن، لە بەهانەیەك دەگەڕێن تاوەکو دەرگای گفتوگۆ بکەنەوە.. . ئینجا داوات لێ دەکەن. کوردەکان لەناوخۆیان، ناوێکی نهێنیان لەم کارە ناوەو پێی دەڵێن (فرن). ئەگەر یەکێك ئەو کارە بکات، دەڵێت" (فلان کەس کاری فرن دەکات).

ئەو دیاردەیە، لەسەرتاپای ئەوروپادا، بەشێوەیەکی جۆر بەجۆر بڵاوبۆتەوە. لەولاتانی وەك دانیمارك و هۆڵەنداو بەریتانیاو هەندێك لەویلایەتەکانی ئەڵمانیادا، یاسای تایبەتی پێ دەرچووەو بەئاشکرا ئەنجام دەدرێت. کوڕێك و

کوڕێك وەك ژن و مێرد، پێکەوە دەژین. یەکێکیان ڕۆڵی ئافرەت دەبینێو ئەوەی تریان ڕۆڵی پیاو.. . بەپێچەوانەش، کچ و کچ بەهەمان شێوە، ئەم دیاردەیە، پێی دەڵێن" (تانتاریە).

لەکەمپی یۆنان، وەك هەموو خەڵکێك، سەعات (۱)ی شەو ۱۲-۱۹۹٦/۱۲/۱۳، بڕیاری سەفەرکردنمدا.. . گرووپی ئێمە (٥٦) کەس بووین. هەر کۆمەڵەو لەشوێنێك کۆکرابوونەوە. چەند دەستە کێك و دەستە جلێکی پاك و یەك دوو دەبەی ئاو خواردنەوەو چەند دەبەیەکی بۆشیش بۆ میزکردن ئامادە کراو، چوار چوار بەتاکسییەك بەرەو شوێنی شاحنەکە کەوتینە ڕێ.. . شاحنەکە، تانیوەی لە (دەبە تورشی) بارکرابوو. مقەبایان خستبووە سەر دەبە تورشییەکان و ئەو خەڵکەیان تێکرد. سەعات (۷)ی بەیانی، شاحنەکە بەرەو بەندەری (پاترا)ی یۆنانی کەوتە ڕێگا. گەیشتینە پاترا. لەوێ ماینەوە، تا سەعات (۹)ی شەو، ئینجا شاحنەکە چووە ناو کەشتییەکە.. . خەڵکەکە بریتی بوون لە" پاکستانیو مەغریبیو کوردو سوری.. . نەدەبوو بەهیچ جۆرێك فزەت لەبەر بێ، چونکە پاسەوانی کەشتییەکە، بەین نابەین دەهاتە دەوروبەری شاحنەکان و ئاگادارییانی دەکرد. کەشتییەکە بەڕێکەوت و ئێمەش لەناو شاحنەین.. . بەو چلەی زستانە، هەموومان ئارەقەمان کردبوو، دەرەوە سارد بوو، ژوورەوەش لەبەر هەناسەدان و بۆنی میز گەرم بوو.. . چادرەکە بەهۆی ئەو هەڵمە دووکەی ناوەوەو ساردی دەرەوە بخاری کردبوو و لەشێوەی دڵۆپە تك تك دەهاتە خوارەوە. هەمووومان مگێزی خواردنمان نەبوو، مەعیدەمان تەواو گیرابوو.. . ماوەیەکی زۆر، نزیکەی (۱۸) سەعات ڕۆیشت و گەیشتە بەندەرێکی ئیتالیو کەشتییەکە ڕاوەستا.. . شاحنەکانیش هاتنە دەرەوەو لەشەقامی قیردا کەوتنە ڕێگا. سەعات (۷,۳۰)ی شەوی ۱۲/۱٤

لەشـارێکی بـچووکی ئیتالیـا بـەناوی (بـشیلیا)، لەچـۆلەوانیەك شـاحنەکە ڕاوەستاو، شۆفێرەکە هاتە خوارەوەو چادرەکەی لەسەر کردینەوە.. . ئێمـەش، بەخێرایی دەست و بردمان کردو خۆمان فڕێدایە خوارەوە. ئـەو خەڵکـە، گـروپ گروپ، بەناشارەزایی بـەو دەشـت و دەرە وەربـوون و هـەر گروپـەو بەلایەکـدا ڕۆیشتن. ئێمە (٨) کەس بووین، چووینە گوندێك و وێستگەی شـەمەندەفەرمان دۆزییـەوە. سـەعات (١٢)ی شـەو سـواری شـەمەندەفەر بـووین و بەشـاری (ناپولی)دا، تێپەڕین. سـەعات (٦,٣٠)ی بـەیانی ١٢/١٥ گەیـشتینە شـاری (ڕۆما). چووینە ئەو کەنیسەیەی کە کوردەکان لێی کۆدەبوونەوە، بەڵام بەختی ئێمە قەپات کرابوو.. . هـەر لەدەوروبـەری کەنیـسەکە، لـەژێر تارمـەی ریـزە دوکانێك (٤ -٥) کوردمان دۆزییەوە، کە شەو بـەو سـەرمایە لەسـەر مقـەبادا دەنووستن. کوردەکان گوتیان" (.. . لێرەوە دەرچوون زۆر ئاسانە، ئـەوەی ٢٠٠ دۆلارێکی پێ بێت، دەگاتە ئەڵمانیا). ئەوان نەخشەی ڕێگایـان بـۆ کێـشاین و خستمانە باخەڵمان، کە تەواو لـەڕێگای پاڵـەوانی حیکایەتـە ئەفسانەییەکان دەچوو.

سەعات (١٢)ی نیوەڕۆ، چووینە وێستگەی شەمەندەفەری شـاری (ڕۆمـا)و بۆ شاری (ڤانتیمینا)، بلێتمان بڕی. ئەو شارە، دوا شاری ئیتالیایەو دەکەوێتە سـەر سـنووری فەرەنـساوە.. . سـەعات (٨,٢٠)ی ئێـوارەی هـەمان ڕۆژ، گەیشتینە ئەو شارە سنوورییە. هەر ئەو دەمە، بـەپێ بەڕێکـەوتین و بەپـشت خـاڵی پـشکنین (سـیطرة)ی نێـوان ئیتاڵیـاو فەرەنـسادا ڕۆیـشتین و چـەند تووනێلێکمـان بڕیـو سـەعات (١١)ی شـەو گەیـشتینە شـاری (مۆنتیـۆن)ی فەرەنسی، ئەو شـەوە تاسـەعات (٥,١٠)ی بـەیانی ١٢/١٦ هـەر لـەکۆلان و دەوروبەری وێستگەی شـەمەندەفەر، دەسـووڕاینەوە. بـۆ بەیانیەکـە، دەرگـای

وێستگه کرایەوه. چووین بۆ شاری (نیس)، بلیتمان بڕی. سەعات (٨)ی بەیانی گەیشتینه (نیس)و لەبەر ئەوەی لەیەکتر کۆبووینەوەو غەلبه غەلبمان دەکرد، پۆلیسێکی مەدەنی (هەویە)ی پۆلیسی پیێ نیشان داین و گوتی" (من پۆلیسی فەرەنسیم، تکایه پاسەپۆرتەکانتان بدەن.. .) ئێمەش گوتمان" (کوردی عیراقین و هیچمان پێ نیه). پۆلیسەکه تەلەفۆنی بۆ بنکه کردو دوو جێبی پۆلیس هاتن و، دوو دوو بەیەکەوه کەلەبچەیان کردین و بۆ بنکەی پۆلیسیان بردین. پاش لێکۆلینەوەو بینەو بەردەو درۆو دەلەسه کردنێکی زۆر، توانیمان پۆلیسەکه ڕازی بکەین.. . کچه تەرجومانێکی عەرەبی میسری بۆ دۆزینەوه. هەر بەتەلەفۆن کچەکه لەئێمەی دەپرسیو وەلامەکانی ئێمەی دەدایه لێکۆلەرەوەکه.

پاش ئەوەی تەواو بووین، وەرەقەیەکی بۆ کردین، که تا (٢٤) سەعاتی تر دەبێ فەرەنسا بەجێ بهێلین.. . بەو مەرجه مەمنوون بووین. سەعات (١,١٠)ی نیوەڕۆی ١٢/١٦ بەرەو شاری (ستراسبۆرگ) بەڕێکەوتین که (١٠٤٦) کم له نیسەوه دوور بوو و نزیکەی (١٢) سەعاتێك دەبوو. سەعات ١٢,٢٥ گەیشتینه (ستراسبۆرگ) هەر بەو شەوه، لەوێش چوار سواری تاکسی بووین و، بەرەو شاری (کێل)ی ئەلمانیا کەوتینه ڕێگا. (کێل و ستراسبۆرگ)، گەڕەکەکانیان تێکەلەو بەزەحمەت سنورەکان لەیەکتر جیا دەکرێنەوه. له (کێل)ەوەش، دیسان چوار چوار تاکسیمان گرت و سەعات (٢,٣٠)ی شەو گەیشتینه شاری (کارلسرۆ)ی ئەلمانیا. یەك دوو ڕۆژ دواتر، خۆم تەسلیمی کەمپ کردو، پاش لێکۆلینەوەو تەواو کردنی دادگایی کردن، بۆ یەك دوو شاری تریان گواستمەوەو بەهەشت (٨) مانگ (ئیقامەی ئینسانی - ٥١)م وەرگرت.

پەراوێزەکان:

١) صلاح عصام أبو شقرا، الأكراد شعب المعاناة نافذة على واقعهم في لبنان والعالم، بيروت، ١٩٩٩، ص٦٠.

٢) حوسێنی مەدەنی، کوردستان و ستراتیژی دەوڵەتان، بەرگی دووهەم، هەولێر، ٢٠٠١، ل٢٠٨.

٣) هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل٤٣٤.

٤) ئەمجەد شاکەلی، ڕۆژهەڵاتناسی زانستێکی کۆڵۆنیالیستانەی ڕۆژاوایە، ڕۆژهەڵاتناسیش لەباشترین حاڵدا دژی ڕۆژاواییە، ڕۆژنامەی (میدیا) ژمارە (١١٣)، ٢٠٠٢/١/١، ل٧.

٥) پروفیسور د.خلیل اسماعیل محمد – دلشاد مصطفی وەسانی، خط ٣٦ بین الحقیقة والخیال، گولان العربي، العدد (٤٧) نیسانی ٢٠٠٠، ص١٠٧.

٦) نزار آغري، كاكا والجدار، الأكراد بين منازلة الجدران وتفيئها، دار الجديد وكوردنامه، ١٩٩٦، بيروت، ص١٢١.

٧) ئاسۆ جەبار، کۆچ و سەفەر، سلێمانی، ٢٠٠٠، ل٢٥٦.

٨) ئیسماعیل تەنیا، ڕۆژژمێری تایبەتی.

٩) (mbc)، کەناڵی تەلەفزیۆنی ئاسمانی، ڕۆژی ١٩٩٧/١١/٩.

١٠) میدیاکانی جیهان و ڕۆژژمێری تایبەتی (ئیسماعیل تەنیا).

١١ – رجائي فايد – أحمد بهاءالدين شعبان، أجلان الزعيم.. والقضية، القاهرة، ١٩٩٩، ص١٩٨.

١٢) ئیسماعیل تەنیا، ڕۆژژمێری تایبەتی.

١٣) ئاسۆ جەبار، کۆچ و سەفەر، ل٢٥٣.

١٤) هەمان سەرچاوە، ل٢٦٤.

١٥) هەمان سەرچاوە، ل٢٥٥.

١٦) هەمان سەرچاوە، ل٢٥٣.

١٧) هەمان سەرچاوە، لاپەڕەکانی ٢٥٤و ٢٥٥و ٢٥٦و چەند لاپەڕەیەکی دواتر... زۆربەی ڕووداوەکانی شەڕی براکوژی لەم کتێبە وەرگیراون، کە ئەویش لەکتێبی (هاوڕێ نامە)ی (هاوڕێ باخەوان)ی وەرگرتووە.

١٨) شێرزاد هەینی، هەولێر تادبلن، هاڤیبوون، ژمارە (٥)، ١٩٩٩، ل١٩٣.
١٩) شێرزاد هەینی، هەولێر تادبلن، بەشی دووەم، هاڤیبوون، ژمارە (٤)، ١٩٩٨، ل١٩٠.
٢٠) کۆچ و سەفەر، ل٢٥٤.
٢١) هەمان سەرچاوە، ل٢٥٥.
٢٢) هەمان سەرچاوە، ل٢٥٢.
٢٣) نامۆ عەزیزو تیلمان موولێر، لەولآتی ژنکوژە ئایینییەکاندا، وەرگێڕانەوەی: هێدی، گۆڤاری (هاوار)، ژمارە (٩)، ساڵی ٢٠٠٠، ئەڵمانیا، ل١٦.
٢٤) فاروق ڕەفیق، خۆرئاواو (ئەو)ەکانی موسڵمان وەکو (ئەوەی خۆرئاوا)، ڕەهەند، ژمارە (٨)، ساڵی ١٩٩٩، ل٧٠.
٢٥) کۆچ و سەفەر، ل٢٦٣.
٢٦) هەمان سەرچاوە، ل٢٠٩.
٢٧) هەمان سەرچاوە، ل٢١٣.
٢٨) ڕۆژنامەی (پەیام)، ژمارە (٣٢)، نەورۆزی ٢٠٠١، لەندەن، ل٨.
٢٩) هەمان سەرچاوە، ل٩.
٣٠) هەمان سەرچاوە.
٣١) کەناڵە ڕاگەیاندنەکانی ئەوروپاو عەرەبی، بەتایبەتیش تەلەفزیۆنەکان.
٣٢) کۆچ و سەفەر، ل٢٢٤.
٣٣) هەمان سەرچاوە، ل٢٣٤.
٣٤) هەمان سەرچاوە، ل٢٤٤.
٣٥) هەمان سەرچاوە، ل٢٩.
٣٦) د.عەبدوڵڵا غەفور، جوگرافیای کوردستان، چاپی دووەم، هەولێر، ٢٠٠٠، ل١٦٠.
٣٧) کوردێک لەئەڵمانیاو کوردێکی تر لەسویسرا خۆیان کوشت، مانگنامەی (سەکۆ)، ژمارە (٤٤)، ئابی ١٩٩٩، ل١.
٣٨) هەمان سەرچاوە، ل١.
٣٩) کەناڵی ئاسمانی (K.Tv)، دەنگ و باس، ٢٠٠٢/٢/٨.
٤٠) زاگرۆس، زایەڵەی ویژدان، گۆڤاری (پەڕەنگ)، ژمارە (١)، ساڵی ١٩٨٨، ئەڵمانیا، ل٢٨.

٤١) هەمان سەرچاوە، ل٢٩.
٤٢) محمد عامر دێرشەوی، سياسة المانيا تجاه الأجانب، ١٩٨٨، المانيا، ص٥٥.
٤٣) پەڕەنگ، ژمارە (١)، ل٢٤.
٤٤) کۆنە سیخوڕی عێراق (حوسێن سومێدە)، لەبیرەوەرییەکانیدا دەڵێ" ((بۆم دەرکەوت مەبەستی سەرەکیی‌و ڕاستەقینەی باڵیۆزخانەکان، دەستگیر کردن و ڕفاندنی دوژمنەکانی سەددام حوسێنە، ئەمە هۆی بنەڕەتیی بوونی دام و دەزگای خەفێتیی‌و، بگرە حکومەتی عێراقی خۆیشی بوو. تەنانەت ڕاپەڕاندنی کاروباری وڵاتیش لەپلەی دووەمدا دەهات. ئەوەشم زانی کە باوکم ئەو ئەرکەی، هەر نەبێ لەپۆڵۆنیاو برۆکسل، بەئەنجام گەیاند بوو. هەمیشە وای بۆ دەچووم کە کاری باوکم و چالاکییەکانی، زۆر لەئەرکی دیپلۆماسییانەی پتر بەخۆوەگرتبوو. دەمەتەقێم لەگەڵ کارمەندانی باڵیۆزخانەکەدا ئەوەی بۆ یەکلایی کردمەوە. ڕۆژێکیان دوو پیاوی سەر بە خەفێگەرێتی لەهۆڵی (إستعلامات)ی باڵیۆزخانەکەدا وێستابوون و زۆر بەکوڵ پێدەکەنین و سوعبەتیان دەکرد. لێم پرسین چ باسە.
یەکێکیان دەستی بۆ سنووقێکی گەورە درێژ کرد کە (تاخمی ماڵەوە)ی لەسەر نووسرابوو، گوتی: (تەماشای ئەو سنووقە گەورەیەی ئەوێندەر بکە). خەیاڵێکی دڵتەزێنم بەمێشکدا هات. گوتم" (چییەتی؟).
یەکێکیان بەدەم پرمەی پێکەنینەوە گوتی" (وایە، تاخمە کورسییەکەو دانیشتوویەکی لەسەرە). پێکەنینەکەیان بەمە زیادی کردو بەلاڕانی خۆیانیاندا دەکێشا. وەك یەکێ تێگەیشتبێ، گوتم: (ئەها، ئەو ڕێبوارە بەختەوەرە کێیە؟و باسی وام بیستبوون بەڵام هێشتا زەحمەت بوو باوەڕ بکەم).
"یەکێکە لەکوردە زۆڵەکان، لەپرخەی خەودایەو دەچێ لەو بەغدا جوانە پشوو دەدا.")).
بۆ درێژەی ئەم باسەو کردەوەکانی باڵۆیزخانەکانەی عێراق لەدونیادا، بڕوانە"
- حوسێن سومێدەو کارۆڵ جێرۆم، بازنەی ترس، کاوێز عەبدوڵڵا، لەئینگلیزییەوە کردوویەتی بەکوردی، لەبڵاوکراوەکانی ڕۆژنامەی (میدیا) ژمارە (١٧) چاپی یەکەم، ٢٠٠١، ل٦٨-٧٠.
٤٥) محمد عامر دێرشەوی، سياسة المانيا تجاه الاجانب، ص٤٥.
٤٦) مەریوان وریا قانع، ناسیۆنالیزمی دوور مەودا (کورد لەدەرەوەی کوردستاندا) دۆخی هۆڵەندا، ڕەهەند، ژمارە (٩-١٠)، ساڵی ٢٠٠٠، ل٨٩.

٤٧) محمد عامر دێرشەوی، سياسة المانيا تجاه الاجانب، ص٤٢.
٤٨) ئیسماعیل تەنیا، ڕۆژژمێری تایبەت.
٤٩) بەختیار عەلی، کۆمەڵگاو منداڵە نامۆکانی، خوێندنەوەیەک لەوێنەو ئەفسانەکانی سەفەرو تاراوگە بووندا، بەشی یەکەم، ڕەهەند، ژمارە (١٢-١٣)، ٢٠٠١، ل٣٠.
٥٠) ئێستاکە بۆتە" (کۆنگرەی نیشتمانی کوردستان).
٥١) مەریوان وریا قانع، ڕەهەند، ژمارە (٩-١٠)، ل٨٤.
٥٢) هەمان سەرچاوە، ل٨٤.
٥٣) محمد عامر دێرشەوی، سياسة المانيا تجاه الاجانب، ص٦٢.
٥٤) مەریوان وریا قانع، ڕەهەند، ژمارە (٩-١٠)، ل٧٥.
٥٥) ئیدوارد سەعید، ڕۆڵی ڕووناکبیر، وەرگێڕانی" ئەبوبەکر خۆشناو، ٢٠٠١، سلێمانی، ل٩٣.
٥٦) بەختیار عەلی، ڕەهەند، ژمارە (١٢-١٣)، ل٣٠.
٥٧) فاروق ڕەفیق، ڕەهەند، ژمارە (٨)، ل٦٦.
٥٨) شۆڕش خالید ئاژگەیی، مەلتی دانیمارك، گوڵان، ژمارە (٢٩٥)، ٢٠٠٠/٩/٧، ل٣٦.
٥٩) بۆ ئەمانەت، ژمارەو تاوانەکان و شتە بەڵگەییەکانی تایبەت بەم بابەتەی پەیوەندیدار بەئەڵمانیا، لەژمارە (٢٠، ٢٣، ٤٥، ٤٦، ٤٧)ی مانگنامەی (سەکۆ) وەرگیراوە، کە لەبەرلین دەردەچێت.
٦٠) گۆڤاری:
Wirtschhafts Magazin der IHK HEILBRONN- Franken. Nr- ٤. April ٢٠٠٢. P٥٠.
٦١) ڕەهەند، ژمارە (٩-١٠)، ساڵی ٢٠٠٠، ل٧٢.
٦٢) هەمان سەرچاوە، ل٧٦.
٦٣) سەکۆ، ژمارە (٣٨)، دوا لاپەڕە.
٦٤) مجلة (إستيقظ)، ٨ نيسان، ٢٠٠٢، ص٧.
٦٥) ڕۆژنامەی (Turkiya)ی تورکی، ١٩٩٩/٢/٦، ل١٢.
٦٦) هەلالە رافع، ژنان لەبازاڕی کاردا، پەیام، ژمارە (٢٧-٢٨)، ئەیلول و تشرینی یەکەمی ٢٠٠٠، ل٢٤.
٦٧) هەمان سەرچاوە، ل٢٤.

٦٨) سەكۆ، ژمارە (٣٨)، كانوونی یەكەمی ١٩٩٩، ل٩.
٦٩) پەیام، ژمارە (٢٧-٢٨)، ل٢٤.
٧٠) سەكۆ، ژمارە (٤٣)، ل٩.
٧١) حەمەسەعید حەسەن، كتێبێكی بەخوێن نووسراو، گۆڤاری (هاڤیبوون) ژمارە (١٠)، ٢٠٠٢، ل٢٥.
٧٢) سەكۆ، ژمارە (٤٩)، نیسانی ٢٠٠١، ل٩.
٧٣) هاڤیبوون، ژمارە (١٠)، ل٢٩.
٧٤- كەناڵی ئاسمانی (الجزیرة)، برنامج (مراسلو الجزیرة)، ٢٠٠٢/١/٢٥.
٧٥) عەبدوڵڵا ئیبراهیمی، ژن بەژنە دابێكی دزێوی چەوسانەوەی ژن لەكۆمەڵی كوردەواری، گۆڤاری (هەوار)، ژمارە (٣)، خاكەلێوەی ١٩٩٨، ئوسترالیا، ل٣٥.
٧٦) سەكۆ، ژمارە (٤٥)، ئەیلولی ٢٠٠٠.
٧٧) مجلة (إستیقظ)، ٨ نیسان ٢٠٠٢، ص٧.
٧٨) بێوار، ژمارە (٦٩)، ئازاری ٢٠٠٢، ل٥.
٧٩) سەكۆ، ژمارە (٤٩)، نیسانی ٢٠٠١، ل٩.
٨٠) هەمان سەرچاوە.
٨١) ئارام عەلی، پەیوەندی نێوان كوردو ڕوسیا، ستۆكهۆڵم، ١٩٩٩، ل١٤٥ ول١٩٥.
٨٢) د.ڕەشاد میران، ڕەوشی ئاییزی و نەتەوەیی لەكوردستاندا، چاپی دووەم، كوردستان- هەولێر، ل٧.
٨٣) ئارام عەلی، پەیوەندی نێوان كوردو ڕوسیا، ل١٦٢.
٨٤) هەر بۆ نموونە" بەگوێرەی بۆچوونەكانی ئامۆژگای لێكۆڵینەوەی ستراتیژیی- زانكۆی (جۆرج تاون)ی ئەمریكی، كوردەكانی سۆڤیەت یەك ملیۆن و نیوە. سەیری كتێبی" (سیاسة المانیا تجاه الاجانب، ص١١) بكە، كە ئەویش ئەو زانیارییانەی لەكتێبی (مصطفى البارزاني زعیم الحركة القومیة الكردیة المعاصرة، عبدالقادر بریفكاني، القاهرة، ١٩٩٦) وەرگرتووە. كتێبەكەی (بریفكانی)یش لەساڵی ١٩٩٦دا چاپكراوە... ئەم بۆچوونەی ئامۆژگای ناوبراو دەبێ پێش چاپكردنی ئەم كتێبەی بریفكانی بێت. كەواتە" دەبێ ژمارەی كوردەكانی سۆڤیەت، ئێستاكە لەملیۆن و نیوێك زێتر بێت.
٨٥) د.جەمال نەبەز، كوردستان و شۆڕشەكەی، وەرگێڕانی بۆ كوردی، كوردۆ عەلی، بنكەی چاپەمەنی ئازاد، سوید، ١٩٨٥، ل١.

٨٦) بێوار، ژماره (٣٣) نیسانی ١٩٩٩، ل١٥.
٨٧) ئیسماعیل تەنیا، چەند پووشێك بۆ هێلانەیەکی تر، هەولێر، ٢٠٠٠، ل٦٦.
٨٨) صلاح عصام أبو شقرا، الأكراد شعب المعاناة، ص٦٨.
٨٩) هەمان سەرچاوە، ل٦٩.
٩٠) ئەمین زەکی بەگ، پێی لەسەر ئەوە دادەگرێ کە مەسیحیو جووەکانی کوردستان بەنەژاد کوردن... بڕوانە" (رەوشی ئایینیو نەتەوەیی لەکوردستاندا)، ل٣٦. هەروەها د.جەمال نەبەز پێی وایە هەر کەسێك خۆی بەکورد بزانێو هەست بەکورد بوونی خۆی بکات خەڵك بڵێن و نەڵێن ئەوە کوردە... بڕوانە" (گۆڤاری هاڤیبوون، ژمارە ٩، ٢٠٠١، ل١١٠).
٩١) لەم بارەیەوە، (شاعیری گەورەو کۆچکردووی عێراق "جەواهیری" ووتوویەتی: "بەڕاستی شێخەکانی مقاماتی عێراقی زۆربەیان یەهودی عێراقی بوون، بەڵام ئەوان ئێستا لەوێن!! چیرۆکێکی دوورو درێژە، چۆن ئێمە ئەوانمان دا بەئیسرائیل، خۆیان دایانن بەئیسرائیل -وڵاتە عەرەبەکان، ئیسماعیل تەنیا- و ئێستاش دێین باسی نیشتەجێ کردنی یەهوود دەکەین. سی چل هەزار گەنج و پیاوی کارامەو ڕۆشنبیری جوولەکەی عێراقمان دا بە ئیسرائیل".).
بڕوانە کتێبی" جوولەکەکانی کوردستان، ئەحمەد باوەڕ، چاپی یەکەم، ٢٠٠٠، ل١٠٩.
٩٢) رەوشی ئایینیو نەتەوەیی لەکوردستاندا، ل٣١.
٩٣) هەمان سەرچاوە، ل٣١.
٩٤) MED.TV، بەرنامەی (دیداری ئازیزان)، ١٩٩٨/٤/٣، کاتژمێر سێی دوای نیوەڕۆ بەکاتی ئەڵمانیا.
٩٥) رجائی فاید – احمد بهاءالدين شعبان، اوجلان الزعيم... والقضية، ص١٨.
٩٦) رەوشی ئایینیو نەتەوەیی لەکوردستاندا، ل٤٨.
٩٧) هەمان سەرچاوە، ل٦٨.
٩٨) اوجلان الزعيم.. والقضية، ص١٨.
٩٩) ڕزگار هەمەوەندی، کوردەکانی ئوردون و ڕۆڵیان لەدروست کردنی ئوردوندا، گۆڤاری (کوردستانی ئیمڕۆ)، ژمارە (٢)، ٢٠٠٠، ل٣٤-٣٥.
١٠٠) فازیل کەریم ئەحمەد، گۆرانەکانی کۆسۆڤۆ، (پەیام)، ژمارە (٢٣-٢٤)، مایس و حوزەیرانی ٢٠٠٠، ل٨.

١٠١) medyaTV، چاوپێکەوتنێك لەگەڵ (غیاث الدین سایان)ی ئەندام پەرلەمانی ویلایەتی بەرلین کە سەر بە پارتی (PDS)ی ئەڵمانیە، شەوی ١٩٩٩/١٢/١٥.
١٠٢) K.TV کەناڵی ئاسمانی، دەنگ و باس، ٢٠٠١/١/٦.
١٠٣) بێوار، ژمارە (٤٠-٤١)، نۆڤێمبەرو دێسێمبەری ١٩٩٩، ل٤.
١٠٤) ڕەهەند، ژمارە (١٢-١٣)، ساڵی ٢٠٠١، ل٧٧.
١٠٥) سیاسة المانیا تجاه الأجانب، ص١١.
١٠٦) و. بارتولد، تأریخ الترك في آسیا الوسطی، ترجمة: د.احمد السعید سلیمان، الهیئة المصریة العامة للکتاب، القاهرة، ١٩٩٦، ص١٧.
١٠٧) نفس المصدر، ص٤٤.
١٠٨) نفس المصدر، ص١٧.
١٠٩) نفس المصدر، ص١٨.
١١٠) مارتین فان بروئێنێسن، ڕاپەڕینی عەلەوییە کوردەکان لەتورکیا، وەرگێڕانی لەفارسییەوە: گوشاد حەمەسەعید، گۆڤاری (هاڤیبوون)، ژمارە (١٠)، ساڵی ٢٠٠٢، ل٣١.
١١١) ئیسماعیل بێشکچی، تێزی تورك بۆ مێژوو تیۆری زمانی خۆرو کێشەی کورد، وەرگێڕانی: ئاسۆس هەردی، سلێمانی، ٢٠٠٠، ل٢٠٨.
١١٢) د.فؤاد حمە خورشید مصطفی، القضیة الکردیة في المؤتمرات الدولیة، کوردستان، اربیل، ٢٠٠١، ص٩٩.
١١٣) د.گویندتەر دێشنەر، کورد: گەلی لەخشتەبراوی غەدر لێکراو، گۆڕینی بۆ کوردی: حەمەکەریم عارف، چاپی دووەم، هەولێر ١٩٩٩، ل١٠٠.
١١٤) ئیسماعیل بێشکچی، پێی وایە" ئەم دوو نەتەوەیە بەرەچەڵەك کوردن. بڕوانە کتێبی" تێزی تورك بۆ مێژوو، ل٢٠٢.
١١٥) هاڤیبوون، ژمارە (١٠)، ل٣٢.
١١٦) هەمان سەرچاوە، ل٣٢.
١١٧) حوسێنی مەدەنی، کوردستان و ستراتیژیی دەوڵەتان، بەرگی دووهەم، ئاوریلی ٢٠٠١، هەولێر، ل٣٩٤.
١١٨) ئینۆنۆ، کاتێك کە سەرۆکی ئەنجوومەنی وەزیران بووە، لە ٣٠ی ئابی ١٩٣٠دا، دەڵی" (تەنها نەتەوەی تورك هەقی ماف و داواکردنی ڕەگەزی تورکیو نەتەوەپەرستی لەم وڵاتەدا هەیە). بڕوانە" اوجلان الزعیم... والقضیة ، ص٢٢.

١١٩) بەپێی بۆچوونی نووسەرانی عەرەب وەك" رجائي فايدو احمد بهاءالدين شعبان، كورد لە ٣٠٪ی هەموو رووبەری توركیادا دەژین و ژمارەیان دەگاتە ٢٠ ملیۆن كەس. بڕوانە كتێبی: أوجلان الزعيم... والقضية، ص٢٠.

١٢٠) نزار آغري، كاكا والجدار، ص١٢٧.

١٢١) نفس المصدر، ص٢٨٠.

١٢٢) ئیسماعیل بێشكچی، تێزی تورك بۆ مێژوو، ل٩٤.

١٢٣) هەمان سەرچاوە، ل٩٤.

١٢٤) القضية الكردية في المؤتمرات الدولية، ص٧٠.

١٢٥) أوجلان الزعيم والقضية، ص٣٨-٣٩.

١٢٦) تێزی تورك بۆ مێژوو، ل٢٠٧.

١٢٧) حوسێنی مەدەنی، كوردستان و ستراتیژیی دەوڵەتان، ل٣٤٧.

١٢٨) توركیا لەگەڵ هۆڵەندا لەسەر ئەم شتانە بەوردی ڕێكەوتووەو زمانی كوردی وەك چۆن لەتوركیا یاساغە ئاوا لەڕێگای پەیمانی هجرەی نێوان توركیاو هۆڵەنداوە، لەهۆڵەنداش یاساغە... بەپێی ئەو پەیمانەی لەگەڵ توركیا بەستوویەتی هیچ زمانێكی دیكە بەڕەسمی ناناسێت بۆ قسە كردن لەگەڵ كرێكارە كۆچكردووەكانی جگە لەهۆڵەندیو توركی... لەمە خراپتر ئەوەیە گەر كوردێكی توركیا مامەڵەی كەوتە لای دەوڵەتی هۆڵەندیو زمانی هۆڵەندی نەزانی ئەو موتەرجیمەی بۆ بانگ دەكرێت توركە نەك كورد... جگە لەمە كوردەكانی توركیا لەهۆڵەندا ناتوانن ناوی كوردی لەمناڵەكانیان بنێن گەر هاتوو قونسوڵیەتی توركی لەهۆڵەندا ئەو ناوە پەسەند نەكات، ئەم قونسوڵیەتە لیستی تایبەتی ناوی توركی لایەو ئەو ناوانەی لەو لیستەیەدا نەهاتوون ناتوانرێت لەمنداڵان بنرێت. بۆ زیاتر زانیاری بڕوانە" ڕەهەند، ژمارە (٩-١٠)، ساڵی ٢٠٠٠، ل٧٢.

١٢٩) أوجلان الزعيم والقضية، ص٩٢.

١٣٠) كاوە ئەمین، كەسك، سوور، زەرد، پەیام، ژمارە (٢٣)، ئازاری ٢٠٠١، ل١٩.

١٣١) سەكۆ، ژمارە (٣١)، ئایاری ١٩٩٩، ل١.

سەرچاوەکان:

١) ئاسۆ جەبار، کۆچ و سەفەر، سلێمانی، ٢٠٠٠.

٢) ئارام عەلی، پەیوەندی نێوان کوردو ڕوسیا، ستۆکهۆڵم، ١٩٩٩.

٣) ئەحمەد باوەڕ، جوولەکەکانی کوردستان، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٠.

٤) ئەمجەد شاکەلی، ڕۆژهەڵاتناسی زانستێکی کۆڵۆنیالیستانەی ڕۆژاوایە، ڕۆژهەڵاتناسیش لەباشترین حاڵدا دژی ڕۆژاواییە، ڕۆژنامەی (میدیا) ژمارە (١١٣)، ٢٠٠٢/١/١.

٥) ئیسماعیل بێشکچی، تێزی تورک بۆ مێژوو تیۆری زمانی خۆرو کێشەی کورد، وەرگێڕانی: ئاسۆس هەردی، سلێمانی، ٢٠٠٠.

٦) ئیسماعیل تەنیا، چەند پووشێك بۆ هێلانەیەکی تر، هەولێر، ٢٠٠٠.

٧) ئیسماعیل تەنیا، ڕۆژژمێری تایبەت.

٨) ئیدوارد سەعید، ڕۆڵی رووناکبیر، وەرگێڕانی" ئەبوبەکر خۆشناو، سلێمانی، ٢٠٠١.

٩) مجلة (إستيقظ)، ٨ نيسان ٢٠٠٢.

١٠) بەختیار عەلی، کۆمەڵگاو منداڵە نامۆکانی، خوێندنەوەیەك لەوێنەو ئەفسانەکانی سەفەرو تاراوگە بووندا، بەشی یەکەم، ڕەهەند، ژمارە (١٢-١٣)، ٢٠٠١.

١١) بێوار (مانگنامە)، ژمارە (٣٣، ٤٠-٤١، ٦٨).

١٢) پەیام (ڕۆژنامە)، ژمارە (٣٢)، نەورۆزی ٢٠٠١، لەندەن.

١٣) پەڕەنگ، ژمارە (١)، ١٩٨٨، ئەڵمانیا.

١٤) د.جەمال نەبەز، کوردستان و شۆڕشەکەی، وەرگێڕانی بۆ کوردی، کوردۆ عەلی، بنکەی چاپەمەنی ئازاد، سوید، ١٩٨٥.

١٥) کەناڵی ئاسمانی (الجزيرة)، برنامج (مراسلو الجزيرة)، ٢٠٠٢/١/٢٥.

١٦) هاڤیبوون (گۆڤار)، ژمارە (٩)، ٢٠٠١، ئەڵمانیا.

١٧) هەڵاڵە رافع، ژنان لەبازاڕی کاردا، پەیام، ژمارە (٢٧-٢٨)، ئەیلول و تشرینی یەکەمی ٢٠٠٠.

١٨) و. بارتولد، تأريخ الترك في آسيا الوسطى، ترجمة: د.احمد السعيد سليمان، الهيئة المصرية العامة للكتاب، القاهرة، ١٩٩٦.
١٩) گۆڤاری:
Wirtschhafts Magazin der IHK HEILBRONN- Franken. Nr- ٤. April ٢٠٠٢. P٥٠.
٢٠) زاگرۆس، زایەڵەی ویژدان، گۆڤاری (پەڕەنگ)، ژمارە (١)، ساڵی ١٩٨٨، ئەڵمانیا.
٢١) حەمەسەعید حەسەن، کتێبێکی بەخوێن نووسراو، گۆڤاری (هاڤیبوون) ژمارە (١٠)، ٢٠٠٢.
٢٢) حوسێنی مەدەنی، کوردستان و ستراتێژیی دەوڵەتان، بەرگی دووهەم، هەولێر ٢٠٠١.
٢٣) حوسێن سومێدەو کارۆڵ جێرۆم، بازنەی ترس، کاوێز عەبدوڵڵا، لەئینگلیزییەوە کردوویەتی بەکوردی، لەبڵاوکراوەکانی ڕۆژنامەی (میدیا) هەولێر، چاپی یەکەم، ٢٠٠١.
٢٤) کاوە ئەمین، کەسک، سوور، زەرد، پەیام، ژمارە (٢٣)، ئازاری ٢٠٠١، لەندەن.
٢٥) کەناڵی ئاسمانی K.Tv (تەلەفزیۆنی کوردستان)، ٢٠٠٢/٢/٨.
٢٦) د.گوینتەر دێشنەر، کورد: گەلی لەخشتەبراوی غەدر لێکراو، گۆڕینی بۆ کوردی: حەمەکەریم عارف، چاپی دووەم، هەولێر، ١٩٩٩.
٢٧) مارتین فان بروئێنێسن، ڕاپەڕینی عەلەوییە کوردەکان لەتورکیا، وەرگێڕانی لەفارسییەوە: گوشاد حەمەسەعید، گۆڤاری (هاڤیبوون)، ژمارە (١٠)، ساڵی ٢٠٠٢.
٢٨) MED.TV، بەرنامەی (دیداری ئازیزان)، ١٩٩٨/٤/٣.
٢٩) medyaTV، چاوپێکەوتنێك لەگەڵ (غیاث الدین سایان)ی ئەندام پەرلەمانی ویلایەتی بەرلین، ١٩٩٩/١٢/١٥.
٣٠) کەناڵی ئاسمانی (mbc)، ١٩٩٧/١١/٩.
٣١) مەریوان وریا قانع، ناسیۆنالیزمی دوور مەودا (کورد لەدەرەوەی کوردستاندا) دۆخی هۆڵەندا، ڕەهەند، ژمارە (٩-١٠)، ساڵی ٢٠٠٠.
٣٢) محمد عامر دێرشەوی، سیاسة المانیا تجاه الأجانب، ١٩٨٨، اربیل.
٣٣) نامۆ عەزیزو تیلمان موولێر، لەولاتی ژنکوژە ئاییندییەکاندا، وەرگێڕانەوەی: هێدی، گۆڤاری (هاوار)، ئەڵمانیا، ژمارە (٩)، ساڵی ٢٠٠٠.

٣٤) نـزار آغـري، كاكـا والجـدار، الأكـراد بـين منازلـة الجـدران وتفيئهـا، دار الجديـد وكوردنامه، بيروت، ١٩٩٦.
٣٥) سەكۆ (مانگنامە – بەرلین)، ژمارەکانی (٢٠، ٢٣، ٣١، ٤٤، ٤٥، ٤٦، ٤٧).
٣٦) د.عەبدوڵڵا غەفور، جوگرافیای کوردستان، چاپی دووەم، هەولێر، ٢٠٠٠.
٣٧) عەبـدوڵڵا ئیبراهیمـی، ژن بەژنـە دابێکـی دزێـوی چەوسـانەوەی ژن لەکۆمـەڵی کوردەواری، گۆڤاری (هەوار)، ژمارە (٣)، خاکەلێوەی ١٩٩٨، ئوستراليا.
٣٨) فاروق ڕەفیق، خۆرئاواو (ئەو)ەکانی موسڵمان وەکو (ئەو)ی خۆرئاوا، ڕەهەند، ژمارە (٨)، ساڵی ١٩٩٩.
٣٩) فازیل کەریم ئەحمەد، گۆرانەکانی کۆسۆڤۆ، پەیام، ژمارە (٢٣–٢٤)، مایس و حوزەیرانی ٢٠٠٠.
٤٠) د.فؤاد حمه خورشيد مصطفى، القضية الكردية في المؤتمرات الدولية، اربيل، ٢٠٠١.
٤١) صـلاح عـصام أبـو شقرا، الأكـراد شـعب المعانـاة، نافذة علـى واقعهـم في لبنـان والعالم، بيروت، ١٩٩٩.
٤٢) د.ڕەشـاد مـیران، ڕەوشـی ئـایینیو نەتـەوەیی لەکوردسـتاندا، چـاپی دووەم، هەولێر.
٤٣) رجـائى فايـد – احمـد بهاءالـدين شعبان، اوجـلان الـزعيم... والقـضية، القـاهرة، ١٩٩٩.
٤٤) ڕزگار هەمەوەندی، کوردەکانی ئوردون و ڕۆڵیان لەدروست کردنی ئوردوندا، گۆڤاری (کوردستانی ئیمڕۆ)، هۆڵەندا، ژمارە (٢)، ساڵی ٢٠٠٠.
٤٥) شـۆڕش خالیـد ئاژگـەیی، مـەلتی دانیمـارك، گۆڤـاری (گـولان)، ژمـارە ٢٩٥، ٢٠٠٠/٩/٧.
٤٦) شێرزاد هـەینی، هـەولێر تـادبلن، گۆڤـاری هـاڤیبوون (٤)، ١٩٩٨ – ژمـارە (٥)، ١٩٩٩، بەرلین.
٤٧) ڕۆژنامەی (Turkiya)ی تورکی، ١٩٩٩/٢/٦.
٤٨) پروفیسور د.خليل اسماعيل محمد – دلشاد مصطفى وەسانی، خط ٣٦ بـين الحقيقة والخيال، گولان العربي، العدد (٤٧) نيساني ٢٠٠٠.

کتێبە چاپکراوەکانم:

١) پەردەی شەرم، شیعر، سلێمانی، ١٩٨٢.

٢) کەلەشێری شپی‌و کەلەشێری ڕەش، چیرۆك بۆ منداڵان، وەرگێڕان لەعەرەبیەوە، بەغدا، ١٩٨٦.

٣) تەکان، شیعر، ١٩٩٠، بەغدا.

٤) ڕۆڵی ئەدەب لەشۆڕش و گۆڕانە کۆمەڵایەتیەکاندا، ب.دەوەن، هەولێر، ١٩٩١.

٥) بیبلۆگرافیای ڕۆژنامەگەری کوردی لەنێوان ١٩٧٥ –١٩٩٣، هەولێر، ١٩٩٨.

٦) کاردۆ گەڵاڵی نووسەرو پارێزەرو سیاسەتمەدار، هەولێر ١٩٩٨.

٧) دەروازەیەك بۆ ناسینی (سمایلە باشە)ی شاعیر، هەولێر، ٢٠٠٠.

٨) چەند پووشێك.. . بۆ (هێلانەیەکی تر) کۆمەڵە بابەتێکی ئەدەبی‌و ڕەخنەییە، هەولێر، ٢٠٠٠.

ناوەڕۆك

١- پێشەكی ٥
٢- سەرەتایەك بۆ دیاردەی كۆچ و سەفەر ١١
٣- قۆناغەكانی كۆچكردن ١٤
٤- هۆیەكانی كۆچكردن ٢١
٥- لایەنە باش و خراپەكانی كۆچكردن ٤٦
٦- ڕێگاكانی كۆچكردن ٦١
٧- ڕەوەندی كورد باڵوێزی نەتەوەكەیانن لەدەرەوە ٧١
٨- ڕەنگدانەوەی كۆچ و سەفەر لەهونەری كوردیدا ٨٤
٩- دیاردەی ڕەگەزپەرستی لەئەوروپادا ٩١
١٠- باری ژنان لەوڵاتانی ئەوروپادا ١٠٣
١١- كوردە پەراگەندەكانی دونیا ١٢٣
١٢- تورك لە چ ڕوانگەیەكەوە سەیرمان دەكەن ١٣٣
١٣- هەندێك وشەی هاوبەش لەنێوان زمانەكاندا ١٥٠
١٤- سەربردەی سەفەرەكەی (سەمیر غەریب سەمیر) ١٥٩
١٥- پەراوێزەكان ١٨٧
١٦- سەرچاوەكان ١٩٥
١٧- كتێبە چاپكراوەكانم ١٩٨